

•

NÎQAŞÊN FELSEFEYÊ 22.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 22.
@Abdusamet yigit
Weşanên zanist-felsefe
2014-Almanya-Berlin*

.
ISBN 968-4-940996-31-8

Pêşgotin:

Mijare zanistê wê weke mijare zêde kûr û berfireh ku wê piştî demên ronansê û pê de wê bi zanîne re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş bê. Bi zanistê re wê têngîna rastîtiyê, rasyonalmê, realismê û hwd wê weke aliyna ku wê werina ser ziman bin. BI teybetî wê bi mijare epistemolojiyê re wê ev alî wê weke aliyekê wê yê giring wê bibin û wê derkevina li pêş. Zanin û zanist wê di wê temenê de wê li ser temenê zanîna zanyarî re wê di renekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê dema ku wê zanist wê pêşkeve wê mijare zanîne wê weke bi zanistî wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê hilde li dest bê.

Di wê temenê dewê, mijare pêşketina zanistan wê di çerçoveya zanina zanistî de wê weke aliyekê din ê bi sazûmanî û şewayî a zanîne bê ku wê were û pêşkeve bê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê zanistên ku wê pêşkevin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê pêşkeve û wê werina li ser ziman bê.

Piştî demên ronansê wê mijare zanîne û zanyarîtiya wê were hildan li dest. Wê bi kêm û zêdebûnên wê re wê kesên weke auguste comte wê mijare zanistê wê bi zanistên wê re wê, li ser têngîna pozitivismê re wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê, mijare têngîna zanist û pozitivismê ku ew di hilde li dest wê li ser temen û nêzîkatîyek rexnegir a zanîne re wê hilde li dest. Weki din Popper wê mijare zanistê wê bi zanistên wê re wê li ser temenê epistemolojikî re wê bixwezê ku ew hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Mijare zanistê û zanîne wê di wê temenê de wê diawayekê de wê, derkeve li pêş û wê di demê de wê serwer bibê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di serî de wê weke ku mirov wê dikarê wê bi rehetî wê kifşbikê wê mijare zanistê wê di serî de wê bi rastîtiya zanîne û hwd re wê were hildan li dest. Wê di wê temenê de wê pergale hizirkirîne wê di wê temenê de wê piştî ku wê pêşkeve û pê de wê, di renekê de wê weke ku wê, di demên ronansê û piştê wê were dîtin wê bi zanîna rastîtiyê ku wê li ser temenekê fîzîkî-bûjenî re wê were hildan li dest bê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê û wê mijare zanistê wê di demên serdema navîn de wê, hin bi hin wê di wê temenê de wê bi têgînên fîzîkê re wê pêşkeve. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê şenber, û fahmkirinê re wê bibê û wê bê hanîn li ser ziman.

Di serdema hemdem de wê zanîna zanistî wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê bi xosletên çavdêrî û cerbê re wê derkeve li pêş. BI rêya hizirkirinê di awayekê bi sazûmanî lê hizirkirin û fahmkirinê re wê pêşkeve û wê bêtê ser ziman. Zanist wê di awayekê de wê li ser temenekê sedemî, encamî bi têgînek dîyardeyî jî wê bi îdeayî wê di rengekê de wê, bi têgînên piştrastkirinê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di zanistê de wê ya ku ew hat piştrastkirin wê weke zaninek zanistçî wê êdî wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, zanina ne piştrastkirî wê, weke zanina ku ew 'ne weke ya zanist' jî wê karibê di rengekê de wê di wê temenê de wê, bêtê ser ziman. Ev wê, di şewayekê de û ankû di temenekê şewayî de wê mijare zanistê û zanîna wê, bi hev re wê, di awayekê teybet wê bide xwestin ku ew were hildan li dest.

Mirov wê dema ku wê derkkê bi sehên xwe wê bigirê wê, di awayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê, bê sazûman bê wê li mirov wê were û wê mirov wê weke bi çerçoveyek hizirkirinê wê ew wê, bi wê re wê, biafirênê û wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku wê li ser temenekê real û piştrastkirinê re wê li wê bihizirê wê bi wê temenê wê yê şenber re wê hingê wê zanîna zanistî wê, weke rengekê zanîna ê bi beremberî heyî wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê bê. Li ser temenekê bi çavdêrî û cerbî ku mirov wê bixwezê wê bigihijê li rastitiyê re wê, zanist wê bibê. Lê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê bi çerçoveyek bi sazûmanî bi têgînên weke sedem û encamê û aqilmeşandinê û têkilidanîna bi hevdû re û girêdanên ku wê bi wê re wê werina çêkirin re wê zanist wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ji wê nûqtayê wê aliyên weke yên mantiqî bê, rasyonali bê û ankû şewayekê din ê hizirî bê wê karibê wê were fahmkirin û ankû li wê were lê hizirkirin.

Di nava felsefeyê de wê dema ku wê zanistên azmanî, matematik, geometri, aritmatik û hwd wê pêşkevin û wê derkevina li pêş wê di awayekê de wê hin bi hin wê li ser temenekê wê rastîya ku wê berê hizirkirinê bi aqil wê bi ber zanyariyekê ve wê bide dayin wê êdî wê

awayê wê biafirê. Aqılmeşandin wê di xwe de wê, di awayekê de wê, rengê çavdêrî û cerbî wê, bihawênê. Ber vê yekê wê, weke têgînek zanînê a bi zanyarî ku ew were fahmkirin jî wê karibê wê fahmbikê. Rengên weke bi şewayî ên weke bi şubjeyî ku wê rê li encamên hizirkirinê wê vekin wê tenê wê weke têgîna bi nerînê bin. Lê zanist wê hinekê wê ji wê zêdetirî wê weke gotinek xwedî wate bê û wê xwediyê fahmkirinek bi çerçoveyî a ku mirov wê fahmbikê bê. Di serî de wê dema ku em bi gotina 'zanistên xwezayî' re wê pêşî bihizirin wê bi wê re wê di rengê de wê, di wê temenê de wê li ser element û rewşa wê ya fîzîkî bûjenî a heyî re wê di rengê de wê weke ku wê dîmenekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin.

Mijare zanistê wê di bi mantiqî û rasyonalitya wê re wê, bi rêgezên weke rasttîyek bi şenberî, dîyarî û karibina li wê gihiştina têgihiştinê û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dervî kêm zanîn û fahmkirinên me wê weke çerçoveyek fahmkirinê a bi pêvajoya wê ya pêşî re wê weke ya ku ew heya û bi dîyar ku ew mirov dikarê wê fahmbikê re wê bi zanîna wê ya epistemikî re wê karibê wê fahmbikê. Pêvajoya piştê jî wê bi zanînê û bikarhanîna zanînê û hwd re wê di dewama wê de wê bi pêvajoya wê ya duyem re wê biafirê. Ji pêvajoya zanîn û zanyarîya xwezayî bi ber ya çêker ve wê çûyina wê di wê temenê de wê bibê. Minaq wê kevçiyek wê li ardê wê weke ku em bi wê dibînin wê şîn nebê û wê ne hebê. Ew wê weke encama çêkerîyek bi destî ku mirov wê çêdikê bê. Ew çêkirin wê çî aqıl û zanînê wê di temenê xwe de wê bihawênê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê fahmbikê.

Ji wê aliyê ve wê mijare zanînê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ji çerçoveyên sazûmanî ên bi fîzîkî û bûjenî bi ber çerçoveyên dîyardeyî û epistemolojîkî û hwd ên çêker û afrîner û hwd re wê bi temenekê zanyarîya şubjeyî re wê, pêvajoya wê ya pêşketinê wê bibê. Zanyarîya şubjeyî wê hinekî mirov dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Ji aliyê epistemolojîkî ve wê ji demên ronansê û pê de wê, lêpîrsînên bi zanînê wê werina kirin. Di awayekê de wê, dikarê wê bibêjê ku wê, rêyên gihiştina zanînê wê bi wê re wê li wan wê were lê hizirkirin. Zanistî wê hinekî wê bi gotinê wê li ser rengê zanînê ê bi rêyên wê gihiştinê re wê bibê û wê li wê were lê hizirkirin. Di mantiqê zanistê de wê, têgînen weke dîyardetiyê, û ankû çavdêrî û cerbtîyê wê di wê rengê de wê, weke li ser temenê rasttîya wê piştrastkirinê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, têgîna hizra zanistîyê wê karibê

wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çêkerîyên weke bi destî û bi hebûna xwezayî ên weke amûrên bi wan jîyankirinê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bi fizîkî û hwd wê li wan wê were lê hizirkirin. Minaq wê, mijarên weke cotkariyê bê, çêkirina amûrên teknikî ên kevn û seretayî û hwd bê wê di wê temenê de dikarê bikirpênê û werênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê li dora şariştanan wê werê nerîn wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê zanîn wê were pêşxistin û wê bi wê re wê temenekê bi wê pêşxistinê wê were çêkirin wê were kifşkirin. Matematik, geometri û hwd wê bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin.

Wekî din di dewama wê de wê têtîgînên weke yên astronomî û fizîkê wê hin bi hin wê pêşkevin. Ev jî wê temen û çerçoveyek zanînî di nava jîyanê de wê bi aqilê mirov û jîyane mirov re wê biafirênin. Wekî din wê têtîkiliya felsefe û zanistê ku mirov di dewama wê de wê hilde li dest wê, çawa wê pêşkeve di karê di awayekê de bi wê li nava rengê hizir û nerînen filosofan jî binerê. Minaq filosofên weke Thales, anaxsimenes, anaxsimondros, pisagor, demokrit, empedokles, haraklit, zenon, parmenides, sokrat, platon, aristo û heta filosofên piştê wê pirsên ku wê bipirsên wê di wê warê de wê, mijarên zanîn û têtîkiliya wê ya bi regekê rast ê zanîne re wê lê bipirsin. Mitra, Zerdeşt, û heta manî û mezdek wê di wê çerçoveyê de wan li ser xate felsefeyî bi aqil û zanîna wan û nerînen wan ên ku wan hanîna li ser ziman dikarê bikirpênê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku mirov binerê wê gelek kesên weke zane ku wê di rengên cihê de wê hizrên xwe wê werina ser ziman wê karibin werina kifşkirin wê hebin.

Piştî demên kevnera û pêde wê bi bandûra hizirkirinê wê yên felsefeyî jî wê di demên serdema navîn de wê bi pêşveçûnên hizirî û bi teybetî pêşketina zanistên astronomîkî û hwd re wê, zanist û felsefe wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê, dest bi cihêbûn û hatina wan a li ser ziman wê bibê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, zanistê wê, di warê bioloji, astronomî, fizîk û heta qadên tendrustê wê di wê temenê de wê karibê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Zanist wê, di wê temenê de wê, minaq wê di serî de wê, ji aliyekê ve wê li ser temenê ya bi fizîkî, bûjenî û hwd ku ew heya wê fahmbikê, û pêvajoyên wê yên fizîkî û bûjenî re wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi rêgezî weke bi teoriikî û hwd wê çawa wê çêkerîyek teorîkî wê bi wê temenê rastîtiya wê ya bi encama wê re wê werênê li holê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê

çêkirina dermanan bo başkirina mirovan bi tendurustî û hwd dikarê di wê rengê de bi minaqî wê bide hanîn li ser ziman. Ji aliyê biolojîyî û hwd ve wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Zanist wê di wê temenê de wê hinekê jî wê weke bi çêkerîyên di warê tendurustê de ên bi dermanî hwd bê, û ankû di warê teknikî û hwd ve bê wê, weke ku wê, bi çerçoveyek mantiqî û rasyonali a bi wan temenan û levkirina wan re jî wê, xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Di mijare tişt û zaninê de wê, pêvajoya wê ya bûyinê wê dikarê wê, weke pêvajoyek ku ew di dewama hev de wê, hertimî wê pêşkeve û wê jî wê bi jihevderhanînê û hwd re wê karibê were lêkûrbûn û pêşxistin. Di wê temenê de wê, minaqe têgîna tiştêkê bi teknikî mirov dikarê bo wê têgînê bide û werênê ser ziman. Wê çêkirina wê teknikê wê bi wê jî desthatiyên ku wê bibin wê bi xwe re wê, xûy û tevgerên din jî wê werênê li holê. Ew xûy û tevger wê, dema ku ew hatina kirin wê, karibê bi awayên din jî ji me re bibina peyxam ku mirov di warê têgîna teknikî û aqilê wê û hwd de wê pêşxistina bi wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê çêbikê.

Mijare zanistê wê di wê temenê de wê li ser temen û çerçoveyek fîzîkî û hwd de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bde diyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqaşên felsefeyê 22

Felsefe wê weke pêvajoyek pêşketinê û fahmkirinê a li ser temen û çerçoveyek dîrokî ku wê pêşkeve wê dikarê wê werênê ser ziman. Lê wê dema ku em bahsa pêşketinê bi zanînê ên demên hemdem hildina li dest emê felsefeyê wê çawa wê di awayekê de wê werênina ser ziman û ankû wê bi çi fonksiyonê û awayê wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku mirov wê, di serî de wê, fahmbikê. Li vir wê, di awayekê de wê di dewama hizirkirinê me yên bi felsefeyê re em di wê temenê de wê, di gotina felsefeyê a zanistê û ya zanistê de li felsefeyê hinekî li wê bigerihin û wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê werênina ser ziman.

Felsefe wê, hinekî jî wê weke di temenekê barkirina têginê li civakê û bi wê re çêkirina temenekê fahmkirinê a li gorî re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe wê de wê, di demên hemdem de wê, bi gotina felsefeyê û ya zanistê ku wê were ser ziman wê, di awayekê de wê weke ku wê li ser temenekê ji hev cihê wê di dîmenekê de wê rengekê wê yê ku mirov wê, karibê wê werênê ser ziman wê hebê. Di awayekê de wê, di nava pêvajoyên hizirkirina wê de wê, li şûna gotina felsefeyê wê, gotina zanistê wê zêdetirî wê, week temenekê weke ku wê ji wê bê xwestin ku rastî wê were fahmkirin wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Lê di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe û zanîst wê di awayekê de wê, weke du têgînên ji hev cihê bin. Wê di demên kevnera de wê bi zêdeyî wê felsefe wê, hinekî wê li ser temenekê derpêşî wê pêşkeve û wê, di wê temenê de wê têgînên weke yên mantiqê jî wê piştî wê tevli wê bikê û wê fahmbikê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Her wusa li rex wê dikarê gotinên weke rasyonalmê û hwd jî werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê pêvajoyên wê yên ku ew werina fahmkirin wê bêgûman wê di wê temenê de wê ji pêşketinên demên hemdem ên bi zanyarî ku wê werina ser ziman wê di awayekê de wê temenekê fahmkirinê wê çêbikin. Bi teybetî wê dema ku mirov bahsa zanistên civakî û hwd bikê wê di wê temenê de wê, têgînekê wê kaeribê bi rehetî bide me.

Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê û zanistê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, têkiliya wan wê, di awayekê de wê, weke temenekê ku ew jinûve ew pêwîsta ku ew were salixkirin û fahmkirin bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare zanîne wê di wê temenê de wê bi şêwayê wê çawa gihiştina wê û çawa wê li wê hizirkirinê wê di awayekê de wê weke ku wê xwe bi awayekê de wê bide dîyarkirin. Felsefe wê, hinekî jî wê mijarên wê epistemolojîkî bin.

Em dema ku em li zanistê bihizirin em dikarin zanistê bêfelsefeyê wê li wê bihizirin? Di wê temenê de wê di zane min de ev pirs wê berî min wê gelek zane û filosofên demên berê jî wê, bipirsin. Bi teybetî wê dema ku wê têkiliya zanîn û felsefeyê wê şîroveyê bikin û yan jî wê, dema ku wê têkiliya zanîn û zanistê wê şîrovebikin wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê bixwezin ku ew wê şîrovebikin û wê werîna ser ziman.

Di wê temenê de wê, têkiliyek zêde girift û ku wê ew di zikhev de derbasdibê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Mijare felsefeyê wê, di wê temenê de wê, şêwayê wê yê ku ew bi wê cihê dibê wê bi têgîn û çerçoveya wê ya aqilmeşandinê û hwd bê. Ev wê weke şîroveyekê bê ku wê bi wê re wê karibê wê were fahmkirin. Yan jî wê dema ku wê bahsa felsefeyê û bi wê re wê bahsa aqilmeşandinê wê bikin wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de wê weke ku wê bi platon û aristo û hwd re wê, têgînên manatî wê derkevina li pêş. Wekî din wê piştî wê têgînên weke yên rasyonalityê wê êdî wê bi wan re wê were kê hizirkirin. Mijare zanin û rasyonalityê wê li ser wê temenê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin.

Di mijare felsefeyê û mijarên wê de wê, dema ku mirov wê ji wê aliyê ve wê di wê de wê kûr herê wê, di awayekê de wê, di temenekê de wê, xwediyê rengekê wê yê ku mirov wê bi teybetî wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê felsefe wê hinekî jî wê bi nerîn û dîtîne re wê, pêşde wê herê. Lê di demên hemdem de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê

zanist wê pêşkeve wê, dîtin û ceribandin û ankû têngîna dîyardetiyê wê bi wê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Li vir di aslê xwe de wê mijare zaninê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi têngîna şewayê ku wê çawa wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê were hildan li dest wê, weke aliyekê wê yê felsefeyê wê derkeve. Lê zanist wê ji wê cihê wê di temenekê objektiv de wê, di awayekê de wê, ji wê çawa dîtinê zêdetirî wê dîtina wê di awayekê de wê weke ku wê ji xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Kifşkirinên ku wê di destpêka demên hemdem de wê bi zanistî wê bibin di warê biolojîyê, fizîkê, zanistên civakî û hwd de ku wê bibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, têngînekê wê karibê bi me re bide çêkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê felsefe wê hinek fêrbûnên wê yên bi xûyî wê hebin û wê, di wê temenê de wê rast dîtin û ankû rast nedîtinên wê di wê temenê de wê, di rengekê dewê hebin. Mînaq wê dema ku wê têngînên weke genetikê wê werina kifşkirin û wê, bi wê re wê mijare kopîkirinê û ankû 'kolonkirinê' û hwd re ku wê werin kirin wê di wê temenê de wê, bi wan xûyên wê re wê, restên wê yên rast dîtin û rast nedîtinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, karibin bikevina dewrê de.

Mijare zanistê wê hinekî din wê di temenekê objektivî de wê pêşkeve. Wê dema ku mirov li ser temen û awayên wê yên pêşketinê bihizirê wê dibînê ku wê di awayekê de wê têngînên weke matematik û fîzîk wê, dema ku wê pêşkevin wê di wê temenê û awayê de wê weke ku wê were dîtin wê temenekê wê yê hizirkirinê wê weke ku wê hin bi hin wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa têngîna fîzîkê a kopernik wê were kirin wê di rengekê de wê di awayekê de wê bi gotinên weke şoreşa zanistê a kopernik' jî wê di rengekê de wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Ev gotin wê di wê temenê de wê hinek têngînên ku mirov wê bi fahmkirina wê re wê ji wê derhênê wê weke ku wê hebin.

Di wê temenê de wê mijare zanistê û ankû di dewama wê de wê, weke ya zanîna zanistî ku wê bi zanyarî wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê çawa wê dîmenekê wê yê hizirkirinê wê bibê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Di demên hemdem de wê, di destpêka wê de wê di warê matematikê, fîzîkê, biolojîyê û hwd de wê, pêşveçûn û kifşkirinên ku wê bibin wê, di awayekê de wê, di wê warê de wê hem li hev û hem jî wê li wê xate pêşketinê a zanîne wê ji temen ve wê di wê rengê de wê bandûra wê bibê.

Em î ro dibînin ku wê ev hersê qad wê bi zaninên û kifşkirin û pêşxistinên wan re wê di hev re wê di awayekê de wê derbas bibin. Wê di wê temenê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Lê wê dema ku em bahsa zanîn û rastîfîya wê bikin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare rastitiyê wê derkeve li pêş. Di têtîna de wê, minaq popper wê, dema ku wê di çerçoveya têtîna xwe ya felsefî a zanyarî de wê bi têtîna wê werênê ser ziman wê, mijare rastbûn û ne rastbûnê wê, li ser temenekê dîtbariyê wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, di nava hizirkirinên wî yên di wê warê de wê zêde serî li hêncetan dayinê û bi wê hanîna ser ziman wê newê dîtin. Bi wê re wê, were dîtin ku wê li ser têtînek rasyonali a rexnelêgirtî re wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê bi hizirê û wê werênê ser ziman.

Di demên ronansansê de wê, dema ku wê bi felsefeyê re wê, têtîna zanînê wê were lê hizirkirin bi epistemolojîkî wê weke ku wê bihizirên descartes û hwd re wê, têtîna şikparêziyê wê were dîtin ku wê di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê, di wê temenê de wê, zanînek teqez ku wê bahsa wê were kirin wê nebê. Di demên kevnera de wê ji parmenides û heta platon û aristo wê di wê warê de wê, di awayekê de wê mijare aqilê teqez wê, di awayekê de wê, li wê were lê hizirkirin. Ev di serdema navîn de wê, were dîtin ku wê, hinekî din wê bi awayekê wê were kûrtirkirin. Minaq epistemolojiyê wê were dîtin ku wê bi têtînek felsefeyî wê li ser wê temenê wê bi wê re wê, di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwê de wê ji wê aliyê ve wê, bi dîtinekê wê pêwîstîya jinûve fahmkirina demên kevnera û yên serdema navîn wê hebê. Di wê temenê de wê, ronansans wê, dema ku wê bibê wê, hinekî jî wê, mijare zanînê û rastîfîyê û rasyonalitya wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Wê epistemolojiya ronansansê a zanînê wê hinekî wê bi ber têtînek pozitivist ve wê, di awayekê de wê herê û wê, di demên piştre wê hizirên hume, bacon û heta auguste comte wê di rengekê de wê, de wê, li ser wê temenê wê pêvajoyên hizirkirinê wê werina pêşxistin. Comte wê li ser temenekê bi têtîna 'rexnelêgirtina zanistên pozitîvî(erênî)' û hwd re wê, di awayekê de wê bi temenê wê bikê û wê werênê ser ziman.

Mijare zanistê û pozitîvîzmê wê di wê temenê de wê, li ser temenekê civakî û bi teybetî bi zanistên civakî û hwd re wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê bikeve rojevê de. Emile durkheim wê, di têtîna wê yên li ser civaknasiyê ku ew wê werênê ser ziman de wê, hinekî jî wê, were dîtin ku ew bi awayekê û hinekê wê hizirên comtê jî wê di rengekê de wê,

ji wan û wê têgina wê ya pozitivist wê peyxam wê bigirê. Wê ew têgîna pozitivismê wê zêde wê hey û bale wî bikişênê û wê li ser wê temenê wê ew wê bixwezê, di awayekê de şîroveyên xwe yên civaknasîyî pêşbixê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê wê ya ku wê ji têgîna pozitivismê wê were fahmkirin wê, di awayekê de wê karibê ji hev cihê bê. Lê di çerçoveyek civakî de wê bi zanistên ku ew dibin di berçav de derbaskirina wan re wê, di rengekê de wê, bi awayekê wê bi rasttîya wan re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê fahmbikê bê.

Wê dema ku em di wê temenê de wê bixwezin ku wê çerçoveyek fahmkirinê wê çêbikin wê di serî de wê, di awayekê de wê şêwayên hizirkirinê ên weke bi metafîzîkî û ne metafîzîkî û ankû *apriori* û *posteriori* û hwd wê, dikarê wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, li ser temenekê posteriori wê, hewldanên wê bi wê hanîna li ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi têgînek pozitivist wê, were lê hizirkirin.

Comte wê, di wê temenê de wê mijarên dîrokê, derûniyê, dîrokê û hwd wê li ser şêwayê nivîsîya wan û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê li wê lêdepelendînê (in: reductionism) û hwd re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têgîn û şêwayê lêdepelendînê wê, bi zêdeyî wê becon wê, di rengekê de wê bixwezê li ser wê têgînê wê, di rengekê de wê bikê û wê werênê ser ziman. Becon wê li ser wê temenê wê têgîna 'şikandina pûtan' wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di hizrên xwe yên ku ew li ser 'pêşveçûna zanistê' re wê werênê ser ziman re wê, têgînên tendurustî, fîzyolojikî, derûnî û hinek aliyên din wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê bi têgînên wê yên 'pût'an re wê, bi zêdeyî wê mijare felsefe, dîrok û civakê wê di rengekê de wê bi hev re di pêvajoyên wê yên pêşketinê, awayên wê yên fahmkirinê, di wan de xwe girtin û derbasbûnên mirov û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser temenekê fîzyolojîyî wê di wê temenê de wê bixwezê têgînên xwe yên di derbarê xwezayê û hwd de ew di rengekê de ew, werênê li ziman. Di mijare xwezayê de wê, mijare fahmkirin, lê bihişbûn û di dewama wê de wê 'li wê serwerbûnê' wê, di awayekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare xwezayê wê, di nava hemû zanînên demên berê û yên piştê de jî wê, weke temenekê hizirkirinê wê were dîtin. Di wê temenê de wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina xwezayî, mirov, hewirdorê û hwd wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê bi teybetî wê li ser temenekê fîzîkî hizirkirina li xwezayê, û têgîna fîzîkê bi zanistî kifşkirinên bi wê û hwd ku mirov di wê temenê de bi gotinekê jî bibîrbixê û wê werênê ser ziman wê rast û di cih de bê. Wê di wê temenê de wê, têgîna xwezayê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Mijare xwezayê wê weke ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê weke temen û çerçoveyek ku wê bi wê were lêhizirkirin bê. Di wê temenê de wê, rengê derkkirinên me re wê, di wê temenê de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa zanistê û pêşketina wê bi pêvajoyên wê re wê bikê wê, di awa û rengekê de wê zanistên xwezayî û fîzîkî wê pêşketina wan wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, dema ku wê, dem wê were demên ronansên wê, di wê çerçoveyê de wê lêpîrsînên epistemolojîkî, û hwd wê, di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê were kirin. Her wusa lêpîrsînîya li ser têgîna rasyonalmê û hwd ku wê weke bi zanîne kesên weke Popper re wê werê ser ziman wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di şewayekê de wê ez dikarim wê werênima ser ziman ku wê di her dmeê de wê zanîn wê, ji asta ku ew heya wê, temenekê dîtin û nerînê wê bi hiş wê bi xwe re wê biafirênê. Ev wê, di rengekê de wê weke ku ez dikarim wê werênima ser ziman ku wê, di bineterek nivîskî de wê, dema ku bi wê asta demê wê li wê werê nerîn wê, di awayekê de wê, hertimî wê bê ghiştin li nerînên cihê. Minaq wê, dema ku wê, li têgînekê wê, di demên kevînan de bi zanîna wê dema ku ew di wê de dihê nerîn were nerîn wê bi wê re wê, bê ghiştin li encamê. Wê dema ku wê di demên nû de wê bi zanîna demên nû wê were nerîn wê karibê bigihijê encamên nû ên cihê. Di wê temenê de wê demê wê, rewşek dîtbarê wê di wê temenê de wê li ser encamên me yên bi zanîne û ghiştina wê re jî wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê, weke ku wê, di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, li ser wê temenê dîtbar re wê dema ku mirov wê li zanîne binerê wê, têngîna başî û nebaşîyê, rastî û nerastîyê û hwd jî wê di wê temenê de wê, karibin weke aliyana xwe di wê temenê de wê bidina dîyarkirin. Di demekê de wê dema ku wê rast û ankû nerast were dîtîn de wê, hinekî jî wê bi rest û pîvanên wê demê ên hizirî û hwd ve wê girêdayî bê. Ev jî wê weke rengna têngîna ên hêncetî bi xwe re wê karibin biafirênin û ev jî wê di dîmenekê dîtbar de wê karibin werina fahmkirin.

Wê demê wê ev wê bi mijare wê were dîtîn ku wê pêşkeve. Ya ku mirov wê rast û ankû ne rast, şaş û ankû neşaş wê dibînin wê di rengekê de wê, di awayekê de wê dîtbar bê. Wê di wê temenê de wê karibê ew di wê temenê de wê, di wê dema ku ew bi wê hatîya wê gihiştina wê têngîna rast û ankû nerastîyê di demên piştî wê de ew bi wê re ew were û bi gûharê.

Di wê temenê de wê mijare zanîne û ankû epistemolojiya wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê, li wê were lê hizirkirin. Li vir wê demê wê mirov wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman wê, restên me yên rastîyê wê di wê temenê de wê çî bin? Di wê temenê de wê, weke bersiva wê pirsê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di temenekê dîtbar de wê, xwe bide dîyarkirin. Di zanînekê de wê ti carî wê tiştêkê bi tenê ê ku ew were fahmkirin wê nebê, ku ew bi navê têngînek zanistî jî bê. Ji xwe wê dema ku mirov wê bi navê wê têngîna zanistî ew di wê temenê de ew di wê rengê de ew got wê, di rengekê de wê weke ku wê hingî ew zanistî jî wê weke ji têngînek bi navê zanistîyê zêdetirî wê weke têngînek dervî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê mijare zanîstê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku wê were fahmkirin wê di awayekê de wê li ser temenekê rastbûna wê ku ew weke wê rûdane wê were ser ziman û ankû ew di wê temenê de ew li ser temenekê rastîyê wê were ser ziman bê. Di nava têngînek zanistî de wê, cihê têngînen weke yên metafîzîkî û hwd ku wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê, ji jîyane dûr wê werênina ser ziman wê nebê. Di serî de wê, dikarê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê li ser ziman. Di mijare rastîyê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê karibê bide dîyarkirin.

Zanin wê, di awayekê de wê, dikarê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zanistê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê karibê bi wê re ew li wê were lê hizirkirin. Di nava têtîna epistemikî a zanyarî de wê, di raastîtiya wê de wê were lêgerîn. Li ser wê re w, bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di wê temenê de wê, di demên têtînen pêşketina zanînen pozîtiv de wê zanîn wê di awayekê de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê ji dîmenekê razber û wê bi ber dîmenekê şenber ve wê bi çûyin û fahmkirina wê re wê, di renekê de wê karibê were fahmkirin. Ji wê dîmenê şenberiyê wê çî wê karibê wê were fahmkirin. Di awayekê de wê, beremberê wê pêşî di aslê xwe de mirov dikaerê dîmenê pêşî ê weke yê razberiyê wê, di renekê de wê, li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Bi têtînek ku wê di demên kevnera de wê, di renekê de wê were lê hizirkirin ku wê, tiştî ku ew heya û ya ku ew nîn a ku wê ji hev wê were cihê wê, dikarê wê li ser temenekê darêjkê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Hinekî jî wê di wê temenê de wê zanist wê, di renekê de wê, dîmenê wê, xwe li ser rastîtiya bi heyînê wê bide demezrendin û wê bikê ku ew xwe bide hanîn li ser ziman. Bi minaqek hesan wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, darêjka xwûdê wê çawa wê kaeribê wê bahsa wê bikê ku ew heya. Çendî ku wê gotinek bi wê rengê wê hevbê û wê, bi wê re wê pêvajoyên azmûnkirinê û fahmkirinê bi wê ku wê hebin û wê bibin jî lê wê di awayekê de wê, bo aqilê mirov wê razber bimênê. Di wê çerçoveyê de wê wateya gotina razberiyê a ku wê di wê temenê de wê were lê kirin wê weke tiştî ku ew nîn a û ankû nikarê were piştrastkirin wê, di wê temenê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Di wê warê de wê gotina razberiyê ev wateya wê bi serê xwe wê weke aliyekê ku nirov wê dikarê wê li wê bihizirê. Emê **li jêr li ser wê bisekin in**. Lê li vir wê, dikarin wê werênina ser ziman ku wê di wê temenê de wê bi wê têtînê re wê aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê wê heyin û neyînê ku ew li ser wê rewê karibê were pênasekirin û ankû wê nikaeribê were pênasekirin wê weke aliyekê ku wê rengê rastîtiya zanîna bi gotinê û ankû ne rastîtiya wê di wê temenê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê warê de wê, felsefe wê ber ku wê tenê wê bi van mijarên ontolojikî û ên bi wê rengê re wê, hertimî wê were fahmkirin wê, dervî

wê di awayekê din de wê, newê li wê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, were lê hizirkirin.

Di mijare zanînê û piştrastiya wê de wê, di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê temenê û çerçoveyek zêde berfireh a ku mirov wê dikarê wê di rengê de wê, fahmbikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê kaeribê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di mijare zanînê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, zanîna ku ew di jîyanê de wê biafirênê wê çawa wê li ser temenekê wê di awayekê de wê, were fahmkirin wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê piştrastbikê û wê fahmbikê wê bi wê re wê aliyê zanistîtîya wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Piştrastkirin wê di wê temenê de wê ghiştina li wê li ser hinek temenên şêwayî re wê, di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Felsefe wê, di awayekê de wê, li ser têtîgînên weke mantiqê, rasyonalmê, sedem û encamê û hwd re wê, bi çerçoveyek aqilmeşandinê re wê, di awayekê de wê, were kirin. Di wê temenê de wê, encama ku wê bi felsefeyê weke 'rast' ew li wê hat ghiştin li wê çawa wê dikarê wê weke di jîyanê de wê ew beremberê wê hebê û ankû nebê wê fahmbikê. Di temenekê zanyarî de wê ya ku wê di aslê xwe de wê rastîfî û nerastîfîya wê jî wê di wê temenê de wê karibê bide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê ev bê. Di demên ronansê û pê de wê weke ku wê bi têtîgînên tendurustê, bioloji û ankû kimyayê, fîzîkê û hwd de wê, têtîgîna ceribandînê û hwd wê pêşkeve. Azmûnkirin jî wê weke pêvajoyek ku wê hema bêja wê li ser wê rengê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Lê zanîna bi azmûnê wê weke mijar û aliyekê din bê ku mirov wê li wê bihizirê. Wê dikarê wê di awayekê û rengê din de jî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di mijare zanînê û piştrastiya wê û ankû piştrastkirina wê de wê, dikarê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li ser wê rengê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li vir di aslê xwe di çerçoveya mijare me de wê hinekî jî wê têtîgînên şêwayî û epistemolojîkî wê hinekî wê weke aliyekê ku mirov li ser wan bisekinê wê derkevina li hemberî me. Têtîgînên weke yên piştrastkirinê û ankû çavkaniya zanînê wê di wê temenê de wê giring bê ku mirov wê hinekê li wê bihizirê bê.

Têtîgîna zanistên pozitiv

Têtîgîna zanistên pozitiv ku mirov wê hinekî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê baş bê. Di dewama wê de wê pêşî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ya ku wê bi têtîgînê wê ji gotina pozitivismê wê

were fahmkirin jî wê di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, dikarê wê pêşî wê hinekî li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê dikarê wê pêşî wê fahmbikê ku wê li ser temenekê herênî û şenber ku wê karibê were fahmkirin û piştrastkirin û hwd re wê, di rengekê de wê dikarê pêşî wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê piştî ku wê zanin bi pirsgirêk û mijarên jîyanî re wê dest bialaqadarbûnê wê bikê wê di dewama wê de wê çawa wê li ser temenekê ku ew dikarê bi rastîni wê werênê ser ziman wê êdî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa têngîna zanistên pozitiv wê were kirin wê ji aliyekê ve wê di awayekê de wê di temenekê weke wê bi çavdêrî, çavkanî û ceribandîni re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, felsefe wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê ber çî wê intibayê wê bide mirov ku wê weke ku wê li şûn wê bimênê? Di temenê aqilmeşandîya wê de wê dikarê wê ji aliyekê ve wê mijarê wê di wê temenê de wê fahmbikê. Di awayekê de wê, di mijare aqilmeşandinê de wê di rengekê de wê ew wê bi wê re wê were dîtîni ku wê li ser temenekê ahengî û levkir de wê, çawa wê, bi wê çerçoveya aqilmeşandinê re wê, were ser ziman. Di demên felsefeya hemdem de wê piştî ku wê zanist wê pêşkeve wê, encamên felsefeyê wê di wê temenê de wê êdî wê ji aliyekê ve wê raastîtîniya wan wê di rengekê weke ku wê were lêpîrsîn.

Felsefe wê, di wê temenê de wê weke ku wê, di xwe de wê girtîbê ew wê, dîmenê wê bi xwe re wê, bide me. Hinekî jî wê zanyarîti û ankû zanistîti wê di şewayekê de wê li ser temenek rexnegirtina li encamên rastîni ên felsefeyê û hwd re jî wê, di awayekê de wê weke ku wê pêşbixê û wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, dema ku mirov wê təkiliya fahmkirinê wê bi zanyarê wê dênê wê di wê temenê de wê aliyekê wê yê din wê, çerçoveya jîyanê ku ew dibê wê weke bi hebûna wê û hemû aliyên wê re wê weke çavkaniya me ya hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Di encamek felsefeyî a rastîni de wê, dema ku ew weke bi mantiqî û rasyonali gihiştîyê de wê karibê wê weke beremberê wê, di jîyanê de ew heya û ankû nîn a? Di wê temenê de wê ev întîba wê li ser wê re wê di nava mejiyê mirov de wê bi wê re wê biafirê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, mijare rasyonalismê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di aslê xwe de de wê, ji aliyekê din ê zanyarî ve jî wê temenekê wê yê fahmkirinê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê

de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, di serî de wê çî ji wê were fahmkirin û ankû wê, çawa wê were fahmkirin wê weke aliyna şêwayê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mijare zanînê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê, bi têtînên weke dîrokê, civaknasîyê, derûnîyê û hwd re wê, di çerçoveyî zanîstên pozîtîv de wê derkeve li pêş wê, li vir wê aliyekê wê yê giring wê, di nava jîyanê de wê jîyanbûna wê û pêkhatina wê û hwd wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Bi dîrokê re ya pêkhatî, bi civaknasîyê re ya jîyankirî, bi derûnîyê re ya hatî dayîn nîşandin û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, têtîna zanînê wê li ser wê temenê wê jî çavkaniya wê ya bûyinê a kirinê û pêkhatinê û hwd re wê, bi wê re wê di wê temenê de wê, bê hizirkirin. Yanî wê ne tenê wê weke encamak ku em tenê bi şêwayekê hizirkirinê ê bi darazî û hwd ku mirov wê bigihîjê li wê bê.

Di wê rewşê de wê, dikarê wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê çavkaniya bûyinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê re wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, di awayekê de wê, mijarên aqil û ankû gihiştina aqil wê di wê temenê de wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê hertimî wê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyê de wê bi rêya aqilmeşandinê wê bê ragihandin ku wê were lê gihiştin. Wekî din wê, ji aliyekê din ve jî wê, di wê temenê de wê, di nava bawerîyan de wê gotinên weke 'wahiyê' û hwd wê derkevina li pêş. Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê zanîst wê, di awayekê de wê aqil û gihiştina wê li ser temenê bûyinê, rûdanê, pêkhatinê û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê bi zanîstê re wê, di awayekê de wê jî aliyê şêwayê û hwd ve wê, rêyên gihiştina li zanînê wê di wê temenê de wê li ser temenekê epistemolojîkî wê bi wê re wê were lêpirsîn û wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Li ser temenekê epistemîkî wê di wê temenê de wê çawa wê mirov karibê wê rastîyê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê, di wê temenê

de wê weke mijarek zanistî wê xwe bi demê re wê bide dîyarkirin. Di nava dîrokê de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê, tişt wê weke wê çawa wê ku ew pêkhatiya û bûya wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, bibê wê li wê were lê hizirkirin. Bi teybetî piştî demên kevnera wê hinekê bi encamên wê yên felsefeyî û hwd jî wê, di awayekê de wê, di demên serdema navîn de wê pêşketinên bi têgîhên fîzîkê û hwd re wê jî wê aliyê ve wê mijare rêyên lêpîrsîna bi zanîna li ser têgin û zanîna fîzîkî û hwd re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsîna çavkaniyê wê di wê temenê de wê weke ku wê di demên hemdem de wê mînaq bi têgînên weke yên filosofên weke ibni heysen ku wê li ser têgînên xwe yên optîkî re wê, di wê temenê de wê li ser çavkaniya rohnîyê û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, suhrewerdî û hwd wê, di awayekê de wê bi heman rengê wê mijare çavkaniya zanîna wê bi têgînek zanîna wê werênê serziman. Suhrewerdî şêwayê felsefeyê ê bi wê gihiştina li zanîna wê li ser têgîhên felsefeya aristo re wê bixwezê ku ew wê rexne bikê. Di wê temenê de wê, dema ku ew têgîna rasyonalmê wê derxê li pêş wê di awayekê pozîtiv de wê, derxê li pêş. Bi gotinek din wê têgînek rasyonali a pozîtiv wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê karibê kifşbikê wê bi xwe re wê werênê li holê û wê derxê li pêş.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare zanîna û çavkaniya wê li ser wê re wê, were dîtin ku wê weke mijare zêde girîng wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di demên serdema navîn de wê her çendî ku wê di awayekê de wê di bin dîmenê baweriyê de jî wê were lê hizirkirin lê hinek şêwayên ku wê li wan were lêgîhiştin wê di demên piştî de jî wê weke şêwayna ku wê di çerçoveya gihiştina zanîna zanyarî de ku wê werina bikarhanîn bin. Lê ew şêwa wê bi serê xwe wê, di awayekê de wê weke bi zanyarî wê newîna pêşkeşkirin. Lê wê sînoren têgîna aqilmeşandinê wê werina lêzorkirin ku ew bi wê bigihijina jî wê ya wîrdetir. Wê di wê temenê de wê tenê wê bi encama têrbûnên bi fahmkirin û zanîna û hwd re ku wê di wê demê de wê aqilê mirov wê werênê ser ziman û hwd re wê ew wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê êdî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê em dikarin wê werênina ser ziman ku wê ev ali bin ku wê di temenekê de wê di nava felsefeya demên serdema navîn de wê bê temenê bi hizirkirina temenekê

fîzîkî û hwd. Wê dema ku wê **Russell** wê têkiliya zanist û olê wê di awayekê de wê lê bipirsê wê di aslê xwe de ew di farqê de û ne di farqê de bê wê di wê temenê de wê weke ku wê kirpendinekê wê li ser wê rengê hizirkirinê ê di zikhev de ku wê pêşkeve wê weke ku wê **bîkê**(Russell, Bertrand, (1965). On the **Philosophy of Science**, edited by Charles A. Fritz, Jr. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company). Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bi wê re wê, ev şêwa wê çawa wê bibê wê hinekî wê dikarê, di dewama wê de wê bihizirê û wê hinekî din jî bi berdewamî wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê, weke ku mirov wê karibê wê kifşbîkê û wê werênê ser ziman wê sînore hizirkirinê wê, li ser temenekê bi ghiştina rastîyê re wê, li wê were lê hizirkirin. Du astên ku wê di wê demê de wê bibin wê werina dîtîn. Yek wê, li ser temenê başbûnê a bo mirov û jîyane mirov û ya din jî wê di temenê bi lêgerîna di çerçoveya gotina rastîyê de bê. Ji aliyê pêşî ve wê weke têngînek bi darazî, sentetîkî, şubjeyî û hwd bê. Wê di wê warê de wê, têngînên weke yên rewîstê û hwd wê bi wê re wê werina dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê, di çerçoveya têngîna rewîstê de wê 'ya baş' ku wê çî bê wê bê xwestin ku ew were kifşkirin û pêşkêşkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê din ê duyem jî wê li ser lêgerîna bigihiştina li ya rast. Di wê temenê de wê gotin wê di awayekê de wê hertimî wê çendî ku em wê dikarin li ser rewşekê re wê şenberbikin jî lê wê hertimî wê weke têngînek razber wê, di wê temenê de wê bibê û wê ew razberîya wê derfet û temenê dûbare wê, bi kifşkirinên bi hizrî û hwd re ku mirov bi wê re wê bikê û di wê temenê de bigihijê kûrbûnekê wê bi wê re wê temenê wê çêbîkê.

Di aslê xwe dewê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijarên weke yên mantiq û rasyonalityê wê hinekî jî wê li ser wê temenê wê weke aliyê ku wê bi wan re wê ji aliyekê ve wê, di renekê de wê çawa wê bê ghiştin li wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê kifşbîkê bê.

Di serdema navîn de wê, felsefe wê, ji xwe êdî wê xwe bide derbaskirin û wê, di wê temenê de wê kifşkirin û pêşxistinên bi têngîna fîzîkî û hwd wê, di renekê de wê ji wê aliyekê ve wê, temenê wê biafirênin. Di awayekê de wê, ya fîzîkî wê kifşkiirnên bi wê re ku wê bibin wê ji wê aliyê ve wê temenê wê di awayekê de wê biafirênin. Kifşkirina bi mijare fîzîkê wê, pêvajoyên wê yên bi hizirkirinê wê di temenekê felsefeyî de jî wê wateyên wê bi zêdeyî wê karibin werina kifşkirin. Bi teybetî wê bi

aqilê felsefeyê û hwd re wê li ser wê temenê wê dûbare û dûbare wê bi hizirkirinên bi wê re wê, di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Çavkaniya hizirkirinê wê dema ku wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê li ser têngnek fizîkî re wê ji wê têngîna aqilmeşandinê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê hin bi hin wê derbasbûn wê bibê. Hizirkirinên bu rasyonalismê re ku wê bibin wêbi têngînên dekartismê re wê, zirweya wê bê jinkirin. Lê di wê temenê de jî wê, çawa wê, di rengekê de wê, ji wê demê û pê de wê, ji wê werina derbaskirin wê êdî wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bibê.

Dekartism wê, di awayekê de wê sînorê wê, hinekî jî wê di awayekê de wê li ser temenekê realisma rasyonalismî wê bixwezê ku ew têngnek pozitiv a rasyonal wê pêşbixê. Lê wê di awqayekê de wê ji wê realisma wê derbas nebê. Piştî Descartes wê bi filosofên civakî ên weke Auguste Comte wê, di rengekê de wê çerçoveya wê têngîna pozitivismê wê li ser temenekê rexnegirî wê bi wê re wê êdî wê were pêşxistin. Şîrove û têngînên Comte wê, di awayekê de wê rengekê dîyarî ê bi salixkirinên têngîna zanistê wê bi xwe re wê werina ser ziman. Di navaroka wan de wê, çawa wê were şîrovekirin û ji wê rastîti û ankû bi wê rengê nîqaşên wî zêdetirî wê çerçoveya wî ya metodolojikî wê, li vir wê giring bê ku mirov wê kifşbikê û wê bikirpênê bê. Ew di wê temenê de wê, êdî wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman.

Di dewama wî de wê, hizrên Durkheim ên bi civaknasî û yên Popper ên li ser temenekê empirîkî û têngnek rexnegirî a rasyonalî ku ew dihênê ser ziman û bi wê re wê şîroveyên xwe li ser têngîna dîrokê, derûniyê û zanistên din wê di rengekê de wê bi têngnek temenî wê werlê ser ziman re wê di dewama wê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Xosletên hizirkirinên Popper wê bale mirov wê bikişênin ku ew di awayekê de wê, xwe li ser hêncet nîşandinan re wê nede dîyarkirin û di wê temenê de ew wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew bi têngnek zanînî ew di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare rastîtiyê wê di temenekê dîtbar de wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman û wê bihizirê. Têngîna dîtbarî a Popper ku ew di wê temenê de wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê hinekî jî wê li ser têngînên pêşdarazên me yên bi hizirî ên weke bi rast dîtin û ankû rast nedîtinê ku wê çawa wê di demekê de wê têngnek rast hatî ditin di dema piştî wê, karibî ne rast jî were dîtin û wê vajî wê jî wê di wê temenê de wê bi awayekê salixkirinê ku wê werina ser ziman re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê Popper wê pirsgirêka epistemolojiyê wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew ji nûve wê salixbikê û ew bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê wê, derkên me yên bi çavdêrî û cerbî wê çawa wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Wê di temenekê zanistî de wê, di rengekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare zanistê de wê, piştî ku wê heta ast û rêjeyekê wê pêşketin bi radayî wê bibê wê di dewama wê de wê, êdî wê têngîna 'ya zanistî' û 'ya ne zanistî' û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li ser wê were ji hev cihê kirin û ev rewş wê bi serê xwe wê ji hinek aliyan ve wê bi pirsgirêkên fahmkirinê ên epistemolojiyê re jî wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, salixkirin û pîvanên zanistî wê di wê temenê de wê demê wê pêwîstiya destnîşandina wan wê hebê, ku wê karibê bi wê êdî wê weke bi zanistî bê dayîn nîşandin û ya weke ne bi zanistî wê êdî wê di wê temenê de wê were kifşkirin.

Di aslê xwe de wê mijare zanistê wê di wê temenê de wê weke ji dema comte û heta dema Popper wê, li ser şewayê wê, pêvajoyên hizirkirinê wê bi nîqaşî wê di awayekê de wê bimesîn û di wê demê de wê pêşketina têngî û têngiştina fîzîkê bi zanyarî wê di awayekê de wê, li ser têngînên ceribandî û hwd re wê, ji aliyekê ve wê temen û bingihekê wê ye berfireh wê hin bi hin wê biafirênê.

Di wê temenê de wê ev wê, weke çerçoveyek hizirkirinê a şewayî wê bi xwe re wê biafirênê û wê, hemû encam û têngînên felsefeyî û hwd ku wê heta wê demê wê weke 'rast' wê werina dîtin jî wê li ser wê temenê wê di berçav de derbaskirina wan jî wê bi xwe re wê werênê.

Di mijare zanistê de wê, di wê temenê de wê, di serê de wê, çî û çawa wê were fahmkirin wê ew wê, di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê were fahmkirin. Mijarên aqilê kirinî, dîrokî û hwd wê li ser wê temenê wê bi wan wê were lê hizirkirin û wê, weke temenên ku wê bi wan wê were lê gihiştin li têngîna zanitî.

Di wê rewşê de wê zaninên xwezayî wê, pêşketina wan û di wê temenê de wê salixkirin û pêşketinên zanistên civakî û hwd wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Zanistên civakî û xwezayê wê, di wê demê de wê di wan de wê salixkirinek û hinekî kûrbûnek wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê wê bibê û wê, were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de wê, piştî pêşketina hizirkirinê bi zanyarî wê, di wê warê de wê, nîqaş wê li ser têtîna zanist û felsefeyê wê çawa wê bi hev re wê werina fahmkirin û ankû felsefe bê zanistî û yan jî zanist bê felsefeyî wê karibin hebin û ankû bi hevdû re hebin wê çawa wê karibin hebin wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê êdî wê bi wan re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, pêvajoyek zanyarî pozitiv ku wê pêşkeve wê bi zêdeyî wê di warê têtîna civakî de wê, encamên xwe wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di wê temenê de wê, çerçoveyên kevneşopîyî ên ku wê heta wê demê wê, weke destûrên xwezayî ên civakî wê werina dîtîna wê werina derbaskirin û wê di awayekê de wê nivîsandina destûran û hwd wê, di wê temenê de wê bibê û wê ev jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê çerçoveya têtîna weke yê bi netewî û hwd ku wê biafirîna wê bi xwe re wê werênê li holê. Ev wê, çendî ku wê ji aliyekê ve wê weke rewşek pêşketî wê were dîtîna jî lê ji aliyekê din ve jî wê weke rewşek bi pirsgirêk li ser temenê têtîna civakî ên xwezayî û dîrokî re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê di demên piştî wê re ku wê bi pirsgirêkên civakî re xwe dîyarkirin û pê de wê êdî wê di wê temenê de wê karibê hin bi hin bi wê re êdî were li wê hizirkirin.

Ji vir wê dema ku em bigihijina têtîna pozîtîvî a weke bi têtîna destûrî û hwd re wê çawa wê encamêkê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê dikarê wê hinekî din wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Çerçoveya gotina felsefeya zanistê

Di dewama têtîna têtîna pozîtîvî û pêşketina wê de wê dema ku mirov bi gotina felsefeyê wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser temenekê rasyonali û rastîyê wê werênê ser ziman. Lê dema ku em bi gotina felsefeyê re wê werênê ser ziman wê demê wê hinek nûansên wê yê cihê wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê hinekî li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di serî de wê erk û funksiyona gotina felsefeya zanistê wê ew bê ku wê, di serî de wê zanist çi bê, mijarên wê, şêwa û ankû metodên wê çi na wan wê bikê ku wan fahm bikê û wan derxê li ser rû. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Li ser temenekê

epistemolojik, metodolojikî û hwd re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, felefeya zanistê wê, têtgînên zanistî wê di awayekê de wê bikê ku ew li ser temenên weke têtgînên sedemê, armancê û hwd re wê, fahmkirinekê di çerçoveya hebûna jîyanê de wê çêbikê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenê wê yê wateyê û rengên wateya wê lê bigerihê û wê fahmbikê.

Berî her tiştê wê dema ku wê mirov wê bahsa wê bikê wê di temenekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê çerçoveya wê bi mijarî û fahmkirina wê di rengekê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Li ser temenekê şenber wê bixwezê ku ew wê fahm bikê û wê werênê ser ziman.

Minaq pergalek bûjenî û ankû fîzîkî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê. Felsefe wê di demên kevnera de wê weke ku wê bi hewldana gihiştina çavkaniya jîyanê û hwd re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Minaq di zanistê de wê rewşên fîzîkî ên weke sar, germ, dirêj û kin, bilind û nizm û hwd wê, weke rewşên ku wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bikê ku ew wan fahm bikê.

Di wê temenê de wê, di nava têtgînên zanyarî û jîyanê, fahmkirinê, şêwayê fahmkirinê li ser çî temenê û esasê ku wê werina fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveyek fîzîkî de wê, mijare atomê, darêjkê, rengê, pîvanê, rada û rêjeyê û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare têtgîna pergalek bûjenê û ya fîzîkê de wê weke du têtgînên ji hev cihê wê bi wan wê bihizirê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare fahmkirina wê û şêwayê wê yê fahmkirinê wê ji xwe re wê bikê weke mijar. Li ser temenê zanistî wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê bi zêdeyî wê, di temenekê de wê mijarên fîzîkê bi şenberî û fahmkirina wan a bi awayekê pirralî wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di aslê xwe de wê, weke aliyekê din jî wê, di wê temenê de wê di çerçoveya gotina zanistê de wê, gotina armancê ku wê cihê wê çî bê wê di her demê de wê zaneyên ku wê li ser wê mijarê wê pênûs xabîandina wê hertimî wê zêde serî li ser wê bi wastênin û wê bixwezî ku ew wê di wê temenê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Weki din wê di dewama wê de wê mijare şêwayê û ankû rêbazê wê hertimî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi têtîna felsefeyê re jî û bi ya zanistê re jî wê li we çerçoveyek felsefeyî û zanînî wê were lê hizirkirin û nîqaşkirin. Rêbaz di nava têtîna zanîna zanistî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê temenê wê yê rast fahmkirin û di wê de wê kûrbûnê wê biafirênê. Wê temenê serwerîya mijarê wê bi zêdeyî wê bi xwe re wê, di awayekê de wê biafirênê. Berî her tiştî wê mirov wê bi wê zanibê ku wê çi bikê. Di dewama wê de wê mijare rêbazê wê, di nava zanistê de wê, li ser temenekê zanyarî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di her serê gotinê de wê di demên hemdem de wê gotina rêbaza zanistê wê were bi lêvkirin û ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê, fahmbikê wê bi wê re wê karibê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê mijare zanînê, çerçoveya û temenê gihiştina wê bê. Wekî din jî wê çavkanîya wê bê. Di awayekê de wê bi dîyardeyî wê ceribandî û azmûnkirin wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, pîrsek wê hertimî wê di meji de wê li ser zanîna zanistî re wê were û di meji de wê bicih bibê. Navê gotina zanistê wê di awayekê de wê bi etimolojikî û epistemolojikî wê bi rastîyê û hwd re wê were lê hizirkirin. Wê demê wê, zanîna ku wê weke 'zanîna zanistî' wê di wê de wê paya şaşîyê wê nebê? Di wê temenê de wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê, di ti şêwa û hebûna zanînî de wê mirov nîkaribê wê bahsa wê bikê. Wê demê wê ew wê di temenekê bawerî de wê bibê û wê ev jî wê di rengekê de wê nîkaribê bi zanistî were ser ziman. hertimî wê paya şaşîyê wê di wê de wê li berçav wê were girtin û wê bi wê re wê temen û derfeta lêpîrsînê a li ser wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di felsefeyên demên kevnera de wê di awayekê de wê têtîna derpêşê wê derkeve li pêş. Haraklit wê têtîna derpêşê wê weke têtînek û şêwayekê felsefeyê a ku ew bi wê bigihijê zanînê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê mijare derpêşê wê pêwîstî wê hebê ku ew bi serê xwe bi teybetî weke mijarekê were hildan li dest. Lê li vir bi çend gotinan wê dikarim wê bibêjim ku wê derpêş wê dîmenê ku ew li ser temenê aqilmeşandinê û ji aliyekê ve jî weke ji jîyanê qût ku wê bide nîşandin wê, di wê temenê de wê, hertimî wê rastîyê wê were lêpîrsîn.

Di awayekê de wê, derpêş wê, di awayekê de wê, şêwayekê felsefeyê wê biafirênê. Lê wê ne hemûyî wê biafirênê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare derpêşê wê di wê temenê de wê weke aliyekê felsefeyî bê. Weke nûqteyek ku wê temenê lêpîrsînê û rastîtiyên felsefeyê jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê werênê ser ziman ku wê mijare derpêşê wê di wê temenê de wê, zanînên wê çendî wê karibin piştrastkirinekê bi rastîni bi xwe re di nava jîyanê de wê werênina li holê? Ev jî wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê di awayekê din de wê wê şêwayên weke ji ya giştî bi ber ya hindik ve çûyin û ankû ji ya hindik bi ber ya giştî ve çûyin jî wê weke aliyekê wê yê din ê li wê daxistinê û ankû lêhanîna ser ziman bê. Di wê temenê de wê li ser temenê felsefeyên xwezayî û ankû têgînên weke yên bi zanînen fizîkî û xwezayî re wê di demên piştî ronasansê û hwd û pê de wê, di wê rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Şêwayek ku ew ji jêr bi ber jor ve biçê û ankû vajî wê ji jor bi ber jêr ve were wê çawa wê karibê wê di awayekê de wê, temenê piştrastkirinê û rastitiya ku mirov bigihijiyê de wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare zanistê de wê, şêwayek teqez ku ew wê weke 'bi zanistî' were pênasekirin wê nebê. Di wê temenê de wê, her rewş û pêvajo û ankû rewşên fizîkî wê xwediyê nêzîkatiyên xwe yê teybet bê. Ji têgînekê û ankû rewşek din ya ku weke bi hiş û peyxamî hatî girtin wê karibê biriqînekê bi hişmendî biafirênê. Lê di aslê xwe de wê, wê teqez weke şêwayekê rast ê zanistî pênasekirin wê, di wê temenê de wê hertimî wê karibê bibê cihê gûmanê jî. Di wê temenê de wê ev di serî de wê, mijare şêwayê wê weke mijarek epistemolojîkî bê û wê nikaribê bi zanistî wê tenê bi aliyekê, awayekê û tenê ji aliyekê ve wê fahmbikê bê.

Di têgîna zanistê wê mijare têgîna bûjen û fizîkê wê were dîtin ku wê ji aliyekê ve wê li wê hizirkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê bi awayekê wê li berçav bigirê bê. Hebûna bûjenê a wê ya fizîkî, wûcane wê, di demê de hebûna wê, pêvajoyên wê yên bûyinê û hwd wê bi wê re wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê, karibê li wê were lê hizirkirin bê.

Di nava têtîna zanistê de wê têtîna çavdêrîyê, ceribandin û pîvanê wê weke sê aliyên wê yên ku mirov wê, karibê wê li vir wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, têtîna fîzîkê wê di wê çerçoveyê de wê bingihê wê, afirênê kku wê, têtîna wê çawa wê were ser ziman. Têtîna wê, di serî de wê, derkkirinek bi hiş, hebûnek fîzîkî, tiştê bi bûjenî û ankû dîtbarîyek fîzîkî û hwd bê. Wê karibê di her tiştê ku ew heyî û bi biriqîna wê re were pênasekirin û were ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, li vir wê pêwîst bê ku mirov hinekê li ser gotinê re herê û wê hinekî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, dema ku em bahsa felsefeya zanistê dikin wê, di wê temenê de wê, di rengekê de zanista ku ew pêşketî û heyî wê, li ser wê temenê wê û fahmkirina wê, şîrove û derxistina wê ya têtîhiştinê bi encam û aliyên wê yên ku ew di dewama wê de wê pêşdikevin bin.

Em di nava dîrokê de wê, dema ku em bahsa têtîna zanistê bi gotina felsefeyê re wê dikin wê, di awayekê din jî wê ew wê, çawa wê were fahmkirin wê ew jî wê, di rengekê de wê pêwîstîya wê ya fahmkirinê wê hebê. Li vir wê, dema ku ew dihê hanîn li ser ziman wê, felsefeya zanistê wê were ser ziman û ankû wê zanista felsefeyê wê were ser ziman? Di dîmen û dîtbarîya ku ew bi têtîna jî gotinê wê were fahmkirin wê weke ku wê her gotin jî wê, di çerçoveyekê de wê têtînekê wê bidina me. Lê di aslê xwe de wê bi nûansî wê, dema ku mirov wê binerê wê were dîtîn ku wê, hinek têtînen wê yên cihê wê bi wê re wê hebin ku ew were fahmkirin.

Minaq wê, dema ku em bahsa têtîna felsefeya zanistê dikin wê di wê çerçoveyê de wê, weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi wê re wê, di têtîna wê ya pêşketî de wê, li ser temenê wê yê fahmkirinê re wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê weke ku wê, du gotinên zanistê ku wê bi wateyên xwe yên cihê wê dîmenekê bidina dîyarkirin wê dîmenekê wê bidina me. Gotina pêşî a ku wê, di wê temenê de wê di wê temenê de wê li ser wê pêşketina zanyarî a di nava jîyanê de wê pêşkeve wê weke aqîlê fahmkirina wê felsefeya zanistî bê. Aliyê din jî wê dema ku em li ser temenekê felsefeyî wê, di dewama wê de wê bi pêvajoyên dîrokê re wê dihênina ser ziman wê weke zanistkirina felsefeyê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin.

Gotina **zanista felsefeyê** wê, di wê temenê de wê, weke têtînek razber a felsefeyê ku wê di wê de wê bi gotinên wê yên weke mantiqê,

rasyonalismê, realisma felsefî û hwd re wê, di dîmenekê de ku wê pêşkeve û ku wê were ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê mijare têngîna zanistê wê, hinekî jî wê weke dîmenekê bi têngîna objeyî û fîzîkî ku wê di nava wê têngîna felsefeyê de wê, weke bi wê re wê, di awayekê de wê, bi kûrbûna wê re wê pêvajoyên xwe yên fahmkirinê wê bijî re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir ji hev derxistina têngîna felsefeya zanistê û zanista felsefeyê wê, di serî de wî, bi me bide dîyarkirin ku wê weke du rengên ji hev cihê ên fahmkirinê bin. Di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, fahmbikê bê. Li vir di aslê xwe de wê mijare gotina zanistê ji van herdû aliyên ve wê, pêwîstî hinekî din ê fahmkirinê wê hebê. Li ser temenê felsefeyê bi têngîna pêşketina zanista felsefeyê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê pêşkeve. Di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefe wê zanistkirina wê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji razberîya wê ya bi wê ji jîyanê dîr ku ew were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Têngînên weke hewldanên salixkirina gotina zanistê bi têngînên metafîzîkê, têngînên teolojîkî û hwd re jî wê di dewama wê aliyê zanista felsefeyê de wê bibê. Lê weke aliyekê din wê, felsefeya zanistê wê dema ku mirov wê, bi wê re wê li wê binerê wê, dîmenekê din wê bi xwe re wê bide me. Em wê dîmenê wê hinekî li ser wê bisekin in.

Li vir di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare gotina zanistê wê were dîtin ku wê weke têngînek navendî jî wê di dîmenekê dîtbarî de wê karibê xwe de bidîyarkirin. Li pêşîya gotina felsefeyê zanistê wê di wê çerçoveyê de wê zanistê wê weke têngînek ku ew di dewama wê de wê pêşkeve wê, bi întîba, derk û rengekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku mirov gotina felsefeyê li pêşîya gotina zanistê de wê hingê wê weke ji wê çerçoveyê qût wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di demên sadsale 19'în û 20'an de wê, nîqaşên li ser temenê felsefe û zanistê ku wê bibin û piştre wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin ku wê têkiliyek çawa wê bi felsefeyê re wê hebê wê, ji aliyekê ve wê çendî ku ev herdû alî weke ji hev hê bi têngihîstinek baş nehatibina fahmkirin jî lê wê weke di awayekê de wê di temenê wê de wê di awayekê de wê weke ku wê cihbigirê. Di wê temenê de wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bi serê xwe zanistê wê weke têngînek ku ew li ser ya ku ew bi wê bi serê xwe pêşketinê re wê, çerçoveyek fahmkirinê

wê bi felsefeyî wê biafirênê wê weke ku wê ji ya wê mejuyê wê weke ku wê cihê û qût wê di întibayek hizirkirinê de wê bide me.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, encamên felsefeyê jî wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê, di awayekê de wê, di temenê wê de wê fahmbikê wê, di aslê xwe de wê di temenê herdû aliyan de wê, weke ku wê hebê. Aliyê zanistê ê weke zanista felsefeyê wê bi serê xwe wê weke çerçoveyek znaistî ku mirov wê fahmbikê wê bi dîrok û mejuya wê re wê, di awayekê de wê bihizirê û aliyê din jî wê bi gotina zanistê bi serê xwe û cihê û qût wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê zanistî wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê du zanist û ankû du xatên zanistî wê, di zikhev de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê serziman bê. kesên weke Russell ku mirov li navaroka zanînên wan dinerin ku wan li ser matematik û zanînên mantiqê û hwd re hanîna ser ziman wê di renekê de wê, di wê xate pêşî a zanista felsefeyê de wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser azmûnên dîroka wê hizirkirinê wê bibê. Di aslê xwe de wê mejuya felsefeyê wê, di wê temenê de ku wê heta wê dema xwe bi zanistkirinê wê di wê temenê de wê di awayekê û dîmenekê de jî wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê.

Zanistên ku wê di demên hemdem de wê pêşkevin û wê weke bi serê xwe û wê weke dervî wê di awayekê de wê pêşkevin wê weke têgînek zanistî wê di wê temenê de wê pêşkeve. Zanist wê, du aliyan ve wê di serî de wê, bi encamî wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê li ser temen û encamên têgîhiştinên bi fizîkê û hwd re wê pêşkeve. Du wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê gihiştina têgîna rasyonali a fizîkî û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Lê mijare zanistê wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, ne weke renekê zanistî ku mirov bi aqılmeşandinê wê weke ji berxwe bigihijê têgîhiştinekê bi hizirkirinê û hwd bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser têgînek ku wê ya ku ew heya, dihê dîtin, dikarê were derkkirin, ne bi nepenî bê û hwd re wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê li ser wê çerçoveya şenberiyê re wê bi wê re wê, di awayekê de wê karibê wê fahmbikê. Li ser wê şenberiyê û wê kifşkirin û qaydkirinên wê yên bi hizirî jî wê bi demê re wê aliyên teorikî ên zanistî wê hin bi hin wê bi xwe re wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Mijare

zanin û zanistê wê li ser wê temenê wê têngîna zanina zanistî re wê êdî wê bi çêkirina temenê xwe re wê re wê bibê û wê were li holê.

Mijare zanina zanistî wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi serê xwe di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê serziman ku wê mijare zanina zanistî wê bi wê re wê pêşketina wê, bi serê xwe wê piştê wê weke aliyekê din ê zanyarî wê temenê hizirkirinê wê biafirênê. Mina zanina zanistî û zanista teorikî wê du wê temenê de wê di dewama wê de wê piştê wê pêşkevin. Ya ku wê di temenekê epistemolojikê de wê temenê hizirkirinê wê yê bi temenekê li ser temenê zanina zanistî û lêpîrsîna zaninê din bi lêperendin û ankû weke wê lêpîrsînê wê êdî wê piştê wê pêşkeve. Lêperendin wê wateya wê çî bê. Wateya wê di serî de wê ew bê ku wê, li ser wê temenê wê, wê zanîna din wê zanistîya wê lêbigerihê ku wê çendî wê karibê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê, di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser wê çerçoveyê wê êdî wê, mijarên kifşkirina rêgezên wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bi têngîna deperendina wê re wê êdî wê bibê.

Di mijare zanîna zanistî û hizirkirinê bi wê re de wê, di wê temenê de wê, lêpîrsînîya wê li ser du temenan pêşî wê bi rêgezî wê karibê wê werênê ser ziman. Pêşî wê ew bê ku ew karibê were pişrastkirin. Ya din jî ku ew di wê temenê de wê ji jîyanê nedûr bê. Li ser wê temenê û çerçoveyê wê, di rengekê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê rengê wê li wê bihizirê bê.

Di hemû zaninê me yê demên bûhûrî de wê, tiştek wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Felsefe jî wê bi wê re wê zêde wê mijul bibê. Ew jî wê, çavkaniya zanînê bê. Ev têngîna wê di demên kevnera û piştê di demên serdema navîn de jî wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê, derkeve li pêş. Têngîna weke çavkaniya zanînê a bi xwezayê û çavkaniya zanînê a weke bi bawerîyan bi 'wahiyê' û hwd ku wê were ser ziman wê di demên serdema navîn de wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Têngîna wahiyê wê, di awayekê de wê li ser temenê wê yê wê weke çavkaniya wê xwûdê dide nişandin re wê bi temenekê teolojikî wê werênê ser ziman. Lê aliyekê wê yê ku wê me alaquadar bikê di çerçoveya mijare me de wê dikarê wê li vir wê kifşbikê. Ew jî ew bê ku wê di çerçoveya têngîna aqilê subjeyê de wê weke têngînek ku wê pêşkeve bê. Li ser wê temenê di wê têngîna súbjeyî de wê kûrbûn û

azmûnên kirinên bi têngîna teolojiya nepeniyê û hwd re wê, bi xwe re wê ji gelek aliyên ve wê, bigihijênê li zanînê.

Mijare zanînê wê, dema ku mirov wê di demên serdema navîn de wê di çerçoveya felsefeya zanyarîyê de wê hilde li dest wê, ji sê aliyên ve wê bi teybetî wê karibê were hildan li dest. Yek wê li ser wê temenê wê, zanîna felsefeyê a bi çavkaniya xwezayê bê. Aliyê din wê bi çavkaniya zanîna *wahiyê* ku wê li ser temenê zanîna pirtûkên pîroz û hwd re wê derkeve li pêş bê. Aliyê din ê sêyem ku wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve ser herdu aliyên pêşî jî wê zanîna fîzîkî bê. Wê di wê temenê de wê ev aliyê sêyemîn wê di demê de wê li ser awayekê de wê, pêşkeve û wê, mijare zanînê wê di wê temenê de wê, bi xwe re wê, têngînên felsefeyê jî û yên aqilê wahiyê û hwd jî wê bi xwe re wê bi encamên xwe wê bikê berlêpirsînê de. Ya ku wê putên bihizirkirinê ên kevneşop wê di awayekê de wê bide xistin jî wê di aslê xwe de wê ev bê. Felsefe lêpirsînîya wê li ser ya aqilîyê weke yê wahiyê û hwd re wê, kûrbûna wê, bi xwe re wê di awayekê epistemîkî û hwd de wê çerçoveyek zanînê wê werênê. Lê ya aqilê zanîna fîzîkî û hwd wê, dema ku wê pêşkeve wê di wê warê de wê hem ya felsefeyê û hem jî wê yên wahiyê wê di wê temenê de wê bi geman rengê bi kûrbûna lêpirsîner wê di awayekê de wê, werênê li holê. Di awayekê de wê, di renekê de wê, gihiştina encamên nû wê bi xwe re wê li ser wê temenê re wê bi xwe re wê gûhartinên wê bi wê re wê bide çêkirin. Ev aliyê sêyem wê, di awayekê de wê, piştî wê, bandûra wê, li şîroveyan felsefeyê jî wê bibê û yên wahiyê û hwd jî wê bibê. Di wê temenê de wê weke xatek navendî a hizirkirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê di dewama wê de wê êdî wê derkeve li pêş. Di wê temenê wê, zanista zanîna fîzîkî wê di temenekê zanîna xwezayî de wê, bi encamên wê re wê bi demê re wê pêşkeve. Ya felsefeyê jî wê li ser encamên xwe û bi lêpirsîn û di wê temenê de wê, bi awayekê 'rasttirkirina' encamên xwe re wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Gûhartinên bi felsefeyê, hiş, têngihiştin, rengê fahmkirina wê re wê li ser temenekê objeyî wê bi ber têngîna bûjenî û fîzîkî ve wê, di renekê hizirkirinê de wê li ser wê temenê wê herê. Aliyên din ên zanînê ên weke metafîzîkî û hwd jî wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Zanist wê di wan waran de wê, bi zanîstbûna felsefeyê û pêşketina felsefeyê zanistê û hwd re wê di dewama hevdû de wê bi wan nûqteyan re wê, temen û çerçoveya hizirkirinê wê di awayekê ve wê bi ber hevdû ve wê bide birin. Wê temenê hizirkirinê nû wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di dewama wê de wê mirov dibînê ku wê li ser wê temenê wê bi têngîna gotina zanistê re wê kûrbûn wê li ser temenekê rêbazî wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare şewayê di çerçoveya têngîna rêbazê û rêgezên wê de wê bi wê re wê bibê.

Di mijare pêşketina zanistê de wê, di wê temenê de wê, zanistên ku wê di demên hemdem de wê pêşkevin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê ne ji felsefeyê wê bi wan ve wê çûyinek bi wan wê bibê, çendî ku wê bi azmûnî wê ji wan wê were sûdgirtin jî di pêşketina wan de. Lê wê ji wan û pêşketina wan wê bi ber felsefeyê û şewayekê pêşketina felsefeyê de wê bibê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê mijare felsefeya zanistê ku wê ji felsefeyên din û xate pêşketina felsefeyê wê cihê bikê jî wê di renekê de wê ev bê. Ev wê li ser temenekê bi felsefeya zanistê re wê bi demê re wê bê temenê wê ku wê li ser wê têngîna felsefeya zanistê ku wê hemû zanistên felsefeyî ên ku wê berî wê li ser xate felsefeyê pêşketina wan bi wê werina di berçav de derbaskirin.

Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, ev çerçoveya hizirkirinê wê di awayekê de wê bi têngînen fîzîkî wê hê di demên ronansê de wê bi lêpirsînên li ser temenê bi hizirên demên felsefeya kevnera û yên demên felsefeya demên serdema navîn û hwd re ku wê bibê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di renekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, gelilei wê têngîna fîzîkî ên aristo wê di awayekê de wê lêbipirsê û di wê temenê de wê hizirên xwe beremberî wan wê biafirênê li ser çerçoveya têgezên tevgerê ên fîzîkê û bi şîrove û ankû dahûrîyên xwe bi matematîkê û hwd re wê di wê temenê de wê renekê de wê ev çerçoveya wê weke ku wê were esasgirtin.

Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê bahsa felsefeya demên hemdem wê bikê wê di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê ne tene wê li ser temenê demên berê û xate wê ya pêşketinê a wê demê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê, li wê binerê re wê pêşkeve. Her dem wê ji asta xwe wê dema ku wê hizirên demên berî xwe wê werênê ser ziman wê bi nnerîna xwe ya demî a dema xwe jî wê binerê û wê bixwezê ku ew bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê demên xwe yên berê wê bi wê astê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê, kê m û têriya wan wê kifşbikê û wê bi wan wê werênê ser ziman. Di demên hemdem de jî wê dîmenekê bi wê rengê wê hebê. Lê dîmenê demên hemdem wê hinekî wê bale mirov wê zêde bikişênê ku wê li ser temenekê hizirkirinê wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ew dîmenê wê, di wê temenê de wê bi asta wê û pêşketina çerçoveya gotina zanîstê û bi wê re pêşketina zanina zanyarî bê. Ev zanyarî wê dîmenê zanyarî ê bi felsefeyê ku ew hin bi hin wê pêşkeve bê û wê bi xwe re wê, hin bi hin wê temenê bi ber zanyariya zanistî ve çûyinê ve wê temenê wê bi wê biafirê. Wê di wê temenê de wê, zanîna zanyarî wê, di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê aqil û zanînên demên berî xwe wê bi wê nerîne wê di berçav de wê de wê derbas bikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, li gorî wê nerîne wê di xate wê de wê, çawa wê di demên berê de hatiya ser ziman jî wê kifşbikê. Li ser wê hanîna ser ziman re wê, cihêyîya nava wê û xwe û ankû ya dema xwe wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, derfeta pêşketinê û bi wê re gihiştina nerînek baştir di derbarê jîyanê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zanîna zanyarî û ya demên berê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, cihêkirina wan a ji hev wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê rêgezên weke karina piştrastkirinê ku wê weke yên zanyarî wê werina dîtîna wê di wê temenê de wê werin û pêşkevin.

Pêvajoyên ji zanista felsefeyê ku wê di dewama wê de wê pêşkevin û ku wê bi wê gihiştina felsefeya zanistê wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê weke pêvajoyên hizirkirinê û rengê pêşketinê ên demên hemdem jî wê di şewayekê de wê bi xwe re wê biafirênê. Ev alî wê hê jî wê pêwîstîya wê hebê ku mirov wê hinekî din li ser wê bisekinê bê.

Li vir gotina zanista felsefeyê û ya felsefeya zanistê wê ji hev cihê wê wate û pêvajoyên wan ên hizirkirinê wê hebin. Wê di wê temenê de wê ew karibin bi serê xwe wê weke aliyna bizanînî werina pêşxistin û ser ziman.

Zanista felsefeyê û felsefeya zanistê.

Di awayekê de me hinekî li jor hanî ser ziman ku wê cihêyîya ci nava gotina zanista felsefeyê û ya felsefeya zanistê de wê çaqwa bê. Lê li vir wê, li ser temenekê hizirî, dîrokî û çerçoveya fahmkirinê de wê di

awayekê de wê pêwîstîya bi serê xwe fahmkirina wan gotina jî wê ji aliyekê ve wê hebê. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeyê ku wê bi pêvajoyên wê yên dîrokê re wê, binerê wê bê dîtîna ku wê du ali wê hertimî wê di wê de wê, li hemberî hev wê werin. Yek wê ya aliyê xwezayî bê û ya din jî wê aliyê têngîna subjeyî bê. Mijare subjeyê wê, di wê temenê de wê, di temenekê baweriyê de wê hildana li dest wê, di serî de wê, çawa wê karibê ji rastiya jîyanê û fahmkirina wê dûrbikê wê, bi wê re wê karibê bi rehetî wê bi bînê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare zanistê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare kirdeyî wê, di wê temenê de wê, di temenê hebûnê de wê çawa wê were fahmkirin wê derkeve li pêş wê, bi wê re wê were dîtîna. Di têngîna felsefeyên kevnera de wê, têngîna xwezayî û ya zêhnî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê werina beremberê hev. Wê di wê temenê de wê, weke têngînek ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, di serî de wê fahmbikê bê.

Di nava pêvajoyên felsefeyê ên kevnera de wê, aliyekê wê yê din jî wê bibê. Ew jî wê, ew bê ku wê lêgerîna li çavkaniya jîyanê li ser temenê hebûna bûjenî, fîzîkî û xwezayî re. Wê di wê temenê de wê hizrên demokrit û haraklit ku wê çendî wê di dîmen û nûansê de wê ji hev cihê wê dîtinekê jî wê bidina me lê wê di çerçoveyekê de wê li ser temenekê elementên bingihên û pêvajoyên gûharînê ên di jîyanê de wê bi hev re wê di dîmenekê de wê karibin têngînekê û têngihîştinekê bidina me.

Di awayekê de wê demokrit wê çavkaniya hemû tiştî wê bi atomê û ankû têngînek tozî a bi wê rengê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê haraklit wê, têngîna gûharînê wê bi wê re wê derxê li pêş. Wê dema ku em hinekî empatiyê bi hevdû têngînan re bi hev re dênin wê têngîna atomî a gûharînê wê bi wê rengê wê di mejiyê me de wê bi xwe re wê karibê çêbikê.

Di awayekê de wê, lêgerîna li zanyariyîtiyê wê, dinava felsefeyê de wê, di wê temenê de wê çawa wê, rasttir wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê were dîtîna ku wê, çawa wê were fahmkirin wê li ser wê were seki nin. Di dewama wê de wê bi filosofên weke epikur re wê têngînek şenber a felsefeyî li ser çerçoveya jîyane heyî ku wê bi dîyarî wê esasbigirê wê pêşkeve. Pisagor wê têngîna û zimanê matematikê wê di wê temenê de wê

di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê werênê ser ziman. Matematik û têngîna fîzîkê wê hinekî wê li hev hoyandî wê aliyekê wqan wê hebê û wê, dema ku wê matematik wê were kifşkiriin wê di wê temenê de wê weke ku wê bi xwezayî wê têngînek fîzîkî wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Heta ku wê dem wê were dema platon û aristo wê di wê temenê de wê ev têngîna fîzîkî û matematikî wê heta radayekê wê pêşkeve û wê, di niern û fahmkirinê de wê serwer bibê. Mijare kifşkirina fîzîkê wê, di wê temenê de wê, di nava têngînên fîzîkî ên demî de wê pêşî wê bi zêdeyî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Weke ku bi koordinatî ji nûqtetekê li nûqtaya din wê çawa wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê, ew wê were ser ziman wê di dewama wê de wê karibê wê were lê hizirkirin.

Têngîna fîzîkî a demê wê hinekî jî wê bi wûcanî wê li ser têngîna mekanî û mekanîkî a fîzîkî wê rûniştî bê û wê bi wê re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Zanyariya felsefeyê wê di wê temenê de wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê di renekê de wê weke ku wê xwe bigihênê li wê û wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, têngîna fîzîkî û mekanê, dem û wûcanê wê, bi demê re wê, li ser wê têngîna zanyarî re wê bi serê xwe wê hin bi hin wê mirov bi hizirkirina mirov re wê bi têngînek fîzîkî û çavkaniya wê re wê, bigihênê têngînek zanistî ku wê êdî wê bi serê xwe wê pêşkeve bê. Hê di demên serdema navîn de wê, di destpêkê de wê were dîtin ku wê têngînên fîzîkî wê pêşkevin wê, ji felsefeyê dûr wê, di wê temenê de wê intibayekê wê bi xwe re wê bidest afirandinê wê bikin.

Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, ev têngîna wê, piştê di demên serdema navîn de wê bi têngînên baweriyên ên ku wê, felsefeyê redbikin re wê di renekê de wê di nava wan de wê, pêşkevin. Yan jî wê întibayekê de wê were dîtin ku wê weke ku ew wê dervî ya felsefeyê bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê, were fahmkirin. Felsefe jî wê bi wê re wê di nava hinek têngînên metafîzîkî û nepeniparêzî de wê bi wê re wê bixwezayî wê weke ku wê girtîgehkirin. Di wê temenê de wê sînorê wê were tangkirin.

Lê têngîna zanînê û hewldana fahmkirina hewirdora xwe wê, di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di dîmenekê ku wê hin bi hin wê kirina felsefeyê wê li şûn bimênê de wê, fîzîkî û têngînên fîzîkî wê di fahmkirinê de wê di wê temenê de wê hin

bi hin wê weke ku wê pêşkevin û wê werina ser ziman. Ji astronomiyê têgihên astrofizîkî û pêşketina wan wê di dîmenekê bi wê rengê de wê, di rengekê pêşketinê de wê awayekê pêşketina xwe wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zanînê û epistemolojîya wê ve girêdayî wê dema ku mirov wê aliyê fahmkirinê wê dihilde li dest wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dîmenekê fahmkirinê de wê weke ku wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê mijare felsefeya xwezayê wê, ji wê demê û pê de wê bi awayekê ku wê bi zêdeyî wê heya mirov wê bikişênê li ser xwe wê, pêşkeve. Di nava rengê hizirkirina serdema navîn de wê bi zêdeyî wê di dîmenekê ontolojîkî, metafîzîkî û subjeyek subjektîvî û pêşketina wê de wê derketina li pêş a têgîna xwezayî wê di wê temenê de wê çawa wê karibê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di demên piştê wê, di demên piştî ronansê wê filosofên demê wê dema ku wê mijare felsefeyê wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê bi wê re wê, di rengekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Têgîna xwezayê wê, di nava wê dîmenekê subjeyî de wê, bê temen û çavkaniya ku wê, dîmenê subjeyî li wê daxistinê (in: reductionism) û hwd re wê bi xwe re wê, di rengekê de wê biafirênê. Ev wê, di dîmenekê de wê weke têtîliya rengekê têtîliyê ê zanînê weke bi obje û subjeyê re wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê. Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê û wê, mijare subjeyê û xwezayê wê di wê demê de wê, bi wan li hev hizirkirinê û hwd re wê, di rengekê de wê pêşkeve. Li ser wê temenê wê mijare subjeyê û bi wê, kifşkirin û pêşketina têgîna fenomenolojîyê û hwd wê, êdî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi wê ji hev derhanînê û hwd re ku wê bibê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê, di serî de wê bi subjeya aqilê mirov re wê dîmenekê çawa wê bi wê re wê weke ku wê biafirê wê karibê di serî de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mijare subjeyê û xwezayê wê, ji wê demê û pê de wê weke aliyekê wê yê bi hizirkirina mirov re wê êdî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Ji tiştê bîriqîna wê, û hwd wê, di wê temenê de wê çawa wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê li ser wê were sekin in. Di dewama wê de wê şewayên hizirkirinê ên li ser wê re wê bi têtînên weke metalyalismê û ankû idealismê û hwd ku wê pêşkeve wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev alî wê di awayekê de wê şewayê hizirkirinê, rengê gihiştina zanînê, çavkaniya wê çawa bi wê

dibînê û hwd wê bi dîmenekê metodolojikî de wê temenê hizirkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Piştî demên ronasansê û hwd pêşketina wan têgînan wê hinekî jî wê ji wê aliyê ve jî wê wateyek wan wê hebê ku mirov ji vê aliyê ve wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê şenberî û razberî, pozitivism û hwd jî wê weke aliyna din ên ku mirov wê karibê di dewama wê de wê şîrovebikê û werênê ser ziman bê.

Zanist û fîzîk

Mijare zanist û felsefeyê weke ji aliyê felsefeyê ve zanist û ankû ji aliyê zanistê ve felsefe ku wê were ser ziman wê di dewama wê de wê mijare têgîna zanist û fîzîkê jî wê hilde li nava xwe. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeyê wê, dîroka wê çawa wê, bi demê re wê pêşketinekê wê bikê wê, karibê ew ji gelek aliyên ve ew were kifşkirin.

Weke din wê ji aliyê zanistê ve jî wê mijare felsefeyê û nerîna li wê di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li vir didewama mijare li jor de ez dikarim wê jî bi gotina felsefe û zanistê re wê werênima ser ziman ku wê, zanist û felsefe ku em li ser mejuya felsefeyê û pêvajoyên wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê pêşî ji aliyê felsefeyê ve wê hilde li dest wê mejuya felsefeyê wê bi hemû dîroka wê ya hizir re wê pêvajoyên ku wê bijî û wê karibê were fahmkirin wê di wê temenê de wê karibê di dewama wê de wê weke aliyekê wê hilde li dest. Di felsefeyê de wê gotina wê ya rastîyê wê, bi jîyankirina wê û tenê ji temenê aqilmeşandinek razber wê dîr fahmkirina wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê aliyekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefe û wê rastîyê wê, di rengekê de wê azmûnkirina wê ya bi aqilmeşandinê wê, di wê temenê de wê li ser temenekê şubjeyê wê bibê û wê, dîmenê wê yê ku mirov li wê dinê

wê, weke ku wê di jîyanê de wê li xwe girtî bê. Yan jî wê mirov dikarê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê, di xwe de wê, bi kifşkirinê wê di awayekê de wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Her çendî ku wê di temenê aqılmeşandinê de wê, azmûnên me yên jîyanî wê hebin jî lê wê, dema ku mirov li herikina jîyanê binerê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li vir mijare rasyonalitya wê di temenekê de wê dema ku mirov wê hinekî li wê bihizirê wê li ser çî temenê jîyanî wê karibê wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Li vir rasyonalitya ku mirov wê fahmbikê wê, ji aliyekê ve wê weke dîmenê wê yê jîyanî ku ew dibê wê weke wê çawa wê bibê ku ew were fahmkirin bê. Wekî din di dîmenekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, werênê ser ziman ku wê weke aliyekê din jî wê, mijare rasyonalityê wê di awayekê de wê, li ser temenekê hizrî û bi nerînî û ankû têgînî wê fahmkirinê wê ji wê zêdetirî wê weke ku wê, çawa di wê kêlikê û awayê de wê di jîyanê de wê bibê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê li wê bihizirê bê. Ji xwe rasyonalitya wê di wê temenê de wê du rêgezan wê weke ku wê derxê li pêş. Yek wê di wê temenê de wê, rastîtiya wê ya jîyanî û ku ew wê weke wê hebê bê. Ya din jî ku ew ne tenê di xwe de xwediyê fahmkirinê bê lê ew di nava jîyanê de wê fahmkirinê xwediyê wê bê. Di wê rengê de wê weke aliyê wê yê din ku wê bi wê were lê hizirkirin û fahmkirin bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê fahmbikê ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin bê. Di awayekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, rasyonalitya wê li ser temenê nerîna wê ya jîyanê wê, di wê temenê de wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Bi têgînên weke yên realism, pozitivism û hwd re ku ew li ser temenekê şenber wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê dema ku mirov wê mijare pozitivism û şenberiyê wê bikê wê di wê temenê de wê aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê hertimî wê li wê were lê hizirkirin wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin bê.

Li ser wê temenê wê mijare şenberiyê wê, di wê temenê de wê çawa wê, were fahmkirin? Di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê çawa wê li ser temenekê ji nepeniyên dûr bê, ji girêdayên nepenî ên weke nikaribin werina piştrastkirin û hwd dûr bê wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê, were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê dema ku wê bahsa têtînen weke yênn nepenitîyê wê were kirin wê, di wê çerçoveyê de û ankû wê dema ku mirov wê bahsa têtîna razberiyê wê bikê wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, têtînen weke yênn metafîzîkî û hwd wê, werina berbîra mirov. Ev têtîn wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, hertimî wê ya ku ew weke fîzîkî ku wê, hebê û ankû ya dîyar ku ew hebê ku ew li wê were lê hizirkirin wê weke ku wê li şûn wê, li têtînekê hertimî wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, têtînen metafîzîkî minaq wê, dema ku wê di wê renge de wê di çerçoveyek epistemolojîkî de wê were lê hizirkirin wê di cih de wê têtînen weke yênn Kant û hwd ku wê li ser temenê û têtînek 'apriorî' û hwd re wê, li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê, bi wê were karibê were lê hizirkirin. Di temenê têtîna cerbî de ku wê were lê hizirkirin ya 'pêş-cerbê' ku wê bahsa wê were kirin wê weke têtînekê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê li wê were lê hizirkirin bê.

Di mijare zanînê de wê têtînen weke apriorî'yê wê weke têtînen ku wê, bi wê re wê, di nava felsefeya hemdem de wê di nava rasyonalîst û emprîstan ku wê bi wê bi epistemolojîkî wê li çavkaniya zanînê wê were lê hizirkirin re wê were lê hizirkirin. Li vir wê, di wê temenê de wê, ji çavkaniya zanînê wê çî di wê çerçoveyê de wê were fahmkirin? Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di çerçoveyek têtînî a rasyonalî ya klasîk de wê, dema ku wê bahsa zanînê û bi rêyên sehê ghiştîna wê were kirin re wê, di awayekê de wê li ser wê temenê aqilmeşandinê re wê were hanîn li ser zîman. Lê li vir têtînê û gotîna rasyonalîtiyê ku em wê dikirpênin em wê, ne di temenekê di wê temenê bi tenê de wê, dihênina ser zîman. Li ser temenekê dîyar a fîzîkî, hebûnê û di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi esasgirtîna wê hebûna fîzîkî û hwd re wê, bi rastîtiya wê re wê, li wê dihizirin. Yan jî wê, di awayekê îdeayî de wê li wê hizirkirin wê tenê wê, weke têtînek pêwîstînist û ji jîyanê dûr wê weke ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide me. Ya ku wê, weke ku wê, di nava felsefeyên demên kevnera ên weke bi yênn platon û hwd re wê were

dîtin wê di wê temenê de û wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Lê rasyonalem wê, di awayekê de wê dema ku wê di çerçoveya têtînên zanyarî de wê di demên hemdem de wê were hildan li dest wê, pêşî wê ji mirov wê bixwezê ku wê ji rengê hizirkirina klasik derbasbûnekê wê di fahmkirin û rengê derkkirinê a bi fahmkirinê de wê ji mirov wê bixwezê. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê, di serî de wê dikarê wê di renekê de wê, di awayekê de wê werênê li ser ziman. Ji vê aliyê ve mijare epistemolojîyê wê, di awayekê de wê li ser wê temenê wê, bê mijare nîqaşê bi têtînên wê yên weke çavkaniya zanînê û hwd re. Ji wê aliyê ve bi berdewamî wê pêwîstîya hinekî li ser mijare sekin in û fahmkirina wê hebê.

Li vir li ser mijare têtîna apriorî'yê wê dikarê wê hinekî li ser wê bisekinê. Ev wê di nava felsefeyên demên hemdem de wê weke têtînek ku wê hem ji aliyê rasonali ve wê li ser wê were lê hizirkirin û hem jî wê ji aliyê têtînên xwezayî û ankû naturalist û yan jî empirist û hwd ve wê were li wê hizirkirin. Li gorî têtîna klasik a rasonali wê dema ku wê, çavkaniyek wê were ser ziman wê li ser temenekê çavkaniya wê dîyar û bi azmûnkirin û ankû cerbî û hwd re wê, were ser ziman. Li ser wê têtîne, temenê û argûmanê re wê, têtîna apriorî'yê wê weke têtînek ne dîyar a metafîzîkî jî wê ji aliyekê ve wê were dîtin û wê were ser ziman.

Kant bi xwe wê dema ku wê ew wê werênê ser ziman wê bi têtîna û gotina 'wê nûqtaya pêşîyê' a li azmûnê û hwd re wê di renekê de wê bixwezê li wê bihizirê di temenekê têtînek weke çavkanî de. Li ser temenekê matematîkî wê weke têtînek empirîkî ku wê ya empirîkî ku wê weke ku wê karibê were zanîn wê li ser wê temenê wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di nava manîyan de wê têtînek wê hebê ku wê, di awayekê de ku mirov li wê dihizirê wê karibê wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bii awayekê li vir wê bi kirpênê. Biqasî ku mirov ji têtîna û ji nava hizrên augustînius fahmdîkê wê di awayekê de wê hinek têtînek wê dema ku wê bi zanînê û ankû ne karîna gihiştina zanîna wê were ser ziman wê di renekê de wê weke bi ne têtî û tîrîya zanînê ve girêdayî wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê hinek mijar wê ne di wê demê de lê wê di demên piştî wê karîbin werîna têtîgihiştin û fahmkirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê bi wê hizirê wê di wê temenê d ewê were hanîn li ser ziman.

Li vir di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê dema ku em di çerçoveya zanînê de wê bihizirê wê bi wê re wê ev di mejîyê

mirov de wê şaq bide. Di derbarê zanîn û dûnyê de wê, hinek rastiyên pêwîstîni wê hebin û ankû nebin wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rengê de wê, mijare zanîna pêwîstîni wê di wê temenê de wê çî wê pêwîstîni bê wê hinekî li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov ji fahmkirinê wê gavê biavêjê wê fahmkirin wê pêwîst bê? Yan jî wê mirov dikarê wê di temen û çerçoveyek pêwîst de wê, fahmbikê? Di wê temenê de wê ji gelek aliyên weke wê ve wê karibin pirs di serê mirov de biafirin.

Li vir wê temenê wê aliyekê din jî wê bi têgîna rasyonalistên weke descartes, leibniz, spinoza û hwd re wê were lê hizirkirin. Hinekî jî wê şewayê descartes wê cihêtir bê ku mirov wê karibê wê di regekê de wê bi kirpênê ku wê li ser çerçoveya têgîna aqil û zanîna pêwîst ku ew divê ku were zanin bê. Zanînek ku ew weke bêgûman heya wê çawa wê karibê wê were lê hizirkirin? Yan jî wê di wê temenê de wê zanînek wusa bêgûman ku ew heya ku ew hebê wê mirov wê çawa wê karibê wê fahmbikê bê.? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijare zanîna bêgûman wê, di wê rengê de wê weke aliyekê ku wê weke pirsgirêkek fahmkirinê a rasyonalisma demên hemdem de jî bê. Ev têgînên bi wê rengê ku wê descartes û hwd wê li wê bihizirê wê hinekî jî wê weke têgîna rasyonali ku mirov wê karibê weke argûmana rasyonalisma dema klasik a kevn wê şîrovebikê bê. Li ser wê têgîna klasik re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê descartes wê, mijare dîtina dûnya derve û ya hundurîn re û ankû bi awa û cewherê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî sehên me wê, nikaribin bi dîtbarîyên xwe navaroka wê bibiînin. Tenê bi sehên xwe mirov dikarê xwe bigirênê wê û ew wê hem wê weke têgînek apriori û deduktivi wê pênasebikê. Di nava felsefeyên kevnera de jî wê mijare ya weke serrû a dîtbar û dîtina wê û ya cewherê fahmkirina wê li ser wê were lê hizirkirin. Li gorî Kant wê minaq cerb wê tenê ya dîyar wê zanina wê bide me. Ya ku mirov pêwîst bê ku wê bijî jî wê, zanina wê nedê me. Di wê temenê de ku wê di temenekê de wê weke dibin bandûra leibniz de Kant wê bahsa derpêşên dîyardeyî wê bikê û wê werênê ser ziman ku ew jî pêwîstîniyekê wê li ser wê temenê wê weke ku wê di xwe de wê biparêzên wê werênê li ser **ziman**.

Di wê temenê de wê têgîna apriori wê têgînek metafîzîkî ku wê metafîzîkvanên weke kant ên idealist ku wê dihênina ser ziman bin û wê

zêde ew wê di çerçoveyek teorikî û epistemolojikî wê mijarê wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê mijare zanînê û çavkaniya wê, di wê rengê de wê rêyên weke yên bi ghiştina li zanînê wê çawa bin wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare têngîna apriori de wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê, tiştek ku ew dervî ya ku em dizanin û ankû pêşîya wê heya ku mirov wê zanibê wê di wê temenê de wê weke argûmanek wê ya ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Şêwayên weke yên deduktivî ên bi awayê ku mirov wê bi wan bigihijê zanînê wê di rengekê de wê çawa wê karibê ev wê were fahmkirin wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di demên felsefeya hemdem de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Li gorî têngînên descartes ketina farqê de bûnê me wê weke têngînek apriori jî wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin û were ser ziman. Lê li rex wê weke bi têngînek deduktivî wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Spinoza wê bi rêya sehan ghiştina derkkirinê re wê, di awayekê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî farqêtiya me wê di awayekê de wê ne dîyarîya ku ew di xwe de dihawênê wê, di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, karibê wê werênê ser ziman.

Di awayekê û têngînek zanînê a epistemolojikî a pirraliyê a bi fahmkirinê re ku mirov wê li wê bihizirê wê ji aliyekê ve fahmkirin wê di awayekê de wê weke kêma mayîna wê di rengekê de wê bibê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê dema ku mirov ji aliyê têngîna apriori û ankû aposteriori'yê ve jî bînerê wê di wê temenê de wê weke ku mirov wê bi rehetî ji têngîna spinoza û hwd wê fahmbikê wê têngînek zanînê a ku weke zanînek ku wê aliyên wê yê ne hatina zanîn wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê dîsa wê mijare wê weke ku wê li ser temenê wê zanîna pêwîst a ku ew di derbarê dînyê de ku ew were zanîn wê di awayekê de wê xwe li mejiyê mirov wê bi wê re wê bixê.

Di mijare zanînê de wê, di wê temenê de wê pirsek din jî wê karibê di wê temenê de di mejiyê mirov de xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê çî wê faktora zanînê wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin bê. Wê dema ku em rewşên weke fektorên newrolojikî ên weke bi tûra sînîrê xwe û hwd re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê çerçoveyek pirr zêde berfireh wê xwe bide dîyarkirin û wê sînorê hişmendiya me wê

hertimî wê di awayekê de wê li şûn wê çerçoveyê wê di awayekê de wê xwediyê rewşek hiş a bi farqîtiya bi wê re bê.

Di wê rengê de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê mijare zanînê a epistemolojikî wê di wê temenê de wê pêşketina fektora zanînê û sînorê wê yê farqêbûnê bi pêşketina sînorê zanînên me yên bi demê re ku wê hinekî wê ji ya asta ku mirov di her demê de wê xwediyê wê bê ku wê derbas bibê jî lê wê dîsa wê di awayekê de wê hisiyetek wê di mejiyê me de wê biafirê ku wê, tiştêk û ankû nûqtetek ew pêwîsta weke were zanîn wê bi wê re wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê mijare zanînê wê hertimî wê qadek naye zanîn wê li pêşiya wê hebê û wê mirov dikarê wê di wê rengê de wê salixbikê ku mirov çendi ku hinekî zanî wê weke ku wê hinekî wê bi wê re wê pêde wê herê wê dîmenekê wê bi wê re wê, di mejiyê mirov de wê biafirê. Di wê temenê de wê, rewûa fîzîkê a fezeyê wê di awayekê de a weke heta devera ku mirov xwe û asoya xwe dikarê bigihênîyê de wê zanibê û wê dervî wê û ankû wê ji wê wîrdetirî wê weke ku wê weke ya qada nayê zanin bê wê di awayekê de wê hebê di wê rewşê de. Di awayekê de ew întîba wê di mejiyê mirov de wê bi asoya me re wê bi me re wê biafirê ku ew, bo ku ew heya wê di wê temenê de wê di mejiyê me de wê, di wê rengê de wê di reng û awayekê de wê, weke ku wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di rengekê de wê bi wê bihizirê ku wê mijare zanînê wê di wê temenê de wê li ser temenê ya nayê zanîn ve wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi berfirehî wê karibê li wê bihizirê bê. Li gorî argûmanak ku em dikarin bi metafîzîkî li ser wê temenê biafirênin wê ew weke xatek bêdawî ku ew hemû weke ya ku ew pêwîsta were zanîn lê ku em wê nizanin bê. Wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di wê çerçoveyê de wê, bihizirê bê. Di nava ya ku ew dihê zanîn û ya ku ew nayê zanin de wê sînorekê weke ku wê bi hiş ku wê weke hêtekê ku wê hebê û wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê çendî di wê rengê de wê bi wê re wê dihizirê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare a priori'yê de wê, weke ku mirov wê nbi wê re wê kifşdikê wê, aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê bi wê re wê were lêhizirkirin wê têgîna 'rastîyek gerdûnî' ku ew heya û ankû nîn a'. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijare gihiştina zanîne û ankû zanîna zelal wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyê ku wê bi wê re wê, were lê hizirkirin bê. Di mijare gihiştina zanîne de wê di nava têgîna rasyonalistên demên kevn dewê mijare gihiştina zanîne wê, di wê temenê de wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê bi du awayan wê were hildan li dest. Yek wê, bi awayekê dîtbar ê weke serrû û dihê dîtin bê. Yê din jî wê ya cewherê bê. Mijare cewherê wê weke aliyekê ku wê di wê rengê de wê weke aliyê ku ew dîmenê wê û awayê ne dîyar û wê çawa wê bê gihiştin li wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bi zêdeyî wê were alaquadarbûyin û li wê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê mijare rastiye wê, çi bê û çawa bê wê di wê temenê de wê di nava felsefeyên hemdem de wê bi zêdeyî wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê li ser wê temenê wê di dewama wê de bi wê bê xwestin ku mirov bigihijê hizirkirinekê.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare hizirkirinê a li ser rastiye wê pêşî wê çavkaniya wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê, li wê bihizirê bê.

Di nava têgîna rastitiyê de wê, mijare 'têgînên weke ya rastiya gerdûnî ku wê, di demên kevnara û serdema navîn de wê were lê hizirkirin wê hinekî wê têgîna şikparêziyê a descartes û hwd ku wê pêşkeve wê hinekî jî wê weke têgînek ku wê pêşî wê li ser wê temenê wê, bikê ku ew xwe bigihênê fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, li şûna herêkirina rastiye gerdûnî bi rasyonali wê, çawa wê, bê gihiştina pergalek zanîne û di wê çerçoveye de wê çerçoveyek epistemolojikî a fahmkirinê wê biafirênê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Descartes wê di xabate xwe ya bi navê 'rêgezên felsefeyê' de wê, mijare zelaliyê di zanîne de wê, hilde li dest û wê, di wê temenê de wê çawa wê, bûjen wê weke biriqîna wê li çav wê bibê û wê li wê bandûrê wê bikê û wê bi wê bigihijê derkkirinekê wê li ser wê bisekinê. Di wê warê de di heman xabate xwe de descartes di rûpelên li dora 93 û 94'an de wê mijare vekirîbûnê wê li ser wê temenê wê, bi dîtbarîya zanîni û zelalî û ne zelaliya wê re wê, bixwezê ku ew bi çend gotinan wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê ya ku ew rastarast wê xwe bidina

biriqandin li meji û ankû li çavên me wê, weke yên dîyar bin. Di aslê xwe de wê, di wê têtîna wê gotinê de wê, dema ku wê gotina 'zelaliyê' wê di wê temenê epistemolojikî ê zanîne de wê bi wê bihizirê wê, di dewama wê de wê, bi têtînek 'pîvanî' wê bixwezê ku ew wê, têtîna zanîna a bi wê û dîyarîya wê re wê fahmbikê. Tenê bi serê xwe wê, weke ku wê, çawa wê, dîyarî û zelaliya wê ya bi dîtîna û hwd wê ne bes bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku em li ser temenê şêwayê ku wê bi wê were wê bi zanîne re wê were lê hizirkirin jî wê bibêjê wê dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê û wê werênê ser ziman ku wê, şêwayê matematikê wê weke şêwayekê zelal ê ku ew dikarê bi wê bigihijê zanîne û wê bi wê çawa wê xwe li hiş bide wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wê rengê hizirkirina descartes wê ev rê wê rêya ku wê bi wê rêya di nava zanîne gerdûnî de bi wê gihiştina wê re wê, çawa bibê wê weke rêya wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê mijare sehê (intuition) ku wê bê gihiştin li zanîne wê çawa wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê weke aliyekê wê yê ku wê li ser wê re wê karibê li wê were lê hizirkirin bê. Li ser wê temenê wê, gotina hiş wê, weke gotinek ku wê beremberê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, dikarê wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hişê û bi rengekê zêhnî wê çawa wê, di çerçoveyekê de wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê a ku wê bi wê re wê, bi rengekê stabili wê bibê wê li wê bihizirê. Li ser wê çerçoveyê de rewşa vegûharîniya sehan a ne bi sazûman jî wê, ne weke temenekê ku wê gihiştina wê zanîne bê wê li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê, têtîna zanîne a demkî ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li vir li ser têtîna descartes wê dema ku wê were lê hizirkirin wê çawa wê, weke li ser têtînek ezîtîyê ku wê di awayekê de wê di mejî de wê bizanîna bibê, hijmarek wê, çawa wê hevgirtina wê rastiyeke wê bikê ku ew bide me û yan jî bi têtînek geometrikî aliyê wê yê hundurî ê sêkikekê giştîya wê biqasî hevgirtîya hevrasta wê ya rak bê re wê, kifşbikê.

Descartes wê li ser temenekê hizirkirinê ê ponijînê wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê derxê li pêş wê bi wê re wê, di renekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku mirov wê di xwe de wê li kirin, rewş û awayên jîyanê û ankû rastiyên ku me di demên xwe yên berê de bi wan bawer dikir wê çawa wê piştire wê karibin bigûharin wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê ev wê, weke şêwayekê meditasyonî ê weke bi wê gihiştina zanînê a li ser temenê ponijînê bê.

Li vir wê mijare zanînê û piştrastîya wê li ser wê re ku mirov wê di dewama wê de wê gotinekê wê bibêjê wê dikarê wê bibêjê ku wê çawa wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di mijare gihiştina zanînê de wê, di wê temenê de wê, têgîna zanînê a derketina dervî sehan weke bi çerçoveyek zêhnî û hwd re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bi wê gihiştina zanîna pêbawer ku wê bê bidest xistin re wê li wê hizirkirin.

Di mijare zanînê de wê, di awayekê din de jî wê mijare nîqaşkirina li ser rewşa bûjenê û pêvajoyên wê yên bûyin û nîqaşkirina bi wê bê. Di wê çerçoveyê de wê, descartes wê minaqek baş wê bide dîyarkirin. Ew jî wê minaq peteya hingiv wê bide. Ew wê di wê temenê de wê, dihênê ser ziman. “Minaq ji kovana wê ji nû hatîya derhanîn wê peteya hingiv wê dikarê lêbikolê. Hundurê hê hingiv û nermbûna xwe winda nekirîya. Hê jî nîşanaka ji bêhna çiçekan diparêzê. Awayê peteyê, rengê û mazinayîya wê hê dîyar a. Di nava rewşek sar û hişk de dikarin destlêbidim. Ku ez dest li ser bixim deng ji wê dertê. Lê wê dema ku ez wan dibêjim ez peteyê nêzî êgir dikim. Wê demê bêhn ji wê diçê û rengê wê di gûharê. Awayê wê hin bi hin winda dibê. Mazinayîya wê hin bi hin wê ji wê weke lê zêde dibê û bi halina wê re şilek dibê. Ku germ dibê zor dibê ku mirov destlêbide. Û’piştî wê ku mirov dest lê dide jî wê deng ji wê derneyê. Piştî wan gûharînan ew weke peteyê êdî maya? Bêgûman maya ew ti kes nikarê wê red bikê (descartes, **rêgezên** felsefeyê, r. 64). Li ser wê temenê descartes wê li ser xosletên peteyê ku ew bi rêya sehan dihên derkkirin û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê çawa wê, ew xoslet wê weke ne aîdî wê xwezayê wê bin û ankû wê weke xosletna ku wê karibin bi serê xwe wê bi rewşa fizîkî û bûjenî wê bi wê re wê bi pêvajoya wê ya gûharîner a bûjenî re wê fahm bikê wê li wê werênê ser ziman. Ew peteya hingiv wê çawa wê, hebê, xwedi çerçova, mazinayî û hwd bê. wê berfirehî û kûrehîya wê bi wê rengê dîyarîya wê berfirehî ya

wê re ku ew xwe were dîtin û kifşkirin bê. Ev xosletên bûjenî wê mirov wê bi rêyek sehî wê çawa wê bigihijê li wan wê li ser wê temenê wê li wan wê bihizirê. Di mijare gihiştina zanînê bi rêya sehê wê di wê temenê de wê bixwezê wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Tabî li vir wê dema ku wê mijare cismê û ankû bûjenê wê were hildan li dest wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring cewherê wê, û fahmkirina wê cewherê wê, derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ya ku ew bi çav dihê dîtin wê weke ku mirov wê, dikarê wê fahmbikê wê hebê. Ya ku ew heya û nayê li berçav. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Li gorî Descartes wê, fahmkirina cewherê wê li ser aliyên weke dirêjîyê, kûrbûnê, wûcanê, û berfirehiyê re wê hebê û ev jî wê li gorî wî weke aliyekê ku wê karibê bê kirin mijare têgînek geometriyê jî ku mirov wê bi wê fahmbikê.

Li vir xosletên cewherî ku wê bahsa wan wê were kiriin wê di wê temenê de wê weke gotinek felsefeyî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Pêvajoya gûharînê û rengstandinê ên bi têgîna peteyê ku me li jor weke nîşeyekê ji nava hizrên descartes hanî ser ziman wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyina ku mirov di çerçoveya wê têgîna xosletên cewherî de jî wê karibê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mijare bi sehan derkkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di mijare zanînê de wê, çawa wê karibê wê bi wê bizanibê ku ew zanîn rast a û ankû ew weke zanînê ya wê li ser wê temenê wê bi temenekê epistemolojîkî wê bihizirê. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê têgîna gûmanê a li ser rêya sehan re ku wê were ser ziman wê hinekê wê di wê çerçoveyê de wê bihizirê û wê bi têgîna gûmanê re wê ew wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê bi mînaqek bi wê rengê wê dihênê ser ziman. “Mînaq ez li dora agirekê rûniştî û li ser sibehkek wê hebê. Ankû ez bi qaxiz di destê de rûniştî bin û an jî weke wê tiştêk din. .. Ez çawa inkar bikim ku ev dest û an ev beden neyê min a?. Lêbelê ku ez li vir mirovek bim û xwediyê xûyê li vir dirazihim bim weke tiştêkê wê ku wê din wê sawêr bikin. Heta ku dibê ku ez tiştina xirabtir jî bijim. .. Dibê ku ez çend şevî ku ez xwe li dora agirekê lixwekirî dîtîya. Lê nûha çavên min ên li wê qaxizê dinerin hî ne bi xewer in. Serê min ê ku ew ber xewê pê dikeve wê nekeve ber min. Destê xwe bizane û xwestek dirêj dikim, ez wê hîs dikim. Lê tiştê ku ew di xewnê de ku were serê min wê wilqasî biqasî vê wê ne vekirî û zelal bê(descartes, **rêgezên** felsefeyê, r. 58-49).

Li vir di awayekê de wê, ya ku wê di serî de wê ji wê nîşeyê wê karibê were fahmkirin wê di wê rengê de wê ev bê ku wê, di çerçoveyek ya heyî ku ew bû û rûdayî de wê, di derbarê wê de wê nekarina înkare û hwd wê hebê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi rêya sehan wê, derkkirinên me wê çawa wê dîmenekê derkkirinê wê bi xwe re wê kaeribin biafirênin wê wê jî di awayekê de wê weke ku wê karibin bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, li ser temenekê kirinî re wê, pêvajoyel bûyinê wê li ser têngînek fîzîkî re wê, çawa wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin? Di wê temenê de wê, di renekê de wê hinekê jî wê, weke aliyekê ku mirov wê kaeribê bi awayekê wê li wê bihizirê bê.

Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê mijare zanînê bi temen û têngînek fîzîkî wê hilde li dest wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, xwe di awayekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê zanînê fîzîkî wê, di awayekê de wê têngînên ku ew weke zelal in ku ew wan dihilde li dest, minaq weke bi astronomiyê, matematikê, geometriyê û hwd re wê, hem di dîmenekê de wê bi zelalî wê were dîtin û hem jî wê di awa û dîmenekê di zikhev de wê, weke ku wê xwe di renekê de wê, bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di têngînek matematikî a formelî de wê, weke sê û pênc ku wê çawa wê heşt wê bikin wê mirov wê weke têngînek ku wê ji wê ji wê nikaribê weke gûmanê bikê wê bibê. Lê di awayekê din de jî wê, dema ku em bi nerîn û têngînek matematikî wê, hildina li dest wê, çawa wê, sê di xwe de hem du'yekê û hem jî sê'yekê wê bihaawênê û yan jî pênc wê di xwe de wê, sê'yekê, çarekê û ankû pencekê wê bihawênê û hwd re wê, karibê ji wê were derhanîn. Bi aliyên din ên weke li ser têngîna kok, xate wê (weke xate sê'yê bibê neh) û hwd re wê re wê karibê wê, zêdetirî jî wê ji wê derhênê. Ev wê tişteke din jî wê, di wê dîmenê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin. Di wê dîmenê de wê dîmenê zelal ku wê weke ku wê bidîyarî wê were dîtin wê di xwe de wê, di wê temenê de wê, karibê weke hevgirtinekê û ankû bi têngînek din weke di wê de wê weke cewherî ku wê karibê bi aliyên wê yên din re wê kifşbikê wê di awayekê de wê, bibînê. Em têngîna formelê li ser mantiq û zanînên wê yên û hinekî jî bi wê bi matematikê û hwd dem bi dem wê di demên xwe de wê, li wê dihizirin û wê dikarin wê fahmbikin. Weke ya li ser têngînek fîzîkî a dîyar weke yek û du û ankû sê ku ew hebin wê dervî wan her sê hijmaran wê tişteke din wê nebê. Lê di aslê xwe de wê, dewama ku mirov wê li wê bihizirê ku wê wê dema ku em li dehê bi hijmarî bihizirin em dibê ku em karibin weke ji yekê heta nehê li wê

bihizirin ku ew di wê de heya. Lê ji wê wê zêdetirî wê, dema ku em werina devera hijmarê a di wê de weke heft, heşt û neh ku em bi hev re bi hasibênin wê, wê hersê hijmar wê lev zêdekirina wan wê bikina bistûçar. Di wê temenê de wê, bêgûman ku em bi wê mantiqê herin wê ji wê zêdetirî wê, hebê. Lê me tenê bo ku em bi têtînekê balê bikişênina li ser wê têtîna cewherê a di wê de nayê dîtin wê di serî de wê bi wê re wê, fahmbikê me ew hanî ser ziman.

Li vir aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna cewherê wê di wê temenê de wê di wê de wê, di awayekê de wê ev wê, tenê wê bi seh û ankû rêyên sehî wê karibê bê dîtin. Wê dema ku em wê bibînin jî ku em bi dîmenekê ne gihiştina têtînek hişmendî a bi wê emê çawa wê bi hişbikin? Wê demê wê dema ku em bahsa wê têtîna 'bi rêya sehan derkkirinê' ku em bahsa wê dikin wê di wê de wê di wê rengê de wê dîmenekê din jî ê ku em wê weke nabînin lê ku em pêwîst in wê derkbikin weke bi hişmendî wê bi hiş re wê, hebê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa seh û rêyên wê dikin wê, di wê temenê de wê bi gotina 'girtinê' û ankû 'derkkirinê' a bi wan re wê, demê em di wê temenê de em ji têtîna salixkirina rêyên derkkirinê ên sehî zêdetirî em weke kirpendinekê bi têtînek hişmendî dikin.

Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare derkkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Aliyekê ku em bi têtîna descartes re dibînin wê ve wasif û ankû xosletên cewherî ên ku ew mirov dikarê di awayekê de xwe bigihênê li wan wê bi temenekê hişmendî wê çawa wê derkbikê û ankû wê li wan têbigihê wê weke ku wê bixwezê wê balê bikişênê li ser wan. Di wê temenê de wê, di regekê de wê van aliyan wê, li ser mijare têtîna nava 'şikparêziyê' re wê, di awayekê de wê li ser rêyên sehê re wê, di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê, bihizirê. Di têtîna wî de wê têtîna şikparêziyê wê dîmenekê geometrikî wê weke ku wê di awayekê dû dîmenî de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di dîmenê pêşî ê ku mirov wê derkdikê de wê çawa wê weke ku mirov wê derkdikê bê. Lê ji aliyê din ve jî wê ya ku me derkkirî wê çawa wê weke wê ya ku me derkkirî bê wê, li ser wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, şikparêzî wê di awayekê de wê bo ku mirov wê, di dînenekê de wê şikê bikê wê, di serî de wê, hebûnek heyînî a dîyarî jî wê di temenê wê d ewê bi wê re wê ji wê re wê pêwîst bê. Wê demê wê

tişteke ku ew nebê wê mirov nikaribê wê ji wê şik û gûmanê bikê wê demê wê pêwîstiya hebûnê bo şik û gûmanê wê hebê. Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê demê wê aliyekê din jî wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê pêşî bi pirsekê wê dikarê wê dest bi hizirkirina li wê bikê. Wê dema ku ew hebê wê çawa wê li wê gûmanê wê bibê bê Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mijare gûmanê û hebûnê wê di wê temenê de wê weke ku wê minaqe peteya hingiv ku me ji nîşeyên descartes wê hanî ser ziman û ku wê karibê ji wê were fahmkirin wê têngîna gûharînê û di wê de wê weke bi aliyê wê yê dihê dîtîna û yê nayê dîtîna re wê, were ser ziman. Di demên felsefeya kevnera de wê, were dîtîna ku wê aliyê dihê dîtîna û yê nayê dîtîna wê weke li ber tava rojê ku wê dema ku mirov wê berê mirov li rojê bê wê roj wê bide pêşîya me û piştî me wê bê girtina tava rojê wê bimênê. Wê ew wê, rohnîya tava rojê wê nediyê. Kengî me piştî da bialiyê rojê re wê ew jî wê, rohnîya tava rojê wê bigirê. Wê demê wê aliyê weke yê pêşî ku me pênasikirî wê ew wê, weke were piştî û wê bibê yê piştî. Di wê wê têngîna de wê minaq wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têngîna wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve mijare cewherê û dîmenê dîtbar ê li serrû ku ew dihê dîtîna wê di wê çerçoveyê de wê pêwîstiya hinekî din li ser wê sekinina wê hebê. Wê dema ku mirov wê bahsa mijare cewherê bikê wê gelek aliyên wê yên ku mirov weke pêwîsta fahmbikê xwe li hemberî me didina dîyarkirin. Minaq ez li pela darakê dinerim ku wê rûyê wê yê pêş wê kesk û şahîk bê. Lê rûyê paş wê, gincirî û yan renekê vekirî ê kesk ji yê rûyê pêş û ankû wê zêdetirî wê weke bi ber reng gûharandinek bi ber sipitîyekê ve wê herê wê were dîtîna. Tenê di pelekê de ev rewş wê temen û çavkaniya wê çi bê? Di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê dîmenê wê dinerê wêbi nerînek giştî û dîbarî wê mirov wê bigihijê awaykê. Lê mirov wê, li wê ne serwaxt bê ku wê, ew pel ber çi wê di xwe de wê, di awayekê de wê, bi wê rengê wê, hebê wê, fahmbikê. Di nerîna pêşî a serrû de wê ew wê newê dîtîna. Yan jî wê rayên pelê ên li pêş ne derketî li pêş bin û yên paş wê zêde dîyar weke yên warimî ên li ser wê derketina li pêş wê werina dîtîna.

Di rewşa pelekê de wê, dema ku mirov wê li wê binerê wê ev wê weke xosletên ku em bi dîtbarî wê ji wê girê bê. Lê wê, di awayekê din de jî wê pel wê, di wê de wê şaneyên wê yên ku ew bi wê rengê ew bi wan afirîya wê weke aliyekê wan ê din bê ku mirov wê li ser wan re wê fahm bikê.

Ev rewş dikarê ji nava tiştê li tiştê û ankû ji şîneyîyekê li şînyek din wê bi heman rengê û cihêyîyê wê fahmbikê.

Di mijare kûrbûna bi wê re de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Di wê temenê de wê demê wê zanîna ku em wê digirin ji tiştê wê di rengekê de wê weke biawayekê formelî wê dikarê wê li ser wê çerçoveya dîtina hevrastîya wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê. Ji du aliyan ve wê yên ku ew dikevina bara nerînê de wê mirov wê re wê, bènê û derxê li pêş. Ya pêşî wê aliyê ku ew têgihiştî û bi hiş bê. Ew wê dema ku ew dît wê li wê were dîtî. Ya din jî wê ya ku mirov wê li wê hoyandî bê. Di tiştê û ankû di nava çemnd tiştan de wê, hişê me wê di awayekê de wê tiştê wê ji wan wê di xwe de wê bikirpênê û wê bi wê re wê derxê li pêş. Yan jî wê dema ku mirov wê herê devera kargehekê ku mirov wê tiştê wê bènê wê, pêşî wê di mejiyê xwe de wê dîyarkirê ku wê çî bènê. Dema ku çû kargehê wê di serî de wê, ya ku ew di mejî de bi hiş û dîyarkirina wê derkevina li pêş. Çendî ku wê di kargehê de wê gelek tiştên din wê, hebin jî wê weke heya me ji wan nebê û yan jî wê ne bi nerînek bi hey wê hişê me wê herê ser wan.

Lê di nava wan de wê ya ku wê heya me wê bikişênê ser xwe wê bi xosletên wê re wê, karibin hinek tiştên din jî wê bibin. Ew jî wê piştî yên dîyar ên di serê me de wê di hişê me de wê ci bigirin. Di wê rewşê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê mijare dîtîna û bi teybetî bi dîtîna bi hiş wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi awayekê wê di nava dîtbariyên me yên bi hiş re de wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em li dora xwe dinerin wê gelek tişt wê bi çarekê wê, werina dîtî. Lê mirov wê, ber ku wê heya mirov wê ne li ser wan bê wê, weke kifşnekê. Minaq di wênayekê ku wê komek mirov wê di wê de wê hebê wê mirov wê, çendî ku wê wan bibîne jî lê wê hemûyan wê di mejî de wê bi hiş wê kifşnekê û wê dernexê li pêş. Li vir wê armanca nerînê, mêyl û ankû tiştê ku ew dibîne ku wê di wê temenê de wê pêşî wê çî wê hey wê herê ser wê, ew wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê derkevina li pêş bin. Ev wê, di rengekê de wê, mijare hiş wê, di temenekê teybet de wê bi xwe re wê karibê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di nava nerînê de wê ev aliyê ku me, weke bi têgîna dîtbar û serrûtiyê re wê hanî ser ziman wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê ku mirov wê li wê bihizirê wê biafirênê. Ev wê weke yên ku ew dikarevina bara nerîn û dîtîna me û mirov wan kifşnakê bê. di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di

wê temenê de wê di renekê de wê, karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê fahm bikê bê. Di mijare hiş de wê bi wê re wê aliyên weke di navaroka hiş de ku mirov wê, weke dîyarkirî û hwd ku ew bi wan bi hiş a û yan jî bi wê hişê li wan şîyar a wê di wê temenê de wê weke aliyê ku wê derkevina li pêş. Hiş û şîyarî wê di wê temenê de wê weke du gotinên ku wê li hev hoyandi bin. Ya ku mirov li wê şîyar dibê wê karibê bikeve bara nerîna me ya bi hiş de ku mirov wê karibê wê kifşbikê û heya mirov herê ser wê.

Di mijare hiş û şîyariyê de wê dikarê hinekê din bi aliyekê din ve wê girêbide û wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku em têtîna aqilparêzîyê wê dinerin wê di awayekê de wê, di wê de wê, çawa wê ya li makul û heyî wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê di wê de wê hebûna ezîtîyê ku mirov wê li wê dihizirê wê, di renekê de wê, di kirdeyê de wê weke rewşek hişmendî a ku mirov wê kifşbikê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di temenekê kirdeyî ku em li ser çavkaniya bûjenî re wê li wê dihizirin wê weke aliyekê rasyonali wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku em di kirdeyê de wê, di renekê şubjeyî de wê li wê bihizirin wê aliyekê wê yê din ku wê weke ku wê, di çerçoveya têtîna apriori yê de jî wê karibê were lê hizirkirin wê karibê di renekê de xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê demê ez wê di wê temenê de wê dikarê wê li wê bihizirim û wê werênîma ser ziman ku wê mijare pergale zanînê wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê bi dualiteyekê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Yek wê li ser temen û aliyekê hizirkirinê ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser aliyê bûjenî re wê weke kirde li wê bihizirê û wê bi dîtbarîya xwe re wê li wê bihizirê û wê ji wê derhênê. Ev wê weke aliyekê wê yê din bê. Lê wê dema ku minaq wê di nava kirdeyê de weke li ezîtîyê bigirim û ankû di hizirkirinê de wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê karibê weke aliyekê wê yê din wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna felsefeyê de wê, di awayekê de wê, mijare kirdeyê wê weke ku mirov wê dibînê wê di mejîyê rasyonalistan de wê bi têtîna heyînê re wê di awayekê de wê were temen kirin. Descartes wê dema ku wê bi gotina ´ez dihizirim wê demê ez hema´ re ku wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê ji aliyê ve xwe wê bi wê re wê bihizirê. Ev wê, weke têtînek hevîrtî a di zikhev de ku mirov wê dikarê hem ji aliyê bûjenî û objeyîya wê ve wê li wê bihizirê û wê fahmîbikê û hem jî wê ji aliyê kirdeyî û subjeyîya wê ve

jî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, têtînen descartes ên ku ew dihizirê û wê ji aliyekê ve digihênê têtînek apriori di hizirkirinên wî yên rasonali de wê, di rengekê de wê, di wê têtîn û dualiteya beden û gîyanê re ku wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, bi têtîna xwe yê ku wê weke taqabûlî têtîna derûniyê bikin û wê karibin di çerçoveya wê de wê werina fahmkirin re wê karibê wê fahmbikê bê. Mînaq wê, dema ku wê bahsa zanîne wê bikê bi gotinên weke têtînen weke 'gîyan dihizirê' wê 'ti têtîliya wê bi bedenê re wê nebê' û hwd wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman re wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, mijare hizirkirin û zanîne wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê gîyanê wê weke 'hebûnek' dihizirê' wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, bedenê wê weke hebûnek komplika ku wê bi girtin û derkkirinên bi rêya sehan ku wê bi rêve herê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku wê têtîna 'ezîtîyê' a descartes wê li wê dihizirê wê, weke di dîmenekê ku wê di dewama wê de wê bi têtînek kirdeyî wê li ser wê temenê heyina hebûnî a rasonali re wê fahmbikê. Weke kirdeyek û aliyek subjeyî wê tenê wê weke bê temen wê di awayekê de wê li wê ne hizirê. Wê dema ku wê li ser gotina xwûdê jî û ya ezîtîyê jî wê bihizirê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew xwe bigihênê têtîgihîstînek rasonal. Aliyê ku wê descartes wê bi gotinên weke bi gotinên weke 'ez dihizirim wê demê ez hema' ku wê taqabûlî têtînek derpêşî wê bikê û ya ku wê di awayekê de wê bi têtînek şbjeyî û di nava wê kirdeya subjeyî de wê bixwezê bi lêgerînekê li ser temenekê bi pergale zanîne wê fahmbikê re wê, ji aliyekê ve wê weke bi ji wê nûqteyê derbasbûnê re wê, weke bigihîjê têtînek ku wê weke di çerçoveya têtîna apriori de wê bê şîrovekirin. Li vir wê di wê temenê de wê têtîna apriori ku ew dihênê ser ziman wê, dikarê wê di çerçoveya têtîna ku wê Piştîre kant wê bi têtînek matematikî wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê li wê dinerê wê hinek cihêbûnên di wê temenê de wê xwebidina dîyarkirin wê li ser wê temenê wê hebin Kant zêdetirî wê, şbjekirina wê têtîne re wê, bi têtînek şbjektivî wê hebûna bûjenî wê di nava wê de wê xewrbikê û wê

bi temenekê metafizikî wê çawa wê werênê ser ziman re wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê hizirkirinên kant ên li ser têtîna apriorî wê hinekî wê cihê bin. Di wê temenê de wê, Descartes wê hinekî din wê li ser temenekê dîyar a bûjenî wê bixwezê di lêgerînekê de bê. Heta ku wê aqilê wî derfetê wê bide wî ew wê dixwezê ku wê wê lêgerînekê wê bikê û wê bi minaqên ku ew dide wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew li ser wê temenê dîyar wê, bigihênê şewayekê fahmkirinê ku ew bi wê werênê ser ziman. Minaq wê di nîşeyek xwe de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. “kesekê kurnaz heya. ku ew min bi xapênê wê demê ji hebûna ti gûman nîn a. Çiqasî ku ew min bixapênê ku ez weke tiştekê ku ez dihizirim û hebim wê derfetê nede bûyina tiştekê bi min. Di wê demê de ku min hemû tişt lêkolî û fahmkir wê weke bigihijima wê têtînekê ku ez ez im.” Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, dem ku mirov di zêhnê xwe de hizirkir wê weke rast bê bigihijê encama wê(descartes, rêgezên felsefeyê, r: 58).

Di dewama wê de wê, mijare têtînekê ku mirov wê weke di mejiyê xwe de wê diafirênê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bihizirê bê. Wê dema ku mirov wê minaq rojê di mejiyê xwe de wê naqşbikê wê weke dîmenekê wê çêbikê û wê demê mirov wê di mejiyê xwe de wê xwediyê dîmenekê naqşî ê ku ew bi rojê çêkiriya. Wê demê mirov wê, di mejiyê xwe de wê weke xwediyê rojekê bê û ervî wê ku ew heya bi astronomikî û hwd wê rojek hebê. Di wê temenê de di meji de mirov digihijê du rojan. Yek di meji de û yan din ku ew heya. Wê di wê temenê de wê, bi xoslet û wasifên roja ku min di mejiyê xwe de afirand wê, bi kifşkirina xoslet û wasifên roja din re wê, hin bi hin wê bèn levkirin. Di wê temenê de wê têtînek rojê a şubjeyî ku wê di wê temenê de wê karibê bi xoslet were kirin wê di meji de wê weke ku wê biafirê bê.

Di wê temenê de wê di nava têtîna ya derkkirî û ya ku ew heya wê di wê temenê de wê dîmenek bi fahmkirinê wê biafirê. Mirov wê tişta ku ew dît wê bi wê re wê dîmenekê wê bi hiş wê di mejiyê xwe de wê biafirênê. Ew dîmen wê, weke dîmenekê me bê û wê bi aliyê ku em wê dibînin wê hebê. Minaq wê dema ku em pela darekê wê bi aliyê wê yê ku em dibînin ku wê di serê me de wê dîmenekê wê karibê biafirê. Wê dema ku em aliyên pişta wê nebînin wê demê wê ew wê çawa wê karibê were tefkirkirin? Ev jî wê weke aliyekê ev wê weke aliyekê ku mirov wê bi wê bihizirê. Di aslê xwe de di nava tiştê de û ankû bi hemû tiştên ku em derk dikin de wê rewşek bi wê rengê wê hebê.

Zêhn wê dema ku wê bi azmûnên hiş ên ku e wê bigihijê sîyane xiyalkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, êdî wê bi wê re wê bikê. Di nava îdeayekê û rengê derkkirina wê ya heyî de wê, têkiiyek zêhnî, pêjnî û sawêrî wê hebê. Li vir wê, dema ku mirov wê li bûjenekê û derkkirina derka wê bihizirê. Wê demê ku mirov bibêjê 'derka wê' wê demê em derka wê weke objeyekê wê li wê dihizirin û ankû wê tefkir dikin. Wê demê wê ev derk wê weke hebûnekê wê bi wê hişîya me wê hebê. Li vir pirsek bi rehetî di wê temenê bi sawêrîya xiyalî wê karibê di mejiyê me de biafirê. Ew jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê ku ew hizra ji wê bûjenê wê karibê ji wê çêtirin awayekê bistênê bê. Descartes wê di 'rêgezên felsefeyê' a xwe wê bêne ser ziman ku wê, 'hinek wê hebin, bi çavên zêhnê ku ew dihên nimînêrkirin, ji wê îdeaya ku ew wê nimînêr dikê wê, zêdetirî karibê rasttîyek bûjenê bistênê(descartes, rêgezên felsefeyê, r:77).' Ji vê gotinê wê dema ku mirov wê bihizirê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê mijare afirîna subjeyî a ku mirov wê bi îdeayî wê di mejiyê xwe de wê, digihijê wê û wê, dikarê wê salixbikê bê. Di wê temenê de wê descartes wê bigihijê têtînek din. Ew weke ku ew ji xwe di mejî de hebê, bi awayekê hizrî û ankû hizrek bi awayekê lê were pêvekirin wê, hê zêdetirî bi nirxekê hêjabûnek hebûnê û tekûzîyekê bi xwe re bidina dîyarkirin. Ev aliyê hizra descartes ku wê weke ji xwe di mejî de hebûnê ku wê bi wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku wê taqabûlî wê rengê hizirkirina apriorî yî bikê bê û wê dikarê hinekî din wê li ser wê bisekinê.

Di şewayê hizirkirina descartes de wê têtînek ku wê weke di temenê depelendina lêdaxistinê wê xwe bide dîyarkirin. Bi wê têtînekê wê, tişt û ankû bûjen ji hev wê were felişandin/ dahûrkirin û wê bi wê re wê bê xwestin ku ew wê fahmbikê. Ev wê weke têtînek ku wê di çerçoveya têtîna zanyarî de jî wê di demên hemdem de wê, li ser têtînen felsefeyê xwezayê û hwd re ku wê bi felsefeya filosofên weke bacon û hwd re ku wê bi wê were kûrbûn û li wê were lê hizirkirin bê.

Li vir wê dema ku wê têtîna xwe ya zanînê wê werênê ser ziman descartes wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê mijare zanînê ku wê hilde li dest wê, di awayekê de wê ji pêşdarazên berê dîr wê, di renekê de wê, bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke di wê temenê de wê karibê bi du aliyan wê di awayekê de wê fahmbikê. Yek wê di wê temenê de wê karibê bi awayê têtîna hizrî a weke ku wê ji ya kevn û ankû berê qût wê karibê were fahmkirin. Di awayekê de wê filosofên weke hume û locke wê bi wê têtînekê wê xwe

bigihênina têngnek weke yabi gotina ´tabûla rasa´ ku wê weke xêva vala ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û ev têngin wê weke têngnek empirikî ku wê li ser wê re bi wê re wê lli wê were kê hizirkirin.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê dihizirê wê çawa wê çerçoveyek epistemolojikî wê biafirênê bi zanîna xwe re wê, di wê rengê de wê were dîtin ku wê weke mijare zêde giring ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijare zanîne wê, di wê temenê de wê, di wê de bi kûrbûnê ku wê bi wê rengê wê bibê wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser wê, temenê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, mijarên demên kevnera wê dema ku wê descartes wê gotina ´xwûdê´ wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê ji wê ezîfîya xwe û têngihîştina di derbarê xwe de re wê, bi wê re wê li lê bigihijê û wê bixwezê ku wê fahmibikê. Li ser wê temenê wê hebûna xwûdê wê çawa wê bê zanîn wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê, dema ku mirov hebûna xwe nizanibê wê weke ku wê mirov nikaribê li derka xwe jî ne bi bawer bibê re wê di rengekê de wê karibê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê dema ku em li têngîna wî ya zaninî wê dinerin wê dibînin ku ew dixwezê ku ew bi zaninê re wê çawa wê bigihijê têngnek pergali a zaninê ku ew karibê bi rastîfîya wê bawer bê. Di wê çerçoveyek epistemolojikî a heyî wê, di wê rengê wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Li vir wê ya heyî û ya ku mirov wê hizirdikê wê weke biriqîn û ankû xiyalê û hwd wê ji hev cihê wê bikê. Di wê temenê de wê aliyê hiş û ankû subjeyî wê bi têngîna zanînê, û ankû zêhn û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew di wê de wê, di rengekê de kûr bibê û wê fahmbikê. Mijare apriori jî wê dema ku ew dihilde li dest wê li ser temenekê epistemikî wê bi wê temen û çerçoveyê wê bixwezê ku ew wê hilde li dest wê werênê ser ziman. Bi wê, di derbarê ya nayê zanîn de wê çawa wê bigihijê zanînê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê, descartes wê di dîmenê ku ew bi wê dihizirê wê bi têngîna apriori wê bixwezê ew derkeve dervî sînorê ya ku ew dihê zanîn. Lê piştî wî minaq wê Kant wê bi wê têngînê wê bixwezê ku ew derkeve dervî sînorê fîzîkê û bi wê xwe bigihênê têngnek metafîzîkî. Di wê temenê de wê mijare ya fîzîk û ya derfîzîkê ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê temenê de wê weke mijarek fahmkirinê wê hertimî wê di nava hizrên me de wê xwe ji aliyekê ve weke aliyekê bi pêwîstîya fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Mirov wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ya ku ew dibîne û ya

ku ew dibînê ku ew heya wê, di wê temenê de wê çawa wê xwe bigihênê zanîna wan wê hertimî wê weke armancek fahmkirin bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ya ku mirov wê dibînê jî wê, di awayekê de wê bi wê re wê, li ser temenekê epistemikî wê, ew lêpîrsîn wê bi wê re wê karibê were kirin wê awayê ku mirov wê dibînê wê çendî wê weke ya ku mirov wê dibînê û salixdikê bê. Di wê temenê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê û jî wê wirdetirî wê fahmkirina wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov wê jî fîzîk û bûjeniya wê derbas bibê wê demê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, li ser rewşa kirin û şubjeyê bi hev re wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê bê. Mirov wê xwediyê temenekê, minaq weke 80 salî bê. Wê dema ku ew wê temenê sal bi sal wê derbas dibê wê çi li şûn xwe wê bihêlê? Di wê temenê de wê dema ku mirov wê, wê her sala ku wê li şûna xwe hiştî ku wê li wê binerê wê di wê de wê, her rojên wê salê û ankû her kêlîkên wê salê wê di wê temenê de wê, bi awayekê di wê de hatî jîyankirî û di wê de bi wê rekirinek bi pêkhatîniya wê weke objeyekê di wê de û ankû bi wê li şûn hatî hiştin re wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Ev jî wê di wê temenê de wê mijare wê ya dema bûhûrî ku mirov wê, di wê temenê de wê li wê binerê wê di wê rengê de wê weke dîmenekê pêkhatî ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê karibê wê baştirin wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare wê ya bûyî wê weke objeya wê dema bûhûrî ku ew di wê de heya wê fahmbikê. Lê ew di wê temenê de wê, ne tenê wê weke serborîyekê wê bi tenê wê di wê de wê hebê. Wê, dema ku mirov wê bixwezê ku wê li wê bihizirê û wê, fahmbikê wê, di wê temenê de wê, kesê ku ew wê dijî wê bi rehetî wê, bi temenekê epistemikî wê xwe li wê bigihênê wê ya li şûn mayî. Lê kesekê ku ew wê ne jînkirî û yan jî tişteke din wê jînkirî wê çawa wê xwe bigihênê wê? Yan jî wê bi derfet bê ku ew xwe bigihênê wê. Ya ku wê herkesek wê jî aliyê xwe ve wê bijî wê bo yê din wê weke ya tiştê din ê dervê wan ê jînkirî wê bimênê.

Tişt ku ew hebê wê demê wê çawa wê were fahmkirin wê demê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, li ser wê re wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Her tiştê ku ew heya wê bi carekê wê newê ber nerîna hişê me û ankû çavê me ku em wê bibînin û wê, bibinin ku ew çawa bûya û ankû rûdaya. Ber vê yekê wê di awayekê de wê mirov wê, seh û ankû şewayekê hizirkirinê ê bi wê rengê ku ew bi wê di hişê xwe de xwe bi wê dirêjê wê bikê û wê bi wê fahmbikê wê bi xwezê

ku ew wê kifşbikê. Têgînên weke apriori wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, hertimî wê weke aliyekê wê bi temenê ya heyî re wê, di wê temenê de bi çerçoveyekê fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê, ji ya ku ew di wê de dijî û ankû dema ku ew di wê de dijê wê ji wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê.

Mînaq wê bo leibniz wê her têtîgn wê weke di çerçoveya kirde û lêbarkirinê de wê weke têtîgnêkê wê li wê bihizirê li ser têtîgnêk subjeyî re bê. Cihêbûna di nava têtîgnan wê li ser wê têtîgnê re wê bi wê re wê di awayekê de wê ku mirov wê fahmbikê. Li ser wê temenê leibniz wê dema ku wê têtîgna zanînê wê werênê ser ziman wê bi têtîgna ´rastiyên aqil´ û ´rastiyên dîyardeyî´ re wê werênê ser ziman. Li gorî wî li hemberî rastiyên aqilî wê dijîbûn wê weke ne bi derfet bê. Lê li dijî ên dîyardeyî wê weke ku wê bi derfet bê. Ew li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa têtîgna sedemê wê bikê wê bènê ser ziman ku wê di gerdûnê de wê her tişt wê ber ku wê bi hev re wê di nava ahengekê de bê wê, girêdanên sedemî ên pêwîstînî wê bi wê re wê di nava wê de wê hebin. Di aslê xwe de mirov dikarê li vir wê di dewama wê de wê mijare têtîgna pêwîstîniyê wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Ber ku wê weke ku wê di nava têtîgnên Leibniz de wê were dîtin wê berî wê di nava têtîgnên descartes de jî wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê bi têtîgîhiştina rasyonalîitiya xwe re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê bihizirê û wê bixwezê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di çerçoveyên têtîgnên mantiqî ku wê bi wê ve girêdayî wê werina pêşxistin wê bi têtîgna bi girêdana bi hev ve wê, di wê temenê de wê, li ser wê bê sekin in. Mînaq weke tu mecbûrî xwarinê bixwê bo ku tu bijî û hwd. Ji vê nûqteyê wê di aslê de wê di awayekê de wê karibê wê hinekî wê li ser têtîgna rastiyên aqilî û dîyardeyî wê hinekî wê di awayekê de wê weke ku wê pêwîstiya li wê hizirkirinê û hinekî di wê de kûrbûnê wê weke ku wê pêwîst bê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê mijare têtîkiliya rastiyên aqilî û dîyardeyî wê ji aliyekê din ve jî wê weke dîmenekê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku mirov wê têtîgna pêwîstîniyê wê fahmbikê wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê bi kirdeyê re wê li wê were lê hizirkirin wê, mînaq wê, leibniz wê bi têtîgna bi lêkerkirinên kirdeyê re wê bi wê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê, bi sedemên wê re wê bibê.

Li vir mirov dikarê têngîna pêwîstîniyê wê bi aliyekê din re jî wê fahmbikê. Minaq wê, di wê temenê de ku wê di demên hemdem de wê êdî wê hin bi hin wê derkeve li pêş wê mijarek keseyetê bê. Li gorî Leiniz wê keseyet wê di aliyekê de wê sermedîya wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku wê, li kirdeya wê binerê û bi xosletên ku ew lê hatina kirin re wê ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew xosletê keseyetê ku wê, bêgûman wê Leibniz wê li wê bihizirê wê bi keseyetek îdealist a weke ya xwûdê bê. Wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Wekî din wê, keeyetên ku ew bi kirdeyê ne hatina biwasifkirin wê weke ne pêwîstîya bê ku ew were şîrovekirin wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê, nûqteyê wê dîsa wê were ser wê têngîna rastîyên aqilî û dîyardeyî ku ew wan ji hev cihê bi wan li wan dihizirê bê.

Li vir wê temenê wê di berhema xwe ya bi navê 'monadolojiyê' de wê, mijare têngîna tozê ku ew wê weke di dîmenê têngîna atoma demokrit de jî wê karibê ji aliyekê ve wê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Li gorî wî her tişt wê, di awayekê de wê, ji hev girtinên monad'an wê biafirin. Di nava têngîna metafîzîkî de wê, weke têngînek wasîfî, nirxî û ankû xosletî hwd jî wê karibê bi wê pênasekirinê û hwd re wê karibê wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji xwe wê, têngîn û çerçoveya têngîna 'monad'ê ku miirov wê li wê têngîn û çerçoveya wê binerê wê di wê temenê de wê li ser têngînek metafîzîkî re wê weke ku wê çerçoveya wê gotina 'sermediyê' a ku ewê leibniz wê salixbikê di mejiyê xwe de jî wê çerçoveya wê biafirênê.

Lebiniz wê têngîna wî ya monadê wê di wê temenê de wê, pêwîst bê ku mirov wê hinekê di wê çerçoveya têngîna wî de wê hinekê li ser wê bisekinê. Ew di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke bi têngînek wasîfî û xosletî ku ew li ser wateyê re wê salixbikê lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke bi têngînek atomî û hwd ku wê bi xosletên fîzîkî wê werênê ser ziman. Bi gotinên weke 'dema ku xwûdê gerdûn çêkirin wê ji berbûna wan monad'an wê ew wê bikê' ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê têngînekê wê bi xwe re wê bide mirov.

Di wê temenê de wê têngînek şubjektiv wê di wê temenê de wê, bi leibniz re wê bibê. Minaq wê dema ku ew têngîna monadê wê bi gerdûnê re wê dihênê ser ziman wê di dewama wê de wê têngîna xwûdê û tékiliya wê ya bi fahmkirinê a bi kirdeyê re wê li wê bihizirê. Di wê de wê bi gotina 'Xwûdê xwediyê zanîna kirinan ji pêş de xwedî ya' re wê werênê ser ziman.

Aliyekê din wê di wê temenê de wê, mijare monadê wê di wê temenê de wê li ser du xosletan re wê bi serekeyî wê di wê nûqteyê de wê were hanîn li ser ziman. Di têtîna pêşî de wê, têtîna afrîner a monadê bê. Di wê temenê de wê 'monade herî bilind afrînerîya wê' ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke têtînek ku wê di destpêkê de wê weke ku wê xwûdê pênasebikê wê di destpêkê de wê têtînekê wê bide mirov. Lê wê dema ku mirov li şîroveyên di dewama wê de ku wê werina kirin binerê jî wê, ji wê fahmdikê ku wê, di rengekê de wê, bi têtînek bûjenî di nava xwezayê de û ankû gerdûnê de wê, temenekê berfirehiya wê ya gerdûnî bi wê têtîna 'afrînerîyê' ku wê di awayekê de wê weke pênasebikê wê, di wê rengê de wê, weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di têtîna mantiqî a wê de wê, rengê de wê mantiqekê afrîner wê, bi xwe re wê, weke ku wê bide dîyarkirin. Yan jî mirov dikarê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya mantiqê de wê, weke carekê were salixkirin, bi birhankirin û weke têtîn û çerçoveya pergalfî wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku wê têtînek metafîzîkî a rasyonal wê bi têtîna xwe ya mantiqî ew pêşbixê. Li ser wê temenê di têtîna xwe ya monadê a metafîzîkî de wê, di çerçoveyek apriori de wê bixwezê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê ev têtîna metafîzîkî wê, di wê rengê de wê hewldanên salixkirina wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew bi zimanekê mantiq-matematikê jî wê di wê rengê de wê li ser temenê salixkirin, piştrastkirin û bibirhankirinê re wê werênê ser ziman. Di têtîna wî ya mantiqî de wê di çerçoveya wê têtîna dîtbarîya bi birhankirinê re wê bi têtîna kirde-lêbarkirinê re wê bixwezê ku ew di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê di çerçoveya gotinê û lêbarkirinê de wê dema ku mirov wê li wê binerê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê lêbarkirinên ku ew bèn kirin bi xosletên wê re ku ew were kifşkirin û fahmkiirn re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Li gorî wê her derpêş bi mantiqî wê di çerçoveya têtîna kirde-lêbarkirinê de bê.

Di aslê xwe de wê di awayekê de wê têtîna mantiqî ku ew dihênê ser ziman wê, ji ya aristo wê ne cihê bê. Heta ku wê leibniz wê, kifşkirinên Aristo wê 'weke kifşkirinek gîyane mirov a xweşik' wê pênasebikê. Di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê ew di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew xwe bi wê bigihênê têtînek aqilî ku ew bi wê li ser

awayekê şêwayî û ankû metodolojikî re wê, bi zanînî karibê xwe pêşbixê û ankû bi wê temenê gihiştina zanînê ê dûrûst wê çêbikê. Di wê temenê de wê, aristo wê təkiliya kirde û hebûnê a ku ew bi kirdeyê wê dihênê ser ziman wê di heman gîyane kirdeyê de wê werênê ser ziman. Ji wê kirdeyê wê leibniz wê, bixwezê ku ew şêwayekê din ji wê kifşbikê û wê di wê de wê hem wê çerçoveya wê kirde û hebûnê wê bi wê kirdeyê wê fahmbikê û hem jî wê bi wê kirdeyê wê li ser temenekê mantiqî û fenomenolojikî wê kûr bibê weê bi wê re wê di renekê de wê, werênê ser ziman.

Di mantiqê leibniz de wê, lêbar wê aîdî kirdeyê bê. Wê dema ku mirov wê li wê dînerê û hinekî di wê de dihizirê wê têgîna sokrat a ku ew di zanetiyê de li zanebûnê bigerihê wê di awayekê de wê weke ku wê were berbîra mirov.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov li çavkaniyên leibniz bihizirê wê ew di awayekê de wê çendî peyxamê ji felsefeyên demên kevnera û serdemên navîn wê bigirê jî lê wê, di rengê şîroveyên xwe de wê, di awayekê de bandûra felsefeyên pozitivst ên demên piştî barokê û hwd ku wê pêşkevin jî wê di renekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, li gorî dema xwe wê, bixwezê şêwayekê hizirkirinê di çerçoveya nerîn û rengê hizirkirina xwe de wê bide dîyarkirin.

Weki din wê heta wê demê felsefeyên rasyonalist û hwd wê, heta rejeyekê wê pêşkevin û wê, serwerî demê bibin. Mirov wê dema ku wê jî li berçav bigirê wê demê mirov dikarê wê bibêjê ku wê di wê temenê de wê, weke ku wê bixwezê bibê xwediyê renekê hizirkirinê. Wê dema ku wê li ser çerçoveya têgîna metafîzîka wî mirov bihizirê wê dibînê ku wê, cihêbûn wê di nava yên dema wî de ku wê werina ser ziman de wê hebê. Minaq wê, wê cihê bûnê di nava metafîzîka wî û ya lockê de wê karibê kifşbikê. Li vir wê dema ku em li berhemên leibniz ên li ser mantiqê binerê wê dikarê wê bibêjê ku wê, di şêwayekê de wê, weke dîmenekê nûminalist ku wê şêwayê hizirkirina aristo wê di renekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê were dîtin. Çi rathatina ku wê, têgîna di gotinan de kûrbûn û təkiliya kirde û gotinê a Mezdek wê, di awayekê de wê dema ku mirov li felsefeya mantiqê a leibniz ku mirov dihizirê dihê berbîra mirov.

Wê dema ku mirov wê li têgîna apriori a Leibniz binerê wê ew wê, têgîna 'tabûla rasa' ku ew weke di wê demê de wê bi felsefeyî wê weke 'xêva vala' wê were lê hizirkirin wê, ji aliyê wî ve wê, bi awayekê 'ne vala' wê were dîtin. Di berhema wî ya li ser metafîzîkê de wê, bahsa

minaq mermer û hercules ku ew dikê ew dixwezê ji wê bigihijê wê têtîna ku wê di wê de wê, têtînek apriori wê çawa wê dîyar bê wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Ji xwe wê dema ku mirov wê li ser têtîna leibniz a kirde û lêbara wê ku ew bi wê dihizirê ku mirov wê li wê bihizirê wê bi xwezayî wê weke encamekê wê karibê were fahmkirin ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bigihijê têtînek bi fahmkirina xwe re. Li vir wê, Leibniz jî wê weke descartes û spinoza wê, têtîna matematikî û geometrikî wê weke ku wê di rêya çûyin û gihiştina zanîne de wê weke temenekê wê weke herê bikê. Minaq wê, dema ku mirov wê li felsefeya Spinoza binerê wê dibîne ku wê, şewayekê ku wê Eukleides ku wê bi geometrikî wê biikarbênê wê spinoza wê bixwezê ku ew wê di warê zanîna felsefeyî û hwd de wê bikarbênê û wê weke temenekê hizirkirinê derxê li pêş.

Spinoza wê di felsefeya xwe de wê, dema ku wê bahsa zanîne wê bikê û ankû bi epistemolojikî wê bahsa wê bikê wê bi têtîna hevve girêdanê re wê werênê ser ziman. Wê jî wê çawa wê werênê ser ziman? Wê jî di wê rengê de dihêne ser ziman ku wê her tiştê di nava xwezayê de ku ew heya wê di ahengek hev temem dikê de wê hebê. Ew bi têtînek ku ew dixwezê bûjenê wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew têtîna wê ya xwezayî wê di serî de wê kifşdikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare xwezaye bûjenê de wê çi hebê û wê çawa wê hebê wê, bi wê bixwezê ku ew bihizirê û wê fahmbikê. Li ser wê, temenê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li girî wê çerçoveya bûjenî wê, bi sê aliyên spinoza wê werênê ser ziman. Bi têtîna 'girêdana sedemî', 'di nava tiştê de girêdana pêwîstîni', û 'hevtememîya gerdûnî' re wê, di awayekê de wê, werênê ser ziman. Têtîna hevtememîya gerdûnî wê di rengekê de wê di nava gerdûnê de wê her tiştê ku wê çendî ku wê di çerçoveya xwe de wê bi tamî wê hebê wê ji aliyekê din ve jî wê xwediyê tamemiyek û ankû tamkirinekê di nava xwezayê de bê. Minaq mirov jin bi xwe weke mirovekê heya. Lê xosleta wê uya zayendî wê, bo zêdebûnê wê bi wê re wê hebê û ew di wê temenê de wê weke li gorî wê têtîne wê bi aliyekê gerdûnî ê ku ew temam dikê re wê dikarê wê li gorî wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê di wê rengê de dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare 'bendê girêdanê bi têtîliya pêwîstîni û sedemî jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê din bê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare

hevgirtinê wê, li ser wê girêdana pêwîstîni û sedemî re wê li wê bihizirê. Wê jî wê di wê rengê de wê li wê bihizirê ku wê di nava xwezayê de wê bi têngîna 'qatk' û 'tamiyê' wê bi wê re wê bihizirê. Qatk wê di nava tamiyê de wê weke aliyekê ku wê xwediyê çerçoveyek tamkirinê bê. Wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Ev wê di wê temenê de wê dema ku wê, li wê têtikiya nava qatk û tamiyê wê bihizirê wê bi wê re wê ji aliyê epistemolojiyî ve wê bi têngîna pîvane zanîne û hwd jî wê bi wê re wê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Qatkek wê karibê wê tamiya ku ew temam bikê wê temem nekê? Di wê temenê de wê di xwezaye fahmkirinê de wê çendî wê derfeta ne tememkirinê wê di wê temenê de wê di nava xwezayê de wê li wê bihizirê. Di hinek hizrên felsefeyên serdema kevnera de ku wê di wê nûqteyê de wê bixwezin wê fahmkirinekê wê çêbikin wê di serî de wê bixwezin ku wê, bênina ser ziman ku wê derfeta kêmmayinê wê ji aliyê ya tam ve wê nebê. Wê di her warê de wê dema ku ew hebê bi hebûnî wê, ew rewşa wê ya hebûnî wê bi çerçoveya ya tam re wê, weke ku wê xwediyê wateyekê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê têngîna hevgirtina epistemolojikî wê bi wê re wê, ku ew bi awayekê weke ku ew li wê dihizirê wê di rengê de wê, bê xwestin ku ew were fahmkirin ku wê tişt wê, di wê hebûna xwe de wê di nava xwezaye xwe de wê bi levkirinekê û bi wê levkirinê wê xwediyê lêhatinê û bi wê lêhatinê wê xwediyê tamiyekê bê. Ew tamî jî wê bi wê re wê temembûnek wê bibê. Ew temembûn jî wê di wê temenê de wê di nava wê xwezaya wê ya ku ew di wê de xwediyê cihê xwe bê wê xwediyê bendên pêwîst û pêwîstîni û sedemî en ku ew bi wan hebê û bi wan wê karibê wê şîrovebikê re wê hebê û wê bibê. Di wê temenê de wê, mijare têtikiya qatk û tamiyê wê, di wê rengê de wê weke têngînek mantiqî û rasyonali ku mirov wê di nava têngîna felsefeya zanîne de wê, di wê temenê de wê li ser temen û çerçoveyek epistemolojikî wê fahmbikê bê. Di aslê xwwe de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zanîne wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê fahmkirinê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di nava wê levkirina nava qatk û tamiyê de wê awayê reng, awa û ankû şekl û hwd wê, hebin. Wê kin û dirêjî wê hebê. Wê bilindbûn û nimzbûn wê hebê. Wê ev jî wê weke aliyên ku ew bi wan re wê karibê were fahmkirin bê. Li ser wê temenê wê têtikiya tam û qatkê wê, di awayekê de wê, dema ku wê were fahmkirin wê çawa wê bê mijare zanîne wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyên atomist en kevnera de wê têngîna hevgirtina

nava atomê ku ew bi wê tişt diafirê wê were ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi têngîna weke a li gorî rengan, mazinbûnê û hwd wê bi wê re wê, hebê û wê di wê temenê de wê ew wê bibê.

Di wê temenê de wê, mijare fahmkirinê wê di renekê de wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare têngîna hevgirtinê wê di wê rengê de wê, hebûna hevgirtî wê awayên wê yên wê yên hevgirtî wê li ser wê temenê wê, bi wê awayê darêjkî ku ew diafirênê re wê, bi wê awayê wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi awayekê biriqîna bi xwe re wê biafirênê. Tiştêk wê ne tenê wê bi hebûna xwe ya ku ew heya re wê were fahmkirin. Wê di wê çerçoveyê de ew hebûn bi çî awayê heya û çawa heya û hwd wê weke aliyê ku wê ji wê aliyê ve wê bi awayekê epistemolojikî wê temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Di kirina tiştêkê, hebûna tiştêkê û hwd de wê ev wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê wê bi wê mantiqê fahmbikê bê.

Ji wê aliyê ve wê, di renekê de wê, spinoza wê bixwezê ku ew bi têngînek apriorî'yî wê bixwezê ku ew wê têngîna gihiştina ya qatka nava tamê de ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê çawa wê ew wê temam bikê û wê di wê tememkirinê de wê çawa wê temem bikê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijare hevgirtinê wê di nava felsefeyên serdema navîn de jî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava xwezayê de wê, ti tişt wê ji tiştêkê û ankû awayekê wê neafirê. Ev wê hem bi hebûnîya fîzîkî û hem jî bi têngîna demî wê weke ku wê ne bi derfet bê. Di mijare hebûnê de wê mijar û fektora demê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê pêvajoya wê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê wê mijare hebûna hebûnê wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê li wê bihizirê wê bi wê hevgirtinê wê li wê were lê hizirkirin. Di nava felsefeyên demên skolastisismê de wê dema ku wê bi mantiqî wê bê gihiştin li têngînek mantiqî ku wê di zikhev de wê tişt bi têngînî wê karibê were fahmkirin wê hinekî jî wê weke ku ev rengê fahmkirinê wê weke peyxam û çavkaniyek wê ya giring wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê

mijare hebûnê wê di wê rengê de wê, xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Spinoza wê xosletên felsefeya wî di wê nûqteyê de wê li ser temenekê rasyonali a hevgirtî û hwd re wê bidina dîyarkirin û wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê bi wê xwezaye heyî ku wê ne tenê wê di xwe de û di nava xwe de wê bi levkirinek rasyonali wê hebê wê beremberê wê di nava xwezaye rastin a derve re jî wê bi heman rengê wê di ahengekê de wê hebê û wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna têtîna rasyonalisma spinoza wê hinekî jî wê li ser temenekê zanîna wê ya epistemikî wê xwe di wê nûqteyê de wê di awayekê de wê li wê bihizirê. Ew bi wê têtîna xwezayê dixwezê ku wê gerdûna ku ew di wê de ya wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê di nava wê têtîna gerdûna gerdûnê û gerdûnê bi xwe û ankû xwezayê û bi biriqîna wê a ji wê bixwe û hwd re wê bixwezê ku ew bigihijê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê li ser temenekê rasyonali. Di mijare hizirkirinên wî yên ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê û çerçoveye de wê karibê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji vê aliyê ve jî wê mijare felsefeya zanînê wê hinekî din wê pêwîstîya wê ya hanîna wê ya li ser ziman wê hebê. Di wê temenê de wê ne tenê wê pîvanê wê di hizirkirin û zanînê de wê hevgirtina hizirî bê. Wê di nava tişt û zanîna wê de jî wê ew hevgirtin wê weke temenê wê hevgirtina nava hizir û zanînê ku ew bi wê dihizirê wê bibê bê. Wê ji wê aliyekê ve jî wê pêwîstîya fahmkirina mijarê wê hebê.

Li ser wê temenê ku wê bahsa têtînekê û ankû îdeayekê wê bikê wê bi hev re di ahengekê de bûyina wê û levkirina wê weke aliyekê metodolojikî a zanînê wê li wê binerê. Di wê çerçoveyê de wê pîvana zanînê wê bi têtînek rasyonali hevgirtina wê bê.

Wê dema ku mirov wê li têtîna hizirên Spinoza ên li ser têtîna 'derpêşê' ku mirov li wê dinerê wê di wê temenê de wê, di levkirinekê de wê, li wê binerê. Minaq wê derpêşek wê bi serê xwe rastbûna wê, ne li wê bihizirê. Wê bi ahenge wê ya bi derpêşên din ku ew wê hebin re wê aheng û levkeriya wê weke aliyekê pîvanî ku wê di wê çerçoveya wê ya rastîtiya wê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê bê.

Di mijare têtîna zanînê a spinoza de wê, dema ku wê li zanînê wê bihizirê wê ne tenê wê bi têtîna hevgirtiniyê re wê li wê bihizirê wê weke rêgezek ku wê di temenê wê hevgirtiniyê de wê li wê bihizirê wê têtîna rastîfîyê bê. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, di çerçoveya têtîna rasyonalisma spinoza de wê ya ku wê derkeve li pêş di çerçoveyek pergâlî a hevgirti de wê bi giştî wê fahmkirina wê bê. Di wê rengê de wê, di nava wê hevgirtinê de wê, aliyekê wê yê ku wê, şaş bibê jî wê, ew wê, di wê temenê de wê, weke şaşiyek ku wê, ne tenê wê bi wê re wê fahmbikê. Wê bi wûcana wê ya giştî a di nava têtîna pergâlî a ahengî de jî wê weke ku wê fahmbikê bê.

Di çerçoveya têtîna spinoza de wê, dema ku wê bi bahsa cewherê û ankû tozê wê bikê wê bi gotina “ku ew bi serê xwe heya, û bi xwe dikarê were tefsirkirin, yanî ku wê wê dîyarbikê ku ew ne bi alikariya ti hizrên din ku ew bi serê xwe were fahmkirin jî wê re toz dibêjim´ re wê werênê ser ziman(spinoza, Ethika, r: 31).

Di wê temenê de wê dema ku ew bahsa tozê dikê wê di nava xwezayê wê de ku ew cih digirê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, hizirkirin û cihgirtinê wê weke du têtînen ku wê weke du têtînen ku ew bi hev re li gorî wî werina fahmkirin ew li wê dinerê. Ew di *athika* de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê, hizirkirin û cihgirtinê wê weke du navên xwûdê wê pênasebikê. Di wê temenê de wê weke kirdeyekê ku ew jî aliyekê ve wê li ser çerçoveya xwezayê re wê bi şenberiyekê ew li wê dihizirê bê. Ji aliyê din ve jî wê weke têtînek bi hebûnê a heyî re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê dema ku ew gerdûnê salixdikê wê bi têtîna ´gerdûn ku wê, her tiştê ku ew bi hev ve girêdayî û temamiyekê bi xwe re wê bi wê bide nîşandin weke têtînek pergâlî´ re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Hevgirtinek û ankû hevtamkirinek bi pergâlî wê di wê temenê de wê weke têtînek hevgirtî a ku wê di nava hizrên wî de wê, di wê rengê de wê were dîtîn ku wê derkeve li pêş. Ew di wê temenê de wê, tiştê heyî wê, di wê temenê de wê di çermê wê de wê xwûdê bibînê û wê, di çermê xwûdê de jî wê, tiştê heyî wê di rengekê de wê bibînê. Di wê temenê de wê têtînek xwezayî a ku ew bi xwe heya wê, di temenê wê têtîna wî de wê, weke aliyê hizirkirina wî ya rasyonal a bi jîyanê û hwd re wê biafirênê. Di wê temenê de wê, ku wê dibêjê ´xwûdê weke tozek dihizirê wê, demê wê hizirkirin ya xwûdê bê´ ku wê werênê ser ziman wê piştê wê di rengekê de wê, tozê ku wê di destpêkê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê di

çerçoveyek salixkirî a bi tiştê bi xwezayî ku ew heya ku wê werênê ser ziman re wê, bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirina xwe de spinoza wê, tiştê ku ew bi bûjenî heya wê weke ya ku ew xwediyê rewşa cihgirtinê ya bê û wê, ew ya ku ew bi bûjenî cih digirê wê di dewama wê de wê weke xwediyê zincira sedemgerîyê bê. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa rewşên aqil, hiş û zêhnî wê bikê wê di wê rengê de wê, di rengê biriqînî de wê werênê ser ziman bi gotina 'rewşên zêhnî di asta hizrî de wê xwediyê wê sedemgerîyê bin' re wê werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku wê bi wê re wê bahsa têgîna 'tozê' wê bikê wê bikê wê, bi xwe re û bi hebûna xwe re ku ew xwediyê rewşek ahengî û sazûmanî bê wê bi wê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dema ku wê bahsa sedemê wê bikê bi awayekê xwezayî ku wê di çerçoveya têgîna bertek û sedemê de wê ji wê bibê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê di çerçoveya hiş û ankû zêhnê de wê, bi sedem û bertekê re wê, dema ku wê werênê ser ziman wê bi têgînel 'pêwîstî' a bi hev ve girêdayî û di dewama wê de ku wê hev wê biafirênin re wê, di rengê de wê werênê ser ziman.

Wekî din wê dikarê wê bi wê re wê, di rengê de wê werênê ser ziman ku wê mijare sedemê wê, di wê temenê de wê, di nava têkiliya wê ya bertekê de wê, bi çerçoveya zêhnî re wê, her sedem wê weke xwediyê berteka bi wê dibê re wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Lê ew wê dema ku wê dihênê ser ziman wê, di awayekê din de wê ew wê li ser temenekê bûjenî wê ji aliyekê ve wê bide rûnandin. Minaq bi gotinên weke 'dûnya dervî me wê weke di zêhnê me de dihê nimînêrkirin bê' re wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgîna li ser temenê dûnya derveyî û bi têkiliya zêhnî wê dênê re wê, di awayekê de wê, weke aliyekê ku mirov wê pêwîst bê ku wê hinekî li ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê mijare sedemê wê, di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê di rengê de wê derkeve li pêş. Yanî wê bi gotinek din wê li ser temenê û çerçoveyek bi têkiliyek derveyî û hundurînî li ser temenekê objektîvî wê di wê rengê û awayê de wê weke ku wê were dîtin ku ew li wê dihizirê.

Di mijare têgîna rasyonalîzme demê de wê ev alî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku ew hemû tiştên ku wê gerdûnê û pergala û ankû sazûmana wê biafirênin ku wê bi tozek weke di rengê atomî de ku wê

li wê bihizirê û wê li ser wê re wê bi têngnek hevgirtî ku wê li wê bihizirê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, di wê têngîna tozê de wê li zanîne wê bigerihê û wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê de wê bi rengekê 'li xwe bihiş' ku wê piştî wê hinek şîrovevan wê weke 'bi xwûdê' re wê bixwezin wê pênasebikin jî wê, di rengekê wê were dîtîna ku wê were hanîn li ser ziman. Lê ev têngîna û rengê hizirkirina spinoza wê, dervî ji aliyekê din ve wê di wê de wê vekirî bê ku wê dervî têngîna û navê xwûdê wê bi serê xwe wê weke têngînekê wê fahmbikê û wê di xwe de wê, fahmbikê re wê werênê ser ziman.

BI têngîna di xwe de fahmkirinê û ankû bi hişbûnê wê hinekî wê di awayekê de wê, mijare têngîna mantiqê bi xwe re ewê di rengekê de wê weke ku wê werênê li holê û wê di wê nûqtîyê de wê were dîtîna ku spinoza wê li ser wê nûqtîyê wê, li mijarê wê bi mantiqî wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, bi têngîna mantiqî wê mijarên weke bidawîtiyê û ankû bêdawîtiyê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê werênê ser ziman wê bi gotîna 'kirpendinên bêdawî wê bi pêşekên bidawî re wê bibin' re wê werênê ser ziman. Di wê de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê têngîna gûharînê wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Ew di temenê gotîna û zêhnê de wê, dema ku ew wê weke bi navlêkirinê û hwd re wê werênê ser ziman wê bi têngîna 'cism bi gûharê jî lê wê kirpendina wê weke xwe bimênê' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ji wê têngîna ku ew di wê rengê de wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê mijare têngîna gûharînê wê weke aliyekê girîng wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku mirov li têngînen spinoza dinerê wê di awayekê de wê pêvajoyên gûharînên cismê wê bi têngînen xosletî ku wê çawa wê rewşên nû ên fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengê û awayekê de wê werênîna li holê wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveyek hevgirtî de wê, di çerçoveya wê çerçoveya cismî de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê wê jî wê bi têngîna çendî ku ew gûharîn bibê jî wê, aîdî wê cewherê xwe bê re wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di çerçoveyekê de wê di dewama wê de wê têngîna spinoza a 'bidawîtiyê' wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Minaq wê, di rengekê de wê, her tişt ji xwûdê weke (bixwedî) bidawîbûnekê re wê bibê' re wê, weke ku wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê spinoza wê, mijare sedemê û ankû sedemgerfîyê wê weke ku wê derxê li pêş. Wê dema ku wê bahsa wê bikê wê bi têngîna her sedem wê di encama bandûrekê de wê bibê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, her tiştê wê di awayekê de wê, weke qatek ji tozekê bê wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê wê mijare zanînê wê weke ku mirov wê dibênê wê bi têngîna spinoza re wê derkeve li pêş. Ew li ser fêrsa fahmkirinê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê di dewama wê de wê bi têngîna sererastiyê û zelalbûnê re wê, di rengekê de wê, bi têngihiştina saffibûnê re wê, çerçoveya wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li vir gotina sabûnê a felsefeya zanînê a spinoza wê, weke aliyekê wê yê bi hiş wê ji hinek aliyan ve bi hinek xosletan wê dikarê wê fahmbikê.

Spinoza wê di wê temenê de wê dema ku ew li wê dihizirê wê bi minaqek bi wê rengê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. “Di destê me de sê lib hijmar hebin. Ya sêyem û ya duyem bi hev re têkilidar bin. Lê pêwîstîya hijmarek din a çarem hebê. Hinek wê, bo dîtina hijmara çarem bo dîtina wê çi pêwîst bê wê weke zanîbin wê vebêjin. Ber ku wan bêî ku wê ti birhan wê bê wan ji nin memosteyna ew fêrbûna. Hinek din jî wê, bi hijmarna hesan wê bi fêrên xwe wê weke 2-4 û 3-6’ê ku wê di di hijmarên din wê, hijmare çarem wê weke ji xwe bûbê wê bi awayekê vekirî wê aksiyomek gerdûnê wê weke formulebikê. Hijmare duyem bi ya sêyem re li hev çarpbikin û ku wê encamê li ya yekê beş bikin re wê weke bersivê 6’ê ku ew bê wê herina li azmûna wê. Di hijmare bi pîvan de wê bi heman hijmarê ku wê denklemê nekin ku wê bigihijina wê, ev bo dîtina hijmare çarem bo dîtina wê weke rêyek baş wê, li wê bigihijina wê encamê. Beremberê wê matematikvan wê, di pirtûka oklid a heftem de wê ku wê 19 derpêş kirina wê, bi wê re wê, bi xwezaye pîvanê û ji xosletên wê ku wê gav biavêjin ku wê kijan hijmar bi ya din re wê, di heman pîvanê de bê wê bibênin(spinoza, li ser fêrsa sererastkirina fahmkirinê, r: 46-47).

Di mijare wê minaqê û fahmkirina wê de wê, aliyê pêşî wê derkên me û fahmkirina bi wan bê. Aliyê din jî wê, bi awayekê weke ku mirov wê fêrbûya ku wê di awayekê de wê çawa wê li wê bihojê bi mejiyê xwe re wê karibê bi wê re wê, di têngînekê de wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, aliyekê din jî wê, di rengê wê fahmkirina wê minaqê de wê ew bê ku wê bi rêya sehan gihiştina zanînê wê çawa wê, karibê wê weke aliyekê bi êmin wê fahmbikê û ankû wê nekê wê bi wê re

wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Di mijare gihiştina zanîna zelal û pêbawer de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em bi rêya sehên xwe bi wê bihizirin wê bi wê re wê çawa wê her dema ku mirov wê dibênê wê bi wê re wê weke wê bigihijê wê encamê wê di rengekê de wê weke ku wê fahmbikê wê karibê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê mijare lê têgihiştinê û ankû lê ketina farqê de wê, ew wê bi awayekê weke bi serê xwe wê ji aliyê kes ve wê weke ku wê bi bandûrlêbûnê re wê, bixwezê ku wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Li gorî wê her cism wê dema ku wê bedenê bi bandûr bikê wê, beden wê bizanibê û ankû wê li wê bikeve farqê ku ew heya. Li ser wê temenê wê, dema ku em li ser demkên piçûk ên ku mirov bi dîtîna û hwd re wê fahmbikê wê li gorî têgîna spinoza ku mirov wêbi wê re wê di awayekê de wê empatiyê bi wê têgînê re wê çêbikin re wê di rengekê de wê, her demkên piçûk wê weke qatkna ya giştî ku ew bi wê re wê, di awayekê de werina fahmkirin wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê levker û hevgerî de wê, di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê 'pêjnên hevgerî' ku wê di çerçoveyek bi gotinkirinê de wê werênê ser ziman ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, karibê wê weke aliyekê wê yê giring bi sînore wê afirandinê û ankû fêrsa afirandinê re wê werênê ser ziman.

Li gorî ku mirov wê ji felsefeya spinoza wê fahmbikê ew bi wê di hizirê ku wê mirov wê bi hebûna xwe ya bedenî re wê xwediyê sînorekê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê, dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman wê ev sînore wê bo mirov wê weke sînorekê fîzîkî bê. Minaq wê di dewama wê de wê têgînek din ku ew dihênê ser ziman wê dikarê bahsa wê bikê. Ew jî wê, têgîna cewherê tiştêkê di tiştên din de wê kifşbikê û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Minaq wê bedenê mirov wê bi çerçoveyek berfireh û demdirêj bê. Weke bedenê hemû hizran jî bê. Di temenê de wê, xosletê hevbeş bi cewherî ku wê li wê bihizirê wê, dikarê wê minaq weke bi tevgerê, jîyankirinê, û ankû bûna xwediyê jîyanê û hwd re wê fahmbikê. Yan jî wê, di bedenê mirov de wê, hizirkirina li hemû mirovan di yê zindiyekê weke şerekê de tefkirkirina hemû şêran û hwd re wê, weke aliyekê ku mirov wê, li wê bihizirê bê. Ev wê çendî ku wê ji aliyekê qatagoriyî a bi hebûnê û zindî û ankû jîyanî jî lê wê bi xwe re wê

xosletekê din jî wê di wê temenê de wê, bi têngîna cewherî û dabiriqîna wê ya bi xosletên hevbeş û hwd re jî wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di zêhn de wê ev têngînên hevbeş wê weke ku wê mirov dikarê di reng û dîmenekê de wê, bi xosletên fizîk û ankû matematikê re wê kifşbikê wê di rengekê de wê karibê bi wê bihizirê. Matematik wê minaq wê weke têngînek bi xosletî ku wê li ser wê têngîna fizîkî a dîyar û bi hebûnî ku wê dikarê wê fahmbikê re jî bê. Wê hem razber bê û hem jî wê şenber bê bi wê têngîna wê ya dîyardeyî a matematikî re.

Di wê temenê de wê têngîna matematikî wê ji aliyekê ve wê çendî wê weke dîyar bê wê wilqasî jî wê ji aliyekê din ve wê weke ku wê ne dîyar bê. Ya ku wê li ser têngîna cewherî û ankû bûjenê û hwd re wê, temen û çerçoveyek zanîna zanistî wê bi derfet wê biafirênê jî wê ji wê aliyê ve wê têngînên weke matematik û fizîk a bi hevdû re wê kombinyona bi fahmkirinê ku wê bi xwe re û ankû wê bi hev re wê bidina çêkirin bin. Li ser wê temenê wê dema ku wê mijar wê were li ser çerçoveya wê ya fizîkî û matematikî li ser temenekê bûjenî bi gotinkirinê wê weke ku wê xosletê wê bide dîyarkirin re wê di reng û awayekê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Gotin wê, di wê temenê de wê dikarê bi gotinekê wê salixkirina bi wê bahsa wê bikin. Di gotinê de wê, ya ku ew dihê ser ziman wê weke biriqîna bi watelêkirinê û hwd ku wê were ser ziman wê, di awayekê de wê weke xosletekê bi teybetî jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê di wê temenê de wê mijare xosletê tiştê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ji aliyê fahmkirinê ve wê hilde li dest. Wê dîyardeyên objeyî ên matematikê wê bi têngîna dîyardeyên şubjeyî ên gotinê re wê têtikiliya wan a ku wê li ser wê temenê wê bi hev re wê dênin wê çerçoveyek fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê, di wê temenê û çerçoveyê de wê weke ku wê biafirênin bin.

Di pêvajoya zanîna bi sehî ku ew dihê girtin bi ber pêvajoyek zanîna mantiqî û ankû şewayekê din ê bi wê rengê wê bi çerçoveyek komplika ve wê bi hizirkirinê û hwd ku wê herê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bihizirê bê. Hemû tiştê ku em wê weke ku wê dihiziriin ku em wê çendî wê weke çavkaniya wê bi derk û azmûnkirinên me yên ji derve jî wê fahmbikin lê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Spinoza wê dema ku wê bahsa wê çerçoveya epistemikî a zanîna wê bikê wê li di çerçoveyê de wê weke bi mantiqî wê weke sazûmanên bi hev re ên têtikildar' re wê

di renekê de wê weke ku wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê mirov wê ji ya dîtbar û ankû kêlikê ku wê derbas bibê wê weke aliyekê wê yê bi wê hizirkirinê ku mirov wê karibê wê bi wê bihizirê bê. Ya ku wê spinoza wê di wê temenê de wê bibê û wê bigihênê têtînek weke 'cewherê hemû tiştê' wê, li ser çerçoveyek mantiqî, fîzîkî û zêhnî û hwd re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin bê. Mijare têtîna cewherê hemû tiştê wê weke têtînek felsefeyî jî wê di wê demê de jî wê weke têtîhek ku wê mijare nîqaşê bê. Wê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di demên kevnera de jî wê, dema ku wê filosofên weke aristo wê bahsa cewherê wê bikin wê, di awayekê de wê, bidest renekê hizirkiirînê a weke bi ber wê temen û çerçoveya hizirkirinê ve wê bikin. Minaq wê têtîna qatagorizekirinê a aristo wê di wê temenê de wê karibê çerçoveyek fahmkirinê ku mirov wê karibê ji wê derhênê wê biafirênê. Wekî din wê di awayekê de wê ev wê, piştî wê di nava felsefeya platonvanên nû û heta demên weke yên spinoza û hwd wê, di wê temenê de wê, renekê hizirkirinê ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê were lê hizirkirin wê karibê bi wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, gotina 'xwûdê' wê di demên serdema navîn wê ji wateya xwe ya bawerîyî zêdetirî wê li ser temenekê onbtolojikî, epistemikî û objeyî wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Em dibêjin bi temenekê epistemikî a objeyî ber ku wê di wê temenê de wê mijare hizirkirinê wê dema ku wê weke ku wê minaq wê filosofên weke spinoza wê bikin wê wê ji wê têtîna objeyî wê bi ber wê ve wê bi têtînekî hişî û zêhnî û hwd re wê bi wê re wê di renekê de wê bibina xwediyê renekê bi pêvajoyên hizirkirinê.

Di nava ontolojiya gotina xwûdê û têtîna objeyê de wê li ser wê têtîna cewherê re wê, têtîliyê fahmkirinê wê bi objeyî wê ji wê aliyê ve wê di awayekê de wê were lê hizirkirin û ev têtîn wê dema ku wê were kirin wê gotina objeyê û cewherê wê bi çêkirina kombinyonek şubjeyî a di nava wan de re ku wê biafirênê re wê bibê weke temenekê hizirkirinê. Ev wê, bi wê re wê êdî wê, bi xwezayî wê têtînek cewherî a afrîner û hizirkir û şubjektiv ku ew dikarê biafirênê û bêtê ser ziman wê biafirênê.

Di wê temenê de wê êdî wê, dema ku wê ji pêvajoya ji objeyê gihîştina cewherê û bi wê rengê bi wê hizirkirinê ku wê bê kirin re wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê, di wê de wê kûrbûn wê bibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê mijare wê cewherê xwe gihandina objeyê û di wê de wê bi rengên din wê weke bi

têgînî û ankû ji wê gihiştin û derhanînê weke bi sehî û hwd re wê, êdî wê bi wê re wê weke ku wê temenê wê yê hizirkirinê wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê biafirênê.

Têgîna cewherê wê di aslê xwe de wê weke têgînek ku wê, mirov wê ji wê aliyê ve wê dikarê wê bi gelek aliyên wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Ber ku wê di wê temenê de wê ev têgîn wê, weke têgînek ku wê çendî wê weke minaq wê spinoza wê bi destpêka ji fahmkirina di kirdeya objeyê û hwd re wê bidest fahmkirinê wê bikê wê piştê wê, bi xwe re wê, çawa wê temenekê mantiqî ê afrîner bi awayekê derhanêna ji hev a bi mantiqî û hwd re wê, bi awa û rengê re wê, karibê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li ser wê temenê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveya di dîmenekê pîrr dîmenî û ankû bi têgînek hevgerî a di agehî, kombinasyonî û hwd de ku wê were fahmkirin wê çerçoveya wê ji wê aliyê ve jî wê bi awayekê wê weke ku wê were hanîn li ser ziman. Yan jî wê temenê wê hebê ku ew karibê were hanîn li ser ziman.

Têgîna cewherê wê ji aliyê têgîna objeyê ve wê fahmkirinê û di dewama wê de wê di pêvajoyek din a bi hizirkirina wê re wê, bi fenomenî wê di temenekê hizirkirinê a bi şubjeyî wê, bi objeyê bi şêwayên din salixkirin û fahmkirinê û hwd wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ji wê aliyê ve wê mijare cewherê wê weke aliyekê bi duiya obje-şubjeyê re wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê çawa wê bi bi rengê danîna li pêş a gotina subjeyê weke bi duiya subje-objeyê û hwd re bi fenomenolojîkî û hwd re wê karibê êdî bi wê re wê di reng û awayekê de wêbi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê pêvajoya hizirkirinê rêyên sehî, derkkirinê (in: intuition) û hwd re wê êdî wê weke temenekê hizirkirinê û anku şêwayekê hizirkirinê ku em weke rêyek hizirkirinê a di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê biafirênê. Tiştê ku mirov wê dibînê wê bi hesanî wê dîmenê wê yê ku mirov wê dibînê wê karibê wê fahmbikê. Tiştê ku me dît wê, weke ku em wê dibînin wê fahmbikin. Di dewama wê de wê dikarê, weke aliyekê wê yê din jî wê di wê rengê de wê fahmbikê ku wê, aliyê dihê dîtin wê dîmenekê dabiriqîna wê tiştê wê bide me. Lê aliyên ku me ne dît û ankû nayê dîtin wê ew jî wê di wê temenê de wê rêyên sehî ên weke bi wê lê

hizirkirinê li ser temenekê azmûnî û hwd re wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Li vir spinoza wê aliyekê din wê di felsefeya xwe de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê minaq wê dema ku wê bahsa gotina 'xwûdê' wê bikê wê bi têngîna objeyî a ku me li jor wê kirpend wê di gotinê de wê weke çawa wê bi wateyên gotinê wê li wê bigihijê salixkirin û fahmkirinên ku ew wê çerçoveya wê fahmkirina xwûdê bi xosletên wê re wê berfihretir wê bikê û hwd re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev aliyê hizirkirinê a felsefeya spinoza wê kirpendinekê wê weke ku ser felsefeya wateyê û ankû gotinê û ziman re wê, di rengekê de wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin. Li ser wê temenê gihiştina gotinê û wateya gotinê û bi rengê li wê bihişbûnê û hwd re wê, di awayekê de wê weke ku wê temenê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di çerçoveya gotinê de wê hemê mijarên zêhnî û hişmendî ji rengekê ne dîyarîyê wê derxê û bi awayekê zelalî wê bigihênê li fahmkirinê ku ew wê dixwezê wê bikê wê bi awayekê xwezayî wê bi wê re wê şewayekê rasyonali ê hizirkirinê wê bi temen û çerçoveya wê re wê êdî wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di salixkirinên wî de wê aliyekê hizirkirina wî weke ku mirov bi descartes re wê kifşdikê wê bi wî û têngîna wî ya rasyonel re jî wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, çawa wê bi awayekê bi çerçoveya pergale zanînê wê bi tam, tekûz, zelal û hwd re wê, bi wê temenê gihiştina zanînê û fahmkirinê wê biafirênê wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê di wê temenê de wê gihiştina zanîna bûjenê wê tenê wê bi carekê wê karibê bibê? Ev wê di wê temenê de wê karibê wê weke pîrsekê di mejiyê mirov de wê bibê. Di wê temenê d ewê, di awayekê de gihiştina zanîna bûjenê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê, bi têngînek pêvajoyî û di wê pêvajoyê de wê bi azmûnkirinê û pêşketina di xwe de re wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê di wê temenê de wê bingihê wê were çêkirin. Di wê çerçoveyê de wê demê wê fahmkirinê ne tenê wê ne di xwe de bi fahmkirinê bê û di dewama wê de wê ne dûr xwediyê fahmkirinaka ji wê di xwe de a bi fahmkirinê re bê. Wê di wê temenê de wê ev pêvajoya fahmkirinê wê weke ku wê di rengekê de wê, di zikhev de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku wê bi gotina 'xwûdê hemû sifâtên wê yê ku bi awayê wê yê bigihijê li wê, bi pêşketina/pêdeçûna bi zanîna bûjenan re wê pêk were' ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê li ser temenekê objeyî wê di wê de wê, bi bi ber têngîna cewherê ve wê, di wê de wê bi hizirkirinê re wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê bi temenekê epistemikî bi gihiştina zanînê wê weke bi aqilî, û azmûnên sehên me re wê ku wê ji ne diyariyê bi derxistinê re wê weke ku wê li wê bê gihiştin. Li ser wê temenê de wê êdî wê weke ku wê werênê ser ziman wê bi têngîna 'bi hemû zanîna hebûnê ku bi awayekê hevgiretî derfeta derkkirina wê çêbikê bi saya zanîna sehî re wê weke ku wê bi derfet bê re wê were ser ziman.

Têngîna cerbzaniyê û aqil

Têngîna cerbzaniyê wê di awa û rengekê de wê dikarê beremberê gotina emprisismê jî wê di rengekê de wê fahmbikê. Lê gotina cerbê wê hinekê ji wê zêdetirî wê weke ku wê di awayekê de wê di xwe de wê bihawênê. Ber ku ew ne xwediyê îdeayek razber ku ew ne dervî cerbê û ne jî bi cerbê ku ew wê derkbikê û wê fêrbibê bê. Berî wê cerbê wê, bi razberî û hwd wê, têngînek ideayî ku ew weke 'jixwe heya' ku mirov wê bi cerbê bigihijê de wê hebê? Di aslê xwe de wê mijare emprisismê û ya cerbzaniyê jî wê di wê nûqtayê de wê navberî wê weke ku wê bikeve nava **wan**. Li vir wê têngîna cerbê li şûn wê danînê wê ew wê, têngîne wê nekê mijare cerbê ku ew bi wê weke were fahmkirin. Ber ku wê, di wê temenê de wê ji xwe wê weke ku wê ew bi wê rengê wê li wê were lê hizirkirin wele pêşdîtinekê bi **hizrî**. Wê di wê temenê de wê di demên piştî ronansansê de wê, mijare çavkaniya zanînê wê çawa bibê wê li ser wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin û li wê hizirkirin wê pîr zêde wê, were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijare hizirkirina bi felsefeyî wê di wê temenê de wê hinekî wê, mijare rasyonalmê jî û ya emprisismê jî wê dema ku wê werina nîqaşkirin wê di demên hemdem de wê li ser wê temenê wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, rasyonalmê wê mejuya wê hema bêja wê biqasî dîroka felsefeyê bê. Wi wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi w re wê li wê were lê hizirkirin ku wê zanîn wê, bi aqilzaniyî û ankû rasyonali wê weke bi rewşa weke tiştê heya wê weke wê û bi derkkirina wê re wê bibê re wê were ser ziman bê.

Lê aliyekê din ê weke çavkaniya zanînê wê di wê demê de wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê weke ku wê li ser argûmanên rasyonali re wê were ser ziman wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê, hebûna zanînê wê weke ku wê di xêva me de wê wê bibê û wê karibê weke mireta xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, têgîna ji bûyinê hebûna zanînê wê, hebê û nebê wê ev wê di wê temenê de wê, were hanîn li ser ziman. Filosofên weke yên ingilis ên weke Locke wê, de wê, di wê warê de ku wê, weke zaneyna ku wê temenê têgîna emprisismê wê ji aliyê xwe ve wê di rengekê de wê weke bi têgîn bikin wê, werina dîtîna wê di wê, di wê temenê de wê mijare têgîna 'çavkaniya cerbî' wê li ser wê temenê wê werênina ser ziman û wê, weke zanînên me hemû ji cerbkani û ankû cerbzaniyên me yên di jîyanê de ku mirov wê bi jîyane xwe r ewê, di awayekê de wê, werênina ser ziman.

Ji wê aliyekê de wê weke ku mirov wê, dikarê wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê, pêwîstiya li ser mijarê ji wê aliyê ve wê, hinekê sekin in wê hebê. Di awayekê de wê, di nava jîyanê de wê, di awayekê de wê, aliyek wê weke bi zanînên weke rêgezên matematîkî, mantiq, geometrî, matematik û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê, ji mêj ve hebûn wê di awayekê wê li wê were lê hizirkirin.

Lê di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, mijare zanîna dervî me wê bi hebûnê re wê çawa wê karibê wê were fahmkirin? Wê dema ku wê hebûna me ya bi hiş û dihizirê ku ew nebê wê ji xwe wê nikaribê bahsa wê bikê. Gotinên weke yên 'xwûdê' wê wekr gotinna ne tenê bi têgîna epistemikî û ontolojikî ku wê xwediyê temenekê fahmkirinê bin wê her wusa di xwe de wê, bi fêrsek matematîkî wê weke xwediyê kirdeyek hizirkirinê a bi zanînê jî bê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê were lê hizirkirin wê di awayekê de wê bi hesanî wê ev gotin wê bi têgînek sermedî wê xwe di mejiyê me de wê di rengekê de wê demezrênê û wê bide rûniştandin.

Li ser çavkaniya zanînê re wê ev di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Heta wê demê wê du rêyên bi sehî ku wê werina li wê hizirkirin wê hebin. Yek wê, di wê temenê de wê rêya bi dîtîbarî ku wê bi aliyê dikeve bara dîtîna me û mirov wê dibînê bê. Aliyê din ê ku ew bi dîtîbarî nebê û ankû newê dîtîna û nakeve bara dîtîna me û mirov wê nabînê bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê ku wê dema ku wê tiştek weke bi zanînê ew dervî me hebê wê demê wê çawa wê mirov wê derkbikê. Yan jî wê dema ku mirov li tiştê dinerê wê tiştê wê çawa wê bibênê wê weke aliyekê wê yê

ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare zanînê wê li ser wê temenê wê li wê were lê hizirkirin.

Di nava têtîna zanînê de wê dema ku em li ser têtîna zanînê re wê bibêjin wê weke ku wê were dîtîn wê di mijare wê nûqtaya çavkaniya zanînê de wê bi zêdeyî wê gengêşî di fahmkirinê de wê weke ku xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, nûqtaya ku wê weke nûqtaya 'apriorî' jî wê were bi navkirin wê li ser wê nûqtayê wê bi têtîna pêşzanînê a ku wê li ser wê temenê wê berê wê hebê û ankû nebê re wê, di awayekê de wê were lê hizirkirin bê.

Li vir ev alî wê hinekî jî wê weke aliyna ku wê di rengekê de wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin. Di mijare rasyonalmê de wê, ya ku ez dixwezim wê di serî de wê bi wê bidima dîyarkirin û wê werênima ser ziman wê, di serî de wê ew bê ku wê weke têtînek li ser ya şenber û heyî re wê, di awayekê de wê, di rengekê de wê bi wê bihizirim. Di awayekê de wê têtîna rasonali û aqilî bi wê re wê têtîha pêşî a ku wê di mejiyî min de wê bide çêkirin wê weke ku wê ew bê ku wê, di wê warê de wê, bi temenekê aqilî wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, rasyonalmê wê, di awayekê de wê, di rengekê de wê pêwîstîya bi nerînek rexnegirî wê fahmkirina wê li ser wê temenê wê pêwîstîya wê hebê. Çerçoveyên wê yên bi fahmkirinê ku wê werina afirandin wê weke ku wê Kant bi têtînek metafîzîkî wê weke 'di xwe de bûna xwediyê fahmkirinekê' wê weke ku wê di awayekê de wê, bi wê 'dixwedebûnê' re wê weke ku wê ji rastîya jîyanê dûr bê wê têtînekê wê, di rengekê de wê di mejiyê mirov de wê, weke ku wê bide çêkirin.

Li vir wê, şewayê kant ê rasonali ku ew bi têtînek mantikî û metafîzîkî li wê dihizirê wê, di awayekê de wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê weke ku wê ji jîyanê dûr wê xwediyê dêmenekê fizîkî ê fahmkirinê bê. Ber vê yekê wê, ev nerîna rasonali a ku ew bi têtîna aprioriyî ku ew dihênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê pêşî wê mihtacê di şewayekê rexnelêgirtinê de wê di berçav dederbaskirinê re wê, bi wê re wê pêwîst bê.

Li vir wê, rasyonalmê wê, dema ku mirov wê di temenekê zanyarî de wê hilde li dest wê, di awayekê de wê hem wê li şûna di xwe de wê di jîyanê de wê bi nerînek dîtbar re wê xwediyê dîmenekê hizirkirinê bê û wê, bi temenekê fêrûazmûnî a ji jîyanê ku ew hertimî wê di wê rengê de

wê, fahmbikê wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê. Di nava têtîna weke yên bi nîqaşên di nava têtîna weke ya rasyonalitya amprik a ingilis û ya apriorî tîya kantî û ankû almanî de wê di renekê de wê weke ku wê were tafisandin.

Di temenê wê yê rexnelêgirtinê de wê pêşî wê ji van herdû aliyên derhanîn wê weke aliyekê ku mirov wê di serî de wê li wê bihizirê û wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di herdû aliyên ve jî wê argûmanên ku wê werina ser ziman wê di awayekê de wê pêwîstîya di berçav de derbaskirinê wê ji aliyekê ve wê hebê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê têtîna 'tabûla rasa' a emprikî ku wê li wê were lê hizirkirin wê weke bi felsefeya locke, hûme, bacon û hwd re wê, di renekê de wê derkeve li pêş. Bacon wê hinekî wê weke ku wê li ser temenê têtînek xwezayî wê weke ku ew şewayekê din ê lêdaxistinê bi têtînek xwezayî a zanînî re wê derxê li pêş û wê di wê temenê de wê weke ku wê di awayekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijarên rasyonalitya weke ya kant û heta hegel ku wê di temenê idealistî de wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Hinek nûqteyên li ser ideayê re ku wê Popper wê rexneyê lêbigirê wê, li ser wê têtîna ideayê ku wê heta dema platon wê herê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê were dîtin ku wê mijare rexnelêgirtina li ideayan wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di temenê zanyariyek hemdem de wê were lê girtin. Kant jî û hegel wê di temenê idealistî de wê, di wê temenê de wê, weke ku wê, bi wê têtîna idealistî wê esasbigirin. Di wê temenê de wê, hizirkirinên bi têtîna cerbzaniyê û ankû a apriorî yî re ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, dikarê wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê li ser çerçoveyek û perspektifek din wê dênê û wê li wê bihizirê.

Mînaq wê li ser temenê apriorî yê ku wê, di awayekê de wê, dema ku em bahsa têtîna cerbê bikin wê di nava jîyanê de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li gorî têtîna cerbzaniyê wê ji pêşde wê, zêhn wê ti tiştên ku ew xwedî bê wê nebê. Wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê were hanîn li ser ziman. Zêhn wê weke tişte li wê ne hatî nivîsin û weke rûpelekê bînisî û ti tişt li ser wê neyî wê li wê were lê hizirkirin. Ya ku wê ew wê, rûpelê wê bide tişîkirin û ankû nivîsên jî wê zanîna bûjenan bê. Lê di dewama de wê, dema ku wê li şûn gotina zanîna bûjenê 'ideayan' ku wê were bicihkirin wê rengê

hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were lê hizirkirin. Li pêşîya zanînê li şûna ku wê têtînek îdeayî wê were bi temenkirin li ser wê zanîna ji wê dihê girtin wê weke zanîna bi têtîliya dîtî, bihîstin, têtîgirtinê û hwd re wê li ser rêyên sehî ên hebûnî re wê, dikarê wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê û wê dikarê wê fahmbikê wê, li gorî têtîna cerbzaniyê wê, mijare çavkaniyê wê di wê temenê de wê, weke ku wê pêşketin bo ku ew bibê wê lê têtîtina bi girtinê û hwd re wê pêwîst bê. Ji wê destpêka nûqtayê ku mirov wê fahmbikê wê di awayekê de wê mirov nikaribê wê, di awayekê de wê redbikê. Lê wê dema ku ew têtîtin û ankû girtin ku ew weke ideayekê wê werina pênasekirin wê hingê wê weke ku wê ji wê rastiye wê di awayekê de wê weke ku wê dîrketin wê bibê.

Di aslê xwe de wê, di wê nûqtayê de wê, mijare rasyonalismê û rengê wê yê ku ez li wê dihizirim wê di awayekê de wê, di temenekê wê bi têtîna şenberîya wê re ez li wê dinerim û wê di wê temenê de wê bi aqilekê kirinê ji jîyanê bi pêvajoyên wê yên jîyankirinê re ku wê bi bigihijê fêrbûnekê di nava jîyanê de re wê, dihizirim. Ev wê, di wê temenê de wê ne rengekê di xwe de fahmkirinê lê wê di jîyanê de wê fahmkirinê bê. Wê ne bi têtînek îdeayî a weke çavkaniyê bê. Wê têtînek destpêkî a kirin, bûjen û ankû dîtbarîyên azmûn dihênkirin bê.

Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, di pêvajoyên bûyin û gûharîna zindiyê de wê, pêvajoyên girtinên wê yên bi fizîkî û ankû fizyolojîkî ku wê di wê de wê bibin wê bi wê re wê di awayekê de wê hebin. Ev wê, di wê temenê de wê bi zindiyê re wê, weke pêvajoyek hebûnî ku wê bi temenê zanînê wê, di awayekê de wê xwediyê rewşek fizîkî a gûharîner jî bê wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di nava têtîliya kombinyona nava hebûna fizîkî û ya dîtîna bi hişmendî ku mirov wê bikê ku wê fahmbikê wê ew pêvajoya gûharandinê wê di temenekê de wê xwe bi wê re wê, weke ku em bi rengê têtîna peresendinê re wê fahmdikin re wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, aliyekê din wê weke ku wê bi hizrên Locke re wê were dîtî. Ew wê dema ku wê di xabate xwe ya bi navê 'ceribandinek li ser têtîna derka mirov' ku wê werênê ser ziman de wê mijare ji bûyinê girtina zanînê û sînôrên wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werên ser ziman.

Têgîna 'jibûyinê' hebûnê wê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê têgînek ideayî û ankû idealistî wê dîmenekê wê bi xwe re wê rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Lê di wê temneê de wê, di awayekê de wê, bi felsefeyê wê weke li ser temenekê metafîzîkî ku wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê, ew rexne li wê girtina wê weke rast bê. Di têgîna rasyonalitiya hebûnê de wê, di awayekê de wê tişt wê çawa hebê wê weke wê bê. Yan jî wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê tiştê wê hem hebê û hem nebê wê bi wê re wê weke ku wê ne bi derfet bê. hebûn û nebûn wê du aliyên vajî hebin û wê, tiştê hem hebê û hem nebê wê bi wê re wê weke ku wê, ne bi derfet bê. Lê di wê temenê de wê, ev têgîn wê, bi rehetî wê karibê rengekê formeli ê fahmkirinê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Bo ku mirov wê nekeve wê, formelîtiyê di fahmkirinê de wê, demê wê di rengekê de wê, bi pêvajoyên wê yên bûyinê wê di wê temenê de wê çawa wê werina fahmkirin wê bi wê re wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê, wê têgîna sermedî a metafîzîkî wê rexne bikin wê ji aliyekê din ve jî wê têgînek din jî wê dikarê wê weke wê rexne bikê. Ew jî wê di awayekê de wê, weke ku wê bi encamên hizrî ên pêşketinê re wê bi rehetî li wê têbigihê wê, têgîna derpêşek ku ew ti carî ne keti farqê û cihê nekirî wê nikaribê ew ji bûyinê ve ew heya jî wê bi wê rengê wê, karibê wê li wê bihizirê bê. Li vir wê, gotina 'jibûyinê' wê pêşî ji dawîya têgîna hevokê wê karibê wê dûrbikê û wê di rengekê weke derpêşek ku ew neketî farqê û cihê nekirî wê, nikaribê bêjê ku ew nîn a wê di wê rengê de wê fahmbikê. Ber ku wê ya ku mirov wê farqkirî û farq nekirî û ya cihêkirî û ne cihêkirî wê ne bi dîtina me re bi sînor wê hebê. Wê dervî me wê hebê. Wê di wê temenê de wê, derkkirinê wê bi me re wê diakrê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ber ku wê tiştê ku ew nizanibê wê nikaribê bigihîjê hiş û hişmendiya wê.

Ku em wê têgîna derkkirinê wê bihizirin wê dikarê wê di rengekê de wê bi xêve wê bişîbênê têgîna odayek ku wê her tiştê ku ew dibîne wê ew wê, bibîne û wê hilde li hundurê wê. Her tiştê ku mejî ew girt li nava xwe de wê weker têgînek kirdeyî wê di xwe de wê bifahmbikê. Di wê pêvajoya girtinê de wê aliyekê dudîmenî wê hebê. Ya ku wê hizrekê wê bikê weke kirdeyekê û ankû îdeayê wê di derbarê wê de bûyina hiş re wê bibê. Wê dikarê wê weke hişê di derbarê wê zanîne de bê û ankû di wê temenê de wê, weke ku wê dikarê wê fahmbikê wê weke zanîna wê zanîne bê.

Di mijare têngîna zimên wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê minaq wê bide. Wê di gotinê de wê bûyina wateyê wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê, bi wê re wê bibê bê. Wê di wê temenê de wê di nava wê wateyê û dîtbarîyê de wê di levkirinekê de wê, bihizirê û wê di wê temenê de wê, di levkirinekê de wê weke ku wê bibînê û wê fahmbikê. Rengê ku me fêrbûya wê, li gorî wê bibê. Aliyên darazî jî wê li ser wê re wê bibin. Em dema ku bahsa têngînekê weke baş û nebaş û hwd bikin em bi wê re wê, derkkirinên xwe wê, li gorî wê bikin. Lê ew derkkirinên me weke ideayekê wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, ew li gorî wan bûyin wê, tenê wê weke fêrsekê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ne tişteke ku mirov wê nizanibê wê karibê ew hebê bê û ne jî wê, dema ku wê zanibê wê, karibê bêjê ku ew ji xwe hebûya bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di awayekê de wê, tişt wê dema ku ew were lê hizirkirin wê, di wê temenê de wê bi dîtbariya me re wê, di rengekê de wê bibê. Ji xwe wê, dema ku mirov wê, bi gotina îdeayê re wê fahmbikê wê, di serî de wê, weke aliyekê ku wê, di wê rengê de wê temenê nedîyarîyê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê sînorê zanînê wê ne hebûna heyî a dervî me bê. Wê sînorê fahmkirina me û ast û pîvane me ya bi fahmkirinê bê. Em dema ku wê tişteke dîbînîn wê, tenê dîbînîn. Wê ew tişt wê ji kengî ve wê hebê û çawa wê hebê di demên berî wê dîtîna me ya wê de û hwd wê weke aliyekê din ê bi fêrbûna bi wê bê. Dîtin wê tenê wê di awayekê de wê rê û awayekê cerbkirinê bê. Ji du aliyan ve wê di wê temenê de wê cerbkirin wê weke ku wê pêwîst bê ku wê fahmbikê. Yek wê weke bi dîtîna bê. ya din jî wê weke bi fêrbûnê wê, li ser têngînên weke dîrokê û hwd re bê.

Wê dema ku em di wê temenê de wê, li wê bihizirê wê weke têngînên 'encama 3 û 4 ku wê 7 bê û ankû 'tişteke şêrîn wê ne tahl bê' û hwd. Ev wê dema ku wê bahsa têngîna şêrînbûnê û ankû tahlbûnê jî wê li wê bihizirê wê dikarê bêjê ku ew ji xwe ji bûyinê ve heya? Ev têj wê bi wan tiştan re wê dervî me wê hebin û mirov wê cerb dikê ku ew çawa heya.

Tiştên weke deng, tahm, bêhn, reng û hwd wê, weke hebûnna ku wê, dervî me hebin. Wê bi azmûnkirinê wê mirov wê wan derkbikê. Ew tişt çendî ku wê dervi me hebin jî wê ne ji bûyinê wê hebin lê wê weke tiştina ku ew dibin bin.

Ji xwe wê, dema ku mirov li ser xosletên fîzîkî re wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê nikaribê bibêjê ku wê tişteke bi mayîndayî heya bê û yan jî ew

xwe heya û wê hebê bê. Ev wê, dervî xosletên fîzîkî wê weke têgînekê wê hebê bê. Minaq em dikarin bahsa têgîna weke ya rewîstê û hwd bikê. Mirov dikarê wê, bêjê ku ew ji bûyinê ve heya? Na, mirov wê nikaribê wê bi wê rengê wê bibêjê. Wê weke pêvajoyek fêrbûnê bê. Nişanaka wê jî wê ew bê ku wê ti kesek wê weke hev wê ne xwediyê şêwayekê rewîstî bê. Têgîna dadê wê hemû mirov wê weke hev wê pêşwazî bikin? Yan jî wê dikarê bêjê ku wê weke hev pêşwazî dikin? Na mirov nikaribê wê bi wê rengê wê bibêjê. Ku ew bi wê rengê ba wê, ewqas ne wekhevî û bêdadî û hwd wê, di jîyanê de wê nebûban. Ya ku mirov bêjê ku mirov piştî ku bû wê bi pêvajoyên fêrbûnê wê ew wê, derkbikê û wê fêrbibê. Lê wê, berî wê fêrbûnê wê ti tiştê nebê ku mirov wê bêjê jî wê di rengekê de wê weke ku wê, ne rast bê. Di wê temenê de wê, pêvajoyên fîzîkê û nefîzîkê (weke bi rengên hiş di fîzîkê de) ku ez dikarim wê pênasebikin wê bi hev re wê xwediyê pêvajoyek afirandinê a bi hev re bin. Li ser temenekê fîzîkî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi fahmkirinê re wê bibê. Minaq wê dema ku em dibêjin 'mirov çawa dixwezê li lê muamele were kirin wusa muameleyê li yekê din ê dervî xwe bikê' ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê de wê têgînek weke ku ew berê wê kirdeyek were fahmkirin ew hebê wê, di wê temenê de wê têgînek wê bide dîyarkirin. Lê li vir wê, dikarê wê bibêjê ku wê, di wê têgînê de wê ya pêşî wê ew bê ku wê mirov wê, li wê bihizirê wê weke ew wê fahmbikê wê bibê.

Li vir wê çî ji gotina *jibûyinê* wê di serî de wê were fahmkirin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê, di serî de wê pêşî wê fahmbikê bê. Tiştê ku ew berî min hebê ew nayê wê wateyê ku ew ji bûyinê ve ew heya bê. Wê di serî de wê cihêtiyê wê di nava wê de wê werênê ser ziman. Li vir ya berî me heya û ya ji bûyinê heya wê weke du gotinên ji hev cihê bin û wê, dem bi dem wê wateyên wan wê weke telivhev wê werinakirin bin.

Di wê temenê de wê ya ku wê, berî me hebê wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di serî de wê hebûnekê ku ew heyî bê. Minaq wê zaroyek wê dema ku ew hat dînyê wê, çî wê di zaroyê de wê bi wê re wê hebê? Pêvajoyên zaroyekê ên bi demê re wê, di wê temenê de wê, di temenekê rakendî de wê bi wê re wê bibê. Ev wê, di awayekê de wê li ser temenekê fîzîkî re wê karibê wê fahmbikê û wê, bi wê re wê karibê weke temenekê rê li peresendina fîzyolojîkî di vekê jî wê li wê binerê û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê mirov dikarê wê bahsa têngîna sîyanê wê bikê. Wê dema ku wê kesek wê were dûnyê wê bi wê re wê newê dûnyê. Ew wê, di nava jîyanê xwe de wê bi rengên fêrbûnên xwe re wê temenê întîba û rengên ji xwe bi fahmkirinê ên bi mejiyên kesên dervî xwe wê bide diyarkirin. Yanî wê, dikarê wê bi wê re wê, dikarê wê fahmbikê ku wê kes wê, awayê monstrebûyî ê bi sazûmanî bi xûy û tevgerên xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke rengê ku wê li ser levkirina xûy û tevgerê re wê, were fahmkirin jî bê.

Di awayekê de wê cihê fahmkirin, cihê dîtî, cihê bi nerîn bûn wê nîşanaka wê bê ku mirov wê di nava jîyanê de wê bidest dixê. Wê bo kesekê weke yê bi bawer û ne bi bawer jî wê wusa bê. Di awayekê de wê, dema ku wê li ser têngînek sîyanî û ankû başiyek bi xûyek rewîstî û hwd ku wê kesekê bi xwûdê bawer nekê bi mirovatîya xwe ve girêbide û wê werênê ser ziman û kesekê oldar wê, bi xwûdayê xwe ve. Ev wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê, weke aliyekê ku mirov wê, dikarê wê li ser wê temenê bi fêrbûnê re ku wê bibê wê fahmbikê û wê werênê aser ziman bê. Hemû gotinên weke rewîstî, nerîna bi xwezayî, neerînabi xwûdayî, û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, dikarê wê fahmbikê.

Tiştê ku ew di meji de bi hiş bû wê weke pêjnek bi hişmendî bûyî wê, xwe di temenekê kirdeyî û ankû ideayî de wê karibê bîde dîyarkirin. Li ser wê temenê wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê bê. Heta ku mirov wê dikarê wê bibêjê û wê hinekî lêbipirsê ku wê 'hizra xwûdê' wê karibê wê weke hizrek jibûyîne wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Wê demê çima herkesek wê weke hev ne xwediyê wê hizrê bin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, dikarê wê bi wê re wê di wê rengê de wê lê bipirsê. Aliyekê din jî wê gotina baxtê wê dikarê wê di wê rengê de wê lêbipirsê. Baxt wê, dema ku wê di wê temenê de wê, weke ku wê were gotin ku wê bo herkesekê wê weke hev wê bûba. Ti kesek wê nikaribê wê bibêjê ku ew xate wan a jîyanî ku ew weke hev bê ku ew bi hev re bibê û ankû li hev jî bialiqê. Weki din wê nîşanaka wê nebûna wê, ew bê ku wê herkesek wê karibê bi xwe re wê, bide dîyarkirin bi gotinên xwe re weke ku ew dibêjê û weke wê gotina xwe bikê û hwd. Di wê temenê de wê, karibê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, mijarê di wê rengê de bi gelek mijarên din wê li ser têngînek ideayî û hwd re wê, kûrbikê.

Li ser wê temenê ez dikarim têtînek dîtbar wê li ser çerçoveyek fahmkirinê a fîzîkî re wê bibîrbikin. Wê di wê temenê de wê karibê wê fambikê û wê werênê ser ziman ku ev rewşên weke yên bi dîyarkirinê li ser têtînen rewîstî re bin û ankû têtînen din ên bi wê rengê û rengên din ên hizrî û hwd re bin wê, di temenekê dîtbar de wê, weke ku wê xwediyê temenekê hizirkirinê bin.

Çavkanî:

- *Murphy, Trevor Morgan (2004). *Pliny the Elder's Natural History: The Empire in the Encyclopedia*. Oxford, England: Oxford University Press
- *Webb, Sarah (December 2013). "Popular science: Get the word out". *Nature*
- * Varian, Hal (1997). "What Use Is Economic Theory?" in A. D'Autume and J. Cartelier, ed., *Is Economics Becoming a Hard Science?*, Edward Elgar. Pre-publication
- * Doody, Aude (2010). *Pliny's Encyclopedia: The Reception of the Natural History*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- *Lindberg, David C. (2007). "Roman and early medieval science". *The beginnings of Western science: the European Scientific tradition in philosophical, religious, and institutional context* (Second ed.). Chicago: University of Chicago Press
- *Grant, Edward (1996). *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional and Intellectual Contexts*. Cambridge Studies in the History of Science. Cambridge University Press
- *Grant, Edward (2007). "Islam and the eastward shift of Aristotelian natural philosophy". *A History of Natural Philosophy: From the Ancient World to the Nineteenth Century*. Cambridge University Press.
- * Biggs, R D. (2005). "Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia". *Journal of Assyrian Academic Studies*
- * Strauss, Leo; Gildin, Hilail (1989). "Progress or Return? The Contemporary Crisis in Western Education". *An Introduction to Political Philosophy: Ten Essays by Leo Strauss*. Wayne State University Press
- *Burkert, Walter (June 1, 1972). *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- *Ogilvie, Brian W. (2008). "Introduction". *The Science of Describing: Natural History in Renaissance Europe* (Paperback ed.). Chicago: University of Chicago Press
- * McIntosh, Jane R. (2005). *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, and Oxford, England
- *Boyd, Richard (1984). "The Current Status of Scientific Realism". In Jarrett Leplin (ed.). *Scientific Realism*. Berkeley: University of California Press

- *Dennett, Daniel (1995). *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. Simon and Schuster
- *Stanford, P. Kyle (June 2000). "An Antirealist Explanation of the Success of Science". *Philosophy of Science*
- * Lindberg, David C. (1980). *Science in the Middle Ages*. University of Chicago Press.
- *Papineau, D (1994). "The Virtues of Randomization". *British Journal for the Philosophy of Science*
- *Popper, Karl (2005). *The Logic of Scientific Discovery* (Taylor & Francis e-Library ed.). London and New York: Routledge / Taylor & Francis e-Library. chapters
- * Hempel, Carl G.; Oppenheim, Paul (1948). "Studies in the Logic of Explanation". *Philosophy of Science*
- *Salmon, Merrilee; Earman, John; Glymour, Clark; Lenno, James G.; Machamer, Peter; McGuire, J.E.; Norton, John D.; Salmon, Wesley C.; Schaffner, Kenneth F. (1992). *Introduction to the Philosophy of Science*. Prentice-Hall.
- * Levin, Michael (1984). "What Kind of Explanation is Truth?". In Jarrett Leplin (ed.). *Scientific Realism*. Berkeley: University of California Press
- *Outhwaite, William, (1988) *Habermas: Key Contemporary Thinkers*, Polity Press (Second Edition 2009)
- *Boldman, Lee (2007). "Chapter 6, The Privileged Status of Science"
- *Durak, Antoine Berke (6 June 2008). "The nature of reality and knowledge"
- *Gauch, Hugh G. (2002). *Scientific Method in Practice*. Cambridge University Press.
- *Gould, Stephen J (1987). *Time's Arrow, Time's Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time*. Cambridge: Harvard University Press
- *Heilbron, J.L., ed. (2003). *The Oxford Companion to the History of Modern Science*. New York: Oxford University Press
- *Kneale, William; Kneale, Martha (1962). *The Development of Logic*. London: Oxford University Press.
- *Whitehead, A.N. (1997) [1920]. *Science and the Modern World*. Lowell Lectures. Free Press

• **Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2014**

